

GELİŞİM ERZURUM

Yıl 8 | Sayı 44 | Temmuz 2026 | 180 TL | ISSN 2757-5020

ERZURUM KONGRESİ

— 107. YILI ÖZEL SAYISI —

MİLLET KARAR İSTİKLÂL

“

... istiklâle götüren her yol
oradan geçer.
Bu şeref yolunun nihayetinde
Lozan ve başında
Erzurum vardır. ”

Prof. Dr.

— CEMİL BİLSEL —

İstanbul Üniversitesi Rektörü-1940

ISSN 2757-5020

9 772757 502007 >

içindekiler

02	KONGRE HAKKINDA İLGİNÇ BİLGİLER Naci ELMALI	67	ERZURUM TARİH DERNEĞİ VE ERZURUM KONGRESİ MADALYONLARI H. Ömer ÖZDEN
11	PROF. DR. ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN YAZILARINDA ERZURUM KONGRESİ Alparslan KOTAN	70	MUSTAFA KEMAL PAŞA ERZURUM'DA Cevat DURSUNOĞLU
16	AŞIKLARIN DİLİNDEN ERZURUM KONGRESİ	72	ERZURUM KONGRESİ VE AZ BİLİNERLER Ali GÜLER
17	KONGRE ÖNCESİNDE ERZURUM Prof.Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU	81	ERZURUM KONGRESİ VE İNGİLTERE Tolga BAŞAK
23	YÜZYILLIK TARİH YAZIMININ ARDINDAN ERZURUM KONGRESİ ÜZERİNE: HÂLÂ BİLMEDİKLERİMİZ, HÂLÂ SORMADIKLARIMIZ Hakan Hadi KADIOĞLU	88	GÖREV VE ASKERLİKTEN AYRILMA BELGESİ
27	ERZURUM KONGRESİ DUASI	89	ERZURUM KONGRESİ'NE KARŞI İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN TUTUMU HAKKINDA OSMANLI ARŞİV BELGELERİ NELER SÖYLÜYOR? Nurullah NEHİR
30	ERZURUM KONGRE SÜRECİ VE DEMOKRATİK TARTIŞMALAR Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN	92	GENEL KURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT DAİRESİ BAŞKANLIĞI ARŞİVİNDE BULUNAN ERZURUM KONGRESİ BELGELERİ Akın AKTAŞ
46	ERZURUM'DA BÜYÜK BULUŞMA VE KURTULUŞA GİDEN YOL Dr. Srtkı Yılmaz KUŞKAY	106	GAZETE HABERLERİ
51	1969 ERZURUM KONGRESİ'NİN 50. YILI PULLARI VE İLK GÜN ZARFI İLE DAMGASI	112	ERZURUM KONGRESİ BEYANNAMESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER Yavuz ÖZDEMİR
52	ALİ RIZA PAŞA KABİNESİNİN İSTİFASININ ERZURUM'DAKİ YANSIMALARI Prof.Dr. Salim GÖKÇEN	117	1969 ERZURUM KİTAPLIĞI Dr. Fatma Zehra KURT

“Bu sayının çıkarılmasında ki gayretleri sebebiyle Sayın **Alparslan Kotan'a** teşekkür ederiz”

GELİŞİM ERZURUM Palandöken Gelişim Derneği'nin yayın organıdır. ISSN: 2757-5020 YIL 8 SAYI 44 Temmuz 2026 180 TL	İmtiyaz Sahibi Lokman LOKMACI Yazı İşleri Sorumlusu Numan ÜN Dergi Tasarımı Öğr. Gör. Yakup ÇİFTÇİ	İletişim Solakzade Mahallesi 2. Marketler 13. Çarşı Sokak Palandöken/Erzurum 0 (530) 544 76 72 @ f t gelisimerzurumdergisi	Baskı ZAFER MEDYA GRUP Yenikapı Caddesi Eski Cezaevi Karşısı Kadioğlu Sokak No: 1 Yakutiye/Erzurum 0 (442) 234 22 85 zafergrafikofset@gmail.com
---	--	---	---

© Her hakkı saklıdır.

Bu dergide yer alan yazı, makale, şiir ve fotoğraflar elektronik ortamlar da dahil olmak üzere yazılı izin olmaksızın kullanılamaz.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Yayımlanan eserlerin tüm mesuliyeti yazarlarına aittir.

KONGRE HAKKINDA İLGİNÇ BİLGİLER

🗨️ Naci ELMALI

Delege Sayısındaki Farklılıklar

Delege sayısı değişik kaynaklarda farklı görünmektedir. Bu farklılığa ya da karışıklığa muhtemelen Kongre'nin ilk günlük zabıtlarında ismi gözükmeyenler, gecikmeli olarak gelenler, gelip gelmeyeceği kesinleşmemiş olanlar ve sonrasında kendilerini Kongre'de temsil etmesi için Erzurum'dan vekil tayin edenler sebep olmuştur. Kongre'ye katılanlar içerisinde bazı vilayetleri temsil eden tanıdık pek çok Erzurumlu'nun yer alması bu yüzdendir.

Nitekim Mahmut Goloğlu'nun **'Milli Mücadele Tarihi I'** adlı kitabında rastladığımız şu cümleler bu görüşü desteklemektedir:¹

“Başka vilayetlerden henüz kimse gelmemişti. Yalnız Erzincan murahhası (delegesi) Şeyh Fevzi ve bir de Tokat murahhası Rıfat Bey gelmişler, Sansaryan Mektebi'nde bir odaya yerleştirilmişlerdi. **Van ve Bitlis gibi vilayetler uzaklık dolayısı ile 'Siparişât-ı Teşriyye' kabilinden** (kanuna uyar şekilde vekil tayin ettiklerinden)

Erzurum'da bulunan kimseleri Kongre âzâklarına tayin ettiklerini bildiriyorlardı. Ve Erzurum merkezi de henüz murahhaslarını (delegelerini) intihap etmemişti (seçmemişti).

Kongre'de Toplanılmayan Günler

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919 Çarşamba gününden 7 Ağustos 1919 Perşembe gününe kadar 16 gün sürmüştür.² Yalnız 18 Temmuz, 25 Temmuz ve 1 Ağustos 1919 günlerinin hafta sonu tatili olan Cuma gününe rastlaması dolayısıyla toplantı yapılmamıştır. Toplanılmayan diğer bir gün de 29 Temmuz 1919'dur.

8 Temmuz 1919 akşamı Harbiye Nezareti'nce Mustafa Kemal Paşa'nın bir iki aylık bir tebdil-i havaya (hava değişimine) ayrılması, karar kesinleşinceye kadar uygun görülen bir şehir veya kasabada istirahat çekilmesi bildirilmişti. 30 Şevval Sene 1335 (29 Temmuz 1919) tarihinde tebliğ edilen -Kâzım Karabekir Paşa'nın tabiriyle sersemce- ikinci bir emirle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in yakalanarak derhal İstanbul'a gön-

¹Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi I**, Ek-10, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul i011, s.197

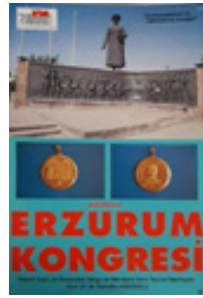
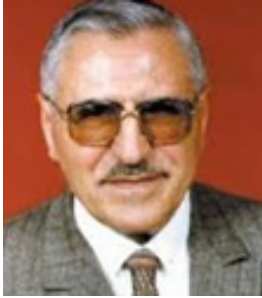
²M. Fahrettin Kırzioğlu, **'Bütünüyle Erzurum Kongresi'** adlı kitabının 236. sayfasında 13 toplantı yapıldı derken, 125. sayfada Kongre'nin 14 gün sürdü demiştir.

derilmesi istenmiştir. Bunlardan haberdar olan Kongre Heyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın güvenliği açısından 29 Temmuz 1919 günü toplantı yapılmasını uygun bulmamıştır!

15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 1 Ağustos 1919 tarihinde çektiği cevabî telgrafta kendisine bildirilen kararı uygun bulmadığını, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in Erzurum'da vatanın ve milletin menfaatine aykırı bir iş yapmadıklarını gördüğünü bildirmiştir.

Program Taslağına Göre Açılış Duasını Kim Yapacaktı?

Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu'nun '**Bütünüyle Erzurum Kongresi**' adlı kitabının '**Erzurum ve Tırabuzon Vilayeti Mümessilleri adına 17 ve 19 Temmuz 1919 günlerinde Hazırlanan Kongre Açılış Program Taslağı**' başlıklı bölümünde şu bilgiler yer almaktadır:³

“(Aşağıdaki II. Belge’den de anlaşılacağı gibi Kongre için Erzurum’a gelen öteki illerin mümessillerinden gizli olarak yalnız Erzurum ve Tırabuzon vilayetlerinin murahhasları miyanından müntehab (delegeleri arasından seçilmiş) birer zat (Erzurum’dan Cemiyet Reisi M. Raif Dinç ve Tırabuzonlular adına Eyyübizâde İzzet Beyler) 17 Temmuz Perşembe, 19 Temmuz Cumartesi günleri bir araya gel(eceği) **Kongrenin Açılış Günü**

ve Sonrasının Programı hazırlanmıştır. ... (bu belge) **M. Raif Dinç’ten yeğeni Selahattin İpçi’ye intikal etmiştir. ... Bu belgenin en dikkate değer yeri, altı bendi içine alan 6. Maddenin konuları için seçilecek bir heyetin Mustafa Kemal ve Kâzım Paşalarla görüşmek üzere gönderilme kararıdır:**

17 Temmuz 335 (1919, Perşembe)

1-21 Temmuz Pazarertesi gününe kadar Diyarbakir, Mamüretlaziz vilayetlerinden (valilerin engellemesine rağmen) muvafakat cevabı alınır ve ekseriyet husul bulursa, Kongre küşad edilecek. Cevap gelmediği takdirde (24 Temmuz) Perşembe gününe tehiriyile; Perşembe günü behemehal (mutlaka) açılacaktır.

2-(Açılışın uğuru için okunacak) Duayı müteakip Kongre, bir âzâ-yı musin (yaşlı üye) tarafından açılacak. Ve murahhaslardan başkasının Kongre Salonu’ndan çıkarılması rica edilecek.

3-Her vilayetin mümessillerinden birer zat alınarak yedi kişiden mürekkebe bir itimatname (Seçilme Belgesi) tedkik encümeni teşkil edilecektir.

4-Kongre’nin Küşadı’nda Erzurum Müftüsü (Solakzâde M. Sadık Solakbay), mümaileyh (ismi geçen şahıs) kabul etmediği takdirde (Şiran Müftüsü) Hasan (Fahri Polat) Efendi **bir dua okuyacaktır. ...”**

Erzurum Müftüsü’ne Teklif Edilmedi mi?

Erzurum Müftüsü Solakzade Sadık Efendi gerek Erzurum’un kurtuluşu sürecinde gerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi içerisinde gerekse Mustafa Kemal Paşa’ya bir nevi meşruiyet kazandırılması anlamına gelen Cihat Kılıcı kuşandırılmasında öncü olmuş, daha sonrasında da (Hicrî Recep 1338/ Rumî 19 Ni-

³Fahrettin Kırzioğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Erzurum Valiliği Yayınları, Erzurum 2025, sayfa: 211.

san 1336) 19 Nisan 1920 tarihli meşhur Ankara Fetvâsı'nda imzası bulunan Millî Mücadele için çırpınanların her daim yanlarında yer almış bir din adamı olarak bilinir. Erzurum Kongresi'nin açılışında yapılan dua, bu çaptaki bir din adamı tarafından niçin yapılmamıştı da Trabzon merkez delegesi ve özellikle o tarihte Şiran Müftüsü dahi henüz olmayan genç bir müderris (Hasan Fahri Polat) tarafından yapılmıştı? Bizim kanaatimiz, Erzurum Müftüsü Solakzade Sadık Efendi'ye böyle bir teklif edilmiş olsaydı mümkün değil reddetmezdi.

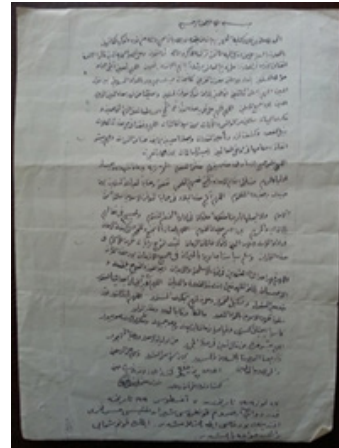
Bu durumda acaba Raif Hoca ya da bir başka Erzurum delegesiyle Müftü Sadık Efendi arasında bir sorun mu vardı? Sadık Efendi Erzurum'da değil miydi? Bir sağlık problemi mi vardı gibi sorular aklımıza geliyor. Oysa Erzurum Müftüsü'nün o tarihte Erzurum'da bulunduğunu biliyoruz. Bu konularla ilgili bugüne kadar ne şehir halkından ne büyüklerimizden ne de tarihçilerimizden başka da bir şey işitmedik, birilerinin hâtıratında bir bilgiye rastlamadık.

Fahrettin Kırzioğlu'nun kitabında yer alan Selahattin İpçi'den temin edildiği, dayısı Raif Dinç'ten intikal ettiği belirtilen belge de neticede bir taslaktır. Öyle yazılmış, fakat uygulamaya konmamış olabilir. Nitekim günümüzdeki bazı açılış töreni taslaklarında rastladığımız gibi **'açılışa katılabilecek kişilerin teşrif ve tensip-leri halinde'** konuşma yapacakları belirtilir. O tarihte o kişi müsait olmaz, bir görevi çıkar bu yüzden o programa katılamaz, onun yerine bir başkası konuşma yapabilir. Belki de İttihatçı kimliği önde bir kişi olan Solakzâde'nin bu göre-

vi üstlenmesi Mustafa Kemal Paşa'nın Kongreye başkan seçilmesini istemeyen Trabzon delegelerinin daha fazla rahatsız olmalarına yol açacaktı, onun için Hasan Fahri Efendi'ye dua yaptırılmış olabilir.

Bunların yanı sıra Hasan Fahri Efendi'nin Kongre delegesi olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Nitekim Kongre'ye katılan bazı delegelerin Kongre'nin açılışında yapılacak duayı çok bilgili, Tefsir alanında nam salmış biri olduğunu belirttikleri Şiran delegesi Hasan Fahri Efendi'nin yapması hususundaki isteklerini Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya iletmesi sonrasında Kongre delegeleri içerisinde çok sayıda ulemâ var olmasına rağmen duayı bu genç âlimin yapması uygun bulunmuştur.⁴

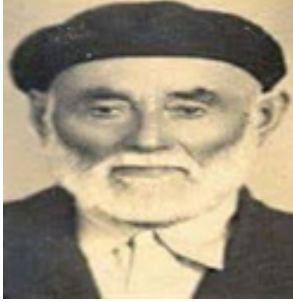
Hasan Fahri Polat ve Ses Getiren Duası

Türk Tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı sayılan Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü Saat: 11.00'de o zamanlar Trabzon'a, daha sonraları Gümüşhane'ye bağlanan Şiran ilçesini temsilen Kongre'ye katılan, daha sonraları Şiran Müftülüğü yaptığı için 'Şiran

⁴ Bkz: haberalp.com/kurtulus-savasinda-siran-hasan-fahri-fehmi-polat

Müftüsü' diye anılan Hasan Fahri (Polatoğlu) Efendi'nin (Doğ. 1874 Şiran- Öl. 1950 Ankara) yaptığı enfes bir duayla açılmıştır.

Atatürk'ün yakın çevresindeki insanlardan biri olan Falih Rıfkı Atay'ın, özellikle '**Çankaya**' adlı eserinde gerici, yobaz diye nitelediği Hasan Fahri Polat, eğitimini Trabzon ve Erzincan medreselerinde yapmış, daha sonraları Trabzon medreselerinde müderrislik yapmış, Tefsir dersleri vermiş, Mesnevi Şerhi okutmuş, Anadolu'da başlatılan millî harekete ilgi duymuş, Teşkilât-ı Mahsusa içerisinde faaliyetlerde bulunmuş, Kongre sonrası yıllar Şiran'da Müftü olarak görev almış mümtaz bir şahsiyettir. Tarihçi Cemal Kutay '**İstiklâl Savaşının Maneviyat Ordusu**' adlı kitabının '**Erzurum Kongresi'ndeki Duaların Sahibi: Hasan Fahri Efendi**' başlıklı bölümünde o ve Kongre hakkında önce şu bilgileri vermiştir:⁵

"Amasya'dan sonra Mustafa Kemal'in ikinci temel uğrak beldesi Erzurum'dur. Dadaş ülkesine 3 Temmuz 1919'da geldi. Amasya'da bir Müftü Hacı Tevfik Efendi'yi bulan Mustafa Kemal, Erzurum'da da üzerinde 'Vali Vekâleti' olan bir Kadı Hurşid Efendi ve Müderris Raif Hoca'yı buldu. Raif Hoca, başında olduğu Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'ndan istifa ederek, makamını Mustafa Kemal'e bırakacaktı. İşte bu gönülden kucaklama içinde

'**Anafartalar Kahramanı**', her biri ana sütü kadar helal rütbelerini, kendi deyimiyle '**Canından çok sevdiği silk-i celil-i askeriye**'den istifa suretiyle bırakarak milletin vefa dolu sinesine '**Bir ferd-i mücahid**' olarak çekilecekti.

Bu şartlar içinde 23 Temmuz 1919'da toplanan 6 Ağustos 1919'da son bulan ve o tarihte milletin tek meşru dayanağı olarak beliren Heyet-i Temsiliye'yi kurarak başına Mustafa Kemal'i getiren Erzurum Kongresi'ni, geleceklerin Atatürk'ü tek cümle ile ve ne güzel anlatır: '**Tarih bu Kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir!**'

İşte bu ender ve büyük eserin açılış ve kapanış duasını yapan Şiran Müftüsü **Hasan Fahri Efendi**, **daha sonuçları meçhul Kongre'nin hizmetlerini**, açık duası niyazı içinde **tebşir edebilmiş** (müjdesini verebilmiş) **manevî şahsiyettir."**

Arapça Duanın Tercümesi

Erzurum Kongresi açılırken Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere katılan herkesin hoşuna giden, yurdu işgale uğramış bir milletin düşmanlarının helâk olması için Trabzon delegesi Hasan Fahri Efendi'nin '**Kahriyye**' mahiyetinde Arapça bir dua yaptığı bilinmektedir. Cemal Kutay'ın **Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları** adlı kitabında yer verdiği duanın Yargıtay Birinci Hukuk Dairesi Başkanı Kâmil Tepeci tarafından yapılan tercümesi şöyledir: ⁶

Allah'a hamdolsun ki, büyük kitabında '**Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek isterler. Halbuki inkârcılar istemeseler de yine Allah nurunu tamamlayacaktır.**' (Saf 61/8)

⁵ Bkz: Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları**, sayfa: 260-262; **İstiklâl Savaşının Manevi Ordusu**, İstanbul, 1977, Cilt: 2, sayfa: 125.

⁶ Bkz: Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları**, sayfa: 260-262; **İstiklâl Savaşının Manevi Ordusu**, İstanbul, 1977, Cilt: 2, sayfa: 125.

Salât ve selâm ol zâta ki, ona indirilen Kur'an'da, **'Şüphesiz ki, kitabı biz indirdik, onu muhafaza edecek olan da elbette biziz' (Hicr 15/9)** buyruldu. Salât ve selâm Peygamberimizin âline ve ashabına olsun.

Hudut boylarına sahip ve bolluk içinde olarak zamanımızın kısıra ve kayserlerinin boyunlarını kırmaya muvaffak eyle! **'Kötülükleri tuzak yapanlar için azap vardır. Onların hileleri, kurdukları düzen boşa çıkar.'** (Fâtır 35/10) buyruğun güzel vadinle ve kudretinle bu Kongrede alınan kararları bize isabetli kıl.

Ey yardım edici Allah'ım! Şu Müslümanlar topluluğuna yardım et. Nasıl ki, Bedir Gününde maharetli, hünerli meleklerle yardım ettiğin gibi. Kur'an-ı Mübin hürmetine ve Sana yakın olanların ruhaniyetinin imdadıyla.

Allah'ım! İstediklerimizi anlatmak, gayelerimizi elde etmek ve mukadderâtımızı sağlamak suretiyle güçlükleri yenmeye bizleri muvaffak eyle, burada verilen kararlarda bizleri isabetli kıl!

Ya Rabbi! Düşmanları ve apaçık hakikatleri inkâr edenleri susturup sükûta mecbur etmek hususunda, noksanlardan ve arızalardan salim olarak şu zevâtın kalplerine açık ve yüksek delillerin ilham et Kâinatın Efendisi hürmetine!

Allah'ım! Bütün şehirlerimizi ve toprağı şehitler kanı ile, evliya cesetleri ile yoğrulmuş şu Erzurum şehrini Müslüman kullarına iyilik ve lütuf olarak, düşmanların ayaklarının altında çiğnenmekten ve zalimlerin zorla almak için

gösterdikleri hırs ve tamahlarından kurtar!

Ey çok merhametli olan Allah'ım! Biz toplandık. Mülkümüzün devamı, milletimin selâmeti ve Hakan-ı zamanın kudretinin devamı için senin emin sığınacağına iltica ettik. İslâm hükümetlerinin bayraklarını bu beldelerde dalgalanmakta dâim kıl! Ve her zaman siyasetimizi sağlam ve âdil esaslara bağlı kıl!

Allah'ım! Şu toplulukta bulunup 'Amin!' diyen devlet adamlarının ve memleketlerinden hicret etmek zorunda bırakılmış olan vatan-daşların muratlarını kolaylaştır. Bizlere selâmetle ve sevinçli olarak memleketimize avdet etmek nasip et!

Kıyamet Gününün Efendisi olan Peygamberimiz hürmetine! Selâm bütün Peygamberlere. Hamd ve senâ âlemlerin Rabbi olan Allah'a!"

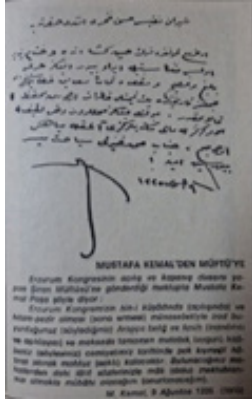
Kapanış Duası, Takdir ve Teklifler

'İstiklâl Savaşının Manevi Ordusu' adlı kitabında tarihçi Cemal Kutay, Kongre kapanırken yapılacak dua ve sonrasında ilgili de şu bilgileri vermektedir:⁷

"Kapanış duasının da yine (Şiran Müftüsü) Hasan Fahri Efendi tarafından yapılma arzusunu Kongre Başkanı Mustafa Kemal Paşa kendisine iletmış ve kapanış duasını da o yapmıştı. Kongre'nin çalışmasını tamamlamasıyla delegeler yerlerine dönerlerken Hasan Fahri Hoca da Şiran'a dönmek üzere Trabzon delegeleriyle beraber Erzurum'dan ayrılırlarken, kendisini Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu uğurlayıcılar, Ilıca mevkiine kadar uğurladı. Paşa orada, (Şiran Müftü-

⁷ Cemal Kutay, *İstiklâl Savaşının Manevi Ordusu*, İstanbul, 1977, Cilt: 2, sayfa: 129.

sü) Hasan Fahri Efendi'ye bir teşekkür mektubu verdi.”

(Cemal Kutay, *İstiklâl Savaşının Maneviyat Ordusu*,
sayfa: 131)

Daha sonra Millî Mücadele'nin Maliye Bakanı olan (Eğriboyun) Hasan Fehmi (Ataç) aracılığıyla Ankara'da kurulması düşünülen Meclis'e girmesi için bir teklifte bulunulur. Cemal Kutay, Hasan Fahri Hoca'nın bu isteğe verdiği cevap konusunda şunları yazar: ⁸

“Ankara'da Büyük Millet Meclisi, vatanın kaderini eline alma hazırlığına girince Mustafa Kemal Paşa, Hasan Fahri Efendi'nin Gümüşhane milletvekili olarak Meclis'e katılmasını istedi. ... Bu isteğe, 'Ben ömrümü vakfettiğim bu diyar insanları içinde irşad vazifemde kalmayı, naçiz şahsımda vatanıma daha tatminkâr olacağım kanaatindeyim. Paşa Hazretleri'nin bu düşüncemi tasvip edeceklerine kaniim.' Mustafa Kemal bu cevabı dinlediği zaman 'Mübarek Adam!' dediğini Hasan Fehmi Ataç merhum anlatır.”

Raif Hoca'dan Bir Hâtıra

Cemal Kutay, *‘İstiklâl Savaşının Manevi Ordusu’* adlı kitabında Erzurum milletvekili Raif (Dinç) Hoca'nın o günlerle ilgili şöyle bir hâtıra-sına yer vermiştir: ⁹

“Mustafa Kemal Paşa, (Şiran Müftüsü) Hasan Fahri Hoca'nın Arapça açış duasının açık bir Türkçe ile çoğaltılmasını ve her yerde tekrarının mümkün olup olmadığını sordu. Aynı zamanda vali vekâleti de yapan Kadı Hursid Efendi gülerek şu cevabı verdi: 'Paşa Hazretleri, bu duanın hedef ve mânası malûm... Onu bu mecazî hüviyeti ile halka anlatabilecekler ancak İlmiyye'den çıkarlar bu şerâit (şartlar) içinde. Görüyoruz ki, hocalarımız bu vazife-i diniyye ve vataniyye-yi kemâl-i cesaretle yerine getiriyorlar.' Ve duanın Türkçesi-ni hazırladık, başta Erzurum ve diğer vilâyetler, bütün hutebâya (hatiplere) tevzi ettik (dağıttık).”

Kadı Raif Efendi'nin Kongre Açılışındaki Konuşması

Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu'nun *‘Bütünüyle Erzurum Kongresi’* adlı kitabının *‘Kongre Açılış Program Taslağı’*nın 2. maddesinde yer alan şu ifadeye göre “(Açılışın uğuru için okunacak) Duayı müteakip Kongre, bir âzâ-yı musin (yaşlı üye) tarafından açılacak”tı. Mahmut Goloğlu'nun *‘Erzurum Kongresi’* adlı kitabından da öğreniyoruz ki,¹⁰ “En yaşlı delege Trabzonlu Eyübzade İzzet Efendi idi. İzzet Efendi Erzurumlulara karşı bir dostluk gösterisinde bulunarak, Kongre'yi açma şerefini Erzurumlu Hoca Raif Efendi'ye bıraktı.”

⁸Cemal Kutay, *İstiklâl Savaşının Manevi Ordusu*, İstanbul, 1977, Cilt: 2, sayfa: 129.

⁹Cemal Kutay, *İstiklâl Savaşının Manevi Ordusu*, İstanbul, 1977, Cilt: 2, sayfa: 128.

Eyyübizâde İzzet Efendi Naibzâde Raif Hoca

Bu nedenle Erzurum Kongresi'nin açılış konuşmasını Vilâyât-ı Şarkîyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Reisi, eski mebuslardan Naibzâde Kadı Mehmed Raif (Dinç) Hoca Efendi (1874-1949) yapmış, konuşmasında da özellikle şu konular üzerinde durmuştur:

*“Efendilerim! Buradaki toplanmamızın sebeb ve pek malum olan gaye-i mukaddesi hakkında bir-iki sözümün, fâtîha-i bahis ve müzakere olarak iradına müsaade-i âliyyelerini rica ederim. Bir-iki yüz seneden beri olduğu (birtakım bahanelerle bir niçe eczâ-i mübârek-i envâ-i fecaâtlerle çekilip koparıldığı) gibi, bundan dört-beş sene evvel de, hiçbir emeli taarruz ve tecavüz beslemediği halde, ciğergâhı olan Payitaht-ı-Saltanat'a ve Taht-ı Saltanat'ın en kavi bir 'imad ve istinatgâhı ve bütün bizlerin ecdâdımızın hûn-i hamîyyet ve şehâdetiyle yoğrulmuş ve 'izam-i lâzım'at-ta'zimlerinin aramgâh-i ebedisi bulunmuş olan Vilâyât-ı Şarkîyyesini devletten koparıp ayırmaya teşebbüs gibi nice tazyiklerle imhasına kastedilmekle, harbe sürüklenmiş olan Hükümet-i Osmaniyye, dört sene devam eden harpte hakk-ı bekaa ve hayatını isbât etmiş... Mütareke akdiyle, (biz Osmanlı Müslümanları) silahlarımızı indirmiş idik. Ancak, **bu Mütarekemiz, bilâ-kayd ü şart hakk-ı istiklâl ve hâkimîyetimizden vazgeçerek, tamamen ve ebediyyen bir esaret zilletini kabul***

*demek olmayıp; Sulh Konferansı masası başında velev ki mağlûben olsun oturacağımız bir sandalyemiz bulunacak ve o masa etrafında ve, evet kısmen bir mağlub sandalyesinde oturarak, ancak malum olan birtakım kavâid-i hukuk-u düvelîyye ve desâtir-i alîyye-i insaniyye(ler) dairesinde, bu herc ü merc-i âlemin bertaraf edilmesi için söylenecek sözler meyânında, **bizim de hakkımızı müdafaa yolunda sözlerimiz dinlenecek (tir) zan ve zehâbiyle, âtiye muntazır bulunuyorduk. Efendiler, ma'atteessüf bu zannımızda aldanmışız... Sandalye, idam sandalyesi ve hakkımızda yapılacak iş, giyotin amelîyyesi imiş!***

Efendilerim! Gün gibi aşikâr olan hukuku-muza bu suretlerle tecavüzler vukuu ihtimalini tasavvur eden biz Vilâyât-ı Şarkîyye evlâdları(-nın) ki, aynı zamanda, bin üç yüz küsur senelik Hilâfet-i Celile-i İslamiyye emânet-i kübrasını haiz (ve hamil) bulunan, altı yüz bu kadar sene Saltanat-ı Osmaniyye'nin harisi (sadık) ve devlet ü millet-i necibe kitlesinin bir cüz'i lâ-yenfekkiyiz (ayrılmaz parçasıyız). İşte, marûz-i tecavüz olan (tecavüze maruz kalan) bu hukuk-ı mukaddesemizin müdafaa vazifesini ifa için, kalplerimiz çarpmağa başlamış ve taraf taraf her yerde bu babda teşebbüsler vukua gelmeğe başlamış... Vatan evlâd-ı ekâbirinden bu gaye-i âliye etrafında toplanmış; birtakım zatlari (Diyarbakirli, Harputlu, Sivaslı, Erzincanlı, Vanlı aydınlardan V.Ş.M.H. Cemiyeti kurucuları) buldum. 2 Aralık 1918 günü resmen müsaadesi istihsal edilerek, faaliyete başlanmıştı. İşte, teşriflerinize şeref-yâb olan bu Vilayet Merkezi'nde (Erzurum'da), o nizamnâme mucibince bir Şube teşkil edildi... İşte Efendilerim! Acizleriyle rûfekâ-yi me-saim (çalışma arkadaşlarım) olan bura Şubesi Hey'et-i İdaresi kardaşlarınızın şu teşebbüsleri neticesinde, siz zevât-i kiramın burada, bu ga-

ye-i mukaddese-i milliyemiz etrafında toplanmış olduğunu görmekle, cümleten karirü'l-'ayn (artık var) olduğumuzu ve tekrar alettekrar, evvelen Cenab-ı Hakk'a ve saniyen sizlere karşı teşekkürlerle arz... Cenab-ı Hakk'dan, hukuk ve mukaddesât-ı milliyemizin muhafazası uğrundaki sa'y ü gayretlerinizde mahzar-ı muvaffakiyyât-i Rabbaniyye olmamız tazarru'atını da hâtimesi ma kaal eylerim Efendilerim.”¹¹

Kadı Raif Efendi Hoca (oturanlardan soldan 2.) Sivas Kongresi'nde

Mustafa Kemal Paşa'nın Hoşa Giden Açılış Konuşmasının Yankıları

Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre'de yaptığı dua ağırlıklı müthiş konuşması Mazhar Müfit Kansu'nun çok garibine gitmiştir. Yazar **'Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber'** adlı eserinde bu konuyla ilgili şunları yazmıştır:

12

“Paşa'nın nutku salonu yerinden sökecek kadar kuvvetli ve sürekli bir surette alkışlanmıştı. (Açılıştaki) Nutkun sonundaki duayı, Padişahlık ve Hilâfet müessesesi hakkındaki temenniyâtı (temennileri) belki garip bulursunuz!

O zaman, ben de aynı hissi duymuştum. Hatta Kongre akşamı Paşa'ya: 'Paşam, nutku-

nuzun sonunu Müftü Efendi'nin duası gibi bitirdiniz!' dedim. Bu tarz konuşmamı hoş gördüğü için sadece güldü ve: 'Maksadını anlıyorum... Anlıyorum amma, şimdi vazifemiz halkı, vatanı ve esir Padişahı kurtarmaya inandırmaktan ibarettir' cevabını verdi ve ilave etti: 'Zamanında hiçbir şeyi kaçırmamak ve zamansız hiçbir şeye uzaktan yakından tevessül etmemek başlıca dikkatimizi teşkil etmelidir.'

Paşa, muhakkak ki, haklı idi! Ve milletin psikolojisi ancak bu tarzda çalışmayı emrediyordu. Yalnız Erzurum Kongresi'nde değil, onu takip eden uzun ve malûm safhalar içinde dahi, Padişah ve Halife'ye dua etmek, onun esaretten kurtarılmasını dilemek bir zaruret ve hatta muvaffakiyet şartı bulunuyordu.”

Babüroğlu'ndan Kongre Öncesine Ait İlginç Bir Bilgi

Bir döneme damgasını vurmuş Erzurumlu siyaset ve devlet adamlarımızdan Selahattin Babüroğlu, bir yazısında mahallelisi, köylüsü, yakın dostu (Cumhuriyet'in ilk yıllarında CHF Erzurum il başkanlığı yapmış olan Avukat Ömer Bey'in oğlu) Gökalp Olgun'dan dinlediği ve gerçekliğinden asla kuşku duymadığı bir hâtırasıyla Kongre öncesine ait şu ilginç bilgiyi vermiştir:

13

“... Rahmetli ve birçoğumuzun Edebiyat Öğretmeni (olan) Sıtkı Dursunoğlu'ndan Gökalp Olgun'un dinledikleri şöyle: Erzurum Kongresi şimdiki Meslek Lisesi'nin (günümüzdeki Kongre binasının) yerinde bulunan mektepte (Sanasaryan Mektebi'nde) yapılmıştı.

¹⁰Mahmut Goloğlu, **'Erzurum Kongresi'**, sayfa: 86.

¹¹M. Fahrettin Kırzioğlu, 'Kongresi Öncesine Ait Yeni Belgeler', **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Ekim 1970, sayfa: 88-92.

¹²Mazhar Müfit Kansu, **'Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber'**, 1. cilt, sayfa: 85.

¹³TBMM Parlamento Dergisi, Temmuz-Ağustos 2004, Sayı: 224.

Erzurum Kongresi'nin yapıldığı Sanasaryan Mektebi

Kongre'den bir gün önce Mekteb'in bahçesindeki havuzun başında çay içiliyor, bir yandan da sohbet ediliyordu. Masa etrafında Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Bey (Orbay), Albayrakçı Necati Bey (Güneri), Dursun Beyzâde Cevat Bey (Dursunoğlu), Dursun Beyzâde Müştak Sıtkı Bey (Dursunoğlu) ve Sıtkı Bey'in ifadesine göre daha birçok kişi sohbet esnasında oradalar.

Mustafa Kemal Paşa: **'Necati Bey! Yarın Erzurum Kongresi toplanacak. Hazırlığınız var mı?'** diye sorunca Necati Bey dosyalar üzerinden Paşa Hazretleri'ne ayrıntılı bilgiler veriyor. Civar vilayetlerden çağrılan delegeleri tanıtıyor.

Mustafa Kemal Paşa: **'Necati Bey! Çok güzel hazırlanmışsınız. Tebrik ederim. Necati Bey, bana kuvvet verin, kudret verin, ben bu ülkeyi kurtaracağım!'** Küçük Kâzım (sonradan Erzurum Belediye Başkanı olan Kâzım Yurdalan) araya giriyor... Daha doğrusu atılıyor:

'Paşam! Enver de (Enver Paşa) sizin istediklerinizi istedi. Ona kuvvet verdik... Anamızı belledi! Sizin bir Enver olmayacağınızı nasıl temin edebilirsiniz?'

Sıtkı Dursunoğlu'nun tanık olduğu ve Gökalp Olgun'a aktardığı sözler şöyle:

Mustafa Kemal hemen cevap veriyor: **'Kâzım Beyefendi! Çanakkale Zaferi kâfi değil mi?'** Necati Bey oturduğu yerden fırlıyor: **'Evet Paşam! Fazla... Fazlasıyla teminattır! Başımızsın, başkanımızsın!'**

Toplanan Kongrede Mustafa Kemal Paşa Kongre Başkanlığına getirilir."

PROF. DR. ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN YAZILARINDA ERZURUM KONGRESİ

Alparslan KOTAN

Cumhuriyet tarihimizin en velut yazarlarından birisi, ömrünü Erzurum'a ve Tortum'a hizmet aşkıyla geçirmiş olan büyük alim Prof. Dr.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur. Öğrencisi Prof. Dr. Nevin Güngör Ergen, Fındıkoğlu'nu millet inşa edici ekolün Ziya Gökalp'ten sonraki temsilcisi olarak nitelendirmektedir.¹ Ergen, yazılarında 40'a yakın müstear isim kullanmış olan Fındıkoğlu'nun yayımlanmış 3595 makalesini kayda geçirmiştir.²

Fındıkoğlu'nun kaleme aldığı makalelerin yaklaşık 210 tanesi ise Erzurum'la ilgilidir. Yoğun bir çalışma sürecinde tarafımızdan derlenen bu yazılar halen yayıma hazırlanmaktadır. Erzurum'u ilgilendiren hemen hemen her konuda yazı yazmış olan Fındıkoğlu'nun Erzurum yazılarının konularından biri de doğal olarak Erzurum Kongresi olmuştur. Bizim tespit edebildiğimiz yazıları içerisinde Fındıkoğlu doğrudan Erzurum Kongresi ile ilgili yedi yazı kaleme almıştır. Erzurum Kongresi'yle dolaylı olarak ilgili

¹ Nevin Güngör Ergen, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Bibliyografyası, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2022, s.7.

² Nevin Güngör Ergen, s. 232.

sayabileceğimiz yazıları ise beş tanedir.

Fındıkoğlu'nun kaleme almış olduğu yazıların belki de en önemli özelliği Erzurum'un mahalli tarihine, kültürüne, folkloruna veya mahalli problemlerine ilişkin konuların Fındıkoğlu aracılığıyla ulusal basında yer almış olmasıdır. Cumhuriyet tarihimiz boyunca Erzurum'u doğrudan Cumhuriyet, Tasvir-i Efkâr, Yeni İstanbul gibi ulusal gazetelerin köşe yazılarına taşıyabilen en önemli isim Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu olmuştur. Bu kısa yazımızda merhum Fındıkoğlu'nun doğrudan Erzurum Kongresi'yle ilgili olduğunu düşündüğümüz yedi yazısını kısaca tanıtmaya ve Fındıkoğlu'nun bu yazıları vasıtasıyla Erzurumlu hemşerilerine yapmış olduğu çağrılar ve uyarıları tekrar hatırlatmaya çalışacağız.

Fındıkoğlu'nun Erzurum Kongresi'ni konu alan ilk yazısı 5 Temmuz 1946 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanmıştır. Fındıkoğlu "Tarihimizde Ahlat ve Millî Mücadelede Erzurum" başlıklı yazısında Fındıkoğlu, Cevat Dursunoğlu'nun "Millî Mücadelede Erzurum" isimli eserini tanıtmıştır. Fındıkoğlu, Cevat Dursunoğlu'nun eserinden hareketle Kongre öncesindeki havayı ve Erzurumluların arayışlarını şu satırlarla dile getirmiştir:

"İnkılâp tarihimizin ilk ve esaslı halkasını Millî

Mücadelede Erzurum'da anlatan Dursunoğlu, mütarekeyi takip eden günlerin Erzurum'unda bir adam arandığını hikâye ediyor. Bu Adam kim olabilir? Miralay Halit, Miralay Rüştü, Kâzım Karabekir, Yakup Şevki... lerden acaba hangisi? Bir gençler kümesi, bu muhtemel Baş'lardan her biri ile temas etmektedir. Temaslar tam bir fikir birliği, heyecan beraberliği ile başlıyor ve öyle bitiyor. Fakat noksan bir taraf var ki, "haydi!" demeğe manidir. Meselâ Yakup Şevki Paşa bu gençler kümesine:

- "Yolunuz doğrudur, size muvaffakiyetler dilerim. Ben de mütareke şartlarını görünce burada kalarak milletle birlikte çalışmağı düşündüm. Fakat şimdi İstanbul'a dönmek mecburiyetindeyim. Çünkü gözlerimden çok mustaribim, tedavi ihtiyacındayım."

... Nihayet 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Üçüncü Ordu Müfettişi, bir ADAM arayanların tamamıyla şuurunu bulmuş olan ihtiyacına cevap veriyor. "

Yazının devamında Fındıkoğlu, Erzurum Kongresi'ne öncülük eden Erzurum gençlerinin ruh ve fikir dünyalarını şu sözlerle aktarmaktadır:

"Dursunoğlu'nun kitabı, inkılâbın tarih ve sosyolojisini vücuda getirecek olanlar için birçok cemiyet meselelerinin tohumlarını taşıyor. Bunlardan biri ve başlıcası 1919 Türkiye'sindeki umumî

ümitsizlik içinde bir avuç Erzurum gencinin, muhakkak olan kurtuluşuna iman ettikleri memleketin o güne nispetle yarınki denebilecek sosyal düzeni ve dünya görüşüdür. Hemen ilave edeyim ki bu bir avuç genç, ikinci Meşrutiyet'in "Asrileşmek, Türkleşmek, İslamlaşmak" dan ibaret meşhur parolası ile beslenmiş bir ideolojiye sahiptirler. Erzurum Kongresi, bu üçlü içinde bilhassa birincisinin rehberliğine üstün bir kıymet veriyor."

Fındıkoğlu'nun Erzurum Kongresi'ni konu alan ikinci yazısı 17 Temmuz 1946 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde bu sefer Ahmed Halil imzasıyla yayımlanmıştır. Yazının ana konusu bir önceki yazıda olduğu gibi yine 1946 yılında yayımlanan Cevat Dursunoğlu'nun "Millî Mücadelede Erzurum" isimli eseridir. "İnkılâp Tarihimize Ait Menkıbeler" başlıklı yazıda Fındıkoğlu, Erzurum Kongresi'nin açılış gününün, Millî Kurtuluş tarihimizin başlangıcı olduğunu vurgulamış ve Cevat Dursunoğlu'ndan naklen Erzurum Kongresi günlerinde Erzurum'da meydana gelen bazı olayları menkıbe olarak niteleyerek anlatmıştır. Bu olaylardan en önemlisi Mukaddes 900 Lira Menkıbesidir:

"Erzurum Kongresi vazifesini bitirdi. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'dan Sivas'a hareket edecek. Fakat ne onun yol parası ne de Kongre'nin bu işe sarf edilecek bir bütçesi var. Kongrenin faal heyeti azasından mütekit binbaşı Süleyman Bey, ilk

inkılâp hareketinin maddesizlik ve parasızlıktan mütevellit geçici endişesi karşısında "Çocuklar, diyor, bu işin çaresini buldum. Tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allah'ın rızasından, milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Bu parayı size veriyorum. Fakat bu parayı benim verdiğimi ne Mustafa Kemal Paşa ne de başka hiç kimse bilmeyecek." Hepimizin gözleri yaşardı. Bu adsız büyük adam bizi o günkü büyük kaygımızdan kurtarmıştı... Görünüşte küçük, aslında büyük olan hadiseyi bugüne kadar yalnız birkaç kişi bilmekte idi. Hadise tarihleştigi ve Süleyman Bey'in vasiyetini saklamaya lüzum kalmadığı için bu birkaç satırı yazıyorum. Tanrı her ikisine de rahmet etsin."

Fındıkoğlu'nun Erzurum Kongresi'ni konu edinen üçüncü makalesi bu sefer de Ahmet Halil imzasıyla, 21 Aralık 1955 tarihli Yeni İstanbul gazetesinde yayımlanmıştır. "Süleyman Nazif ve Erzurum Kongresi" başlıklı yazı, Erzurum Kongresi'nin pek de bilinmeyen ruhî arka planına dikkat çekmiştir. Şöyle ki Erzurum Kongresi'nin ve Erzurum'da şekillenen Millî Mücadele'nin en önemli köşe taşlarından biri olan Vilâyet-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'da Süleyman Nazif önderliğinde kurulduğunu hatırlatan Fındıkoğlu, Süleyman Nazif'in cemiyetin ruhî muharriki olduğunu vurgulamış ve Erzurum Kongresi anmalarında Süleyman

Nazif'in de unutulmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Fındıkoğlu'nun Erzurum Kongresi'yle ilgili kaleme aldığı dördüncü yazısı “*Bir Mukaddes Şifre*” başlığıyla 12 Mart 1956'da “Erzurum'u Anarken” isimli dergide yayımlanmıştır. Aynı yazı daha sonra 12 Mart 1973 tarihinde Hür Söz Gazetesinde de yayımlanmıştır. Söz konusu yazıda Fındıkoğlu, Erzurum Kongresi'nin hemen sonrasında İstanbul Hükûmeti tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya çekilen ve Kongre'yi ve Mustafa Kemal Paşa'yı eleştiren telgrafa Kâzım Karabekir tarafından verilen cevabı tam metin olarak yayımlamış ve bu telgrafi “*Bir Mukaddes Şifre*” olarak nitelendirmiştir. Karabekir Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Erzurum Kongresi'nin Erzurum ve Doğu Anadolu halkının karar ve teşebbüsleri ile meydana geldiğini şu ifadelerle belirtmiştir:

“... Vilâyeti Şarkîye Erzurum Kongresi'ni Şarkî Eyaletinin milleti toplamıştır. Elyevm yetmiş kadar azası ile Erzurum'da hali içtimada bulunan Kongre'ye M. Kemal Paşa ve Rauf Bey henüz İstanbul'da iken ve hatta buraca isimleri işitilmemiş iken büyük tehlikelerin vukua geleceğini muhakkak addeden Şarkî Eyaletin halkının karar ve teşebbüsleri ile vukua gelmiştir...”

Fındıkoğlu'nun Erzurum Kongresi'ni konu edindiği beşinci yazısı, “Erzurum Kongresi ve Erzurum Üniversitesi” başlığıyla 22 Temmuz 1957 tarihinde Yeni İstanbul gazetesinde yayımlanmıştır. Yazısında İngiliz tarihçisi J. Toynbee'ye göre Erzurum Kongresinin yeni Türkiye'nin temel taşlarını koyduğunu aktaran Fındıkoğlu, Sivas'ta, Ankara'da şahlanan millî ruhun, Erzurum'da şekillendiğini vurgulamıştır.

Erzurum Kongresi meselesini tarih felsefecilerimizin, siyasî tarihçilerimizin, sosyal romancıların yeterince ve hakkıyla tahlil edemediklerine dikkat çeken Fındıkoğlu, Alman Türkiyatçısı Prof. G. Jaschke'nin Erzurum Kongresi ile değerlendirmelerini şu şekilde aktarmıştır:

1. “*Şair Süleyman Nazif 4 Aralık 1918'de Paris'te çalışan Aharonyan'lara İstanbul'da bir cevap veriyor ve Şark Vilâyetleri Müdafai Hukuk Cemiyeti'ni kuruyor;*
2. *Bu cemiyet Şark vilâyetlerinde birer şube açmayı kararlaştırıyor ve ilk şubeyi Erzurum'da açmak için azasından Dursunbeyzade Cevat Bey'i Erzurum'a gönderiyor;*
3. *Erzurum şubesi 10 Mart 1919'da bütün Türkiye'ye şamil bir mücadele bayrağı altında açılıyor;*

4. *Erzurum Cemiyeti 17 Haziran 1919'da ilk Erzurum Kongresi'ni hazırlıyor;*
5. *İkinci Erzurum Kongresi'nin yalnız bölge kongresi olmaması için hazırlıklar başlıyor ve ikinci Erzurum Kongresi hazırlığı bitiyor;*
6. *Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a geliyor. Yirmi gün sonra toplanması kararlaştırılan Erzurum Kongresi'ne aza olarak katılmasını temin için kendisine ve beraberindeki Rauf Bey'e yer vermek maksadıyla Kâzım ve Cevat Beyler azalıktan istifa ediyor ve Kongre 23 Temmuz 1919'da başlıyor."*

Fındıkoğlu Erzurum Kongresi ile ilgili altıncı yazısını yine Ahmet Halil imzasıyla 13 Ağustos 1960 tarihinde Hür Söz Gazetesi'nde yayımlamıştır. "Erzurum Kongresinin Tarihi / Bir Kongre Üç Şahsiyet" başlıklı yazıda Fındıkoğlu, Erzurum Kongresi'nin 40. Yıl dönümü münasebetiyle Türkiye Harsî ve İctimaî Araştırmalar Derneği tarafından Erzurum Kongresi'nin üç önemli şahsiyeti Rauf Orbay, Cevat Dursunoğlu ve Kâzım Yurdalan'a çekilen teşekkür ve minnet telgraflarını tanıtmıştır.

Fındıkoğlu'nun Erzurum Kongresi'ni konu alan yedinci yazısı 3 Temmuz 1959 tarihinde Yeni İstanbul Gazetesinde yayımlanan "Millî Misakımızı Yazan Adama Dair" başlıklı yazıdır.

Erzurum Kongresi'nin en önemli simalarından biri olan Süleyman Necati Güneri'yi 15. Vefat yılı dönümünde anmak için kaleme alınan yazıda Fındıkoğlu, Süleyman Necati Bey'le İstanbul'da Vahdettin Köşkü'nde yaptığı görüşmede aldığı notları okuyucuya aktarmış ve Erzurum şairlerine şu şekilde bir sitemde bulunarak yazısını tamamlamıştır:

"... Bir başka şair de 19 Mayıs 1919'dan çok evvel Dursunbeyzade Cevat Bey'i teşkilât kurmak için İstanbul'dan Erzurum'a gönderen Süleyman Nazif'le Konya'dan Erzurum'a giden ve Millî Misakı hazırlayan Süleyman Necati için destan yazmalı. Her iki Süleyman için Tanrı'dan rahmet dileyelim."

AŞIKLARIN DİLİNDEN ERZURUM KONGRESİ

ATA'YA ÖVGÜ

Dünyada var ise bir güzel insan,
Sen ondan da çok güzelsin Mustafa'm...
Merih yıldızıdır evrende dönen,
Sen ondan da çok güzelsin Mustafa'm.

Dilde ağız, ağızda dil güzeldir,
Gülde bülbül, bülbülde gül güzeldir,
Elde kına, kınada el güzeldir,
Sen ondan da çok güzelsin, Mustafa'm.

Gaziler sanma gazel söylenir,
Gerçekler ezeli, ezel söylenir,
Dilde kahramanlar güzel söylenir,
Sen ondan da çok güzelsin, Mustafa'm.

Destanda dil, dilde destan güzeldir,
Şanda tarih, tarihte şan güzeldir.
Kanda bayrak, bayrakta kan güzeldir,
Sen ondan çok güzelsin, Mustafa'm.

Gönülden sevdiğim yarım güzeldir.
Aşk elinden ahuzarım güzeldir,
Sazda, sözde yoğum varım güzeldir
Sen ondan da çok güzelsin, Mustafa'm.

Âşık Reyhanî'yim, akar gözyaşım,
Eğer sana boyun, daima başım,
Çocuklarım, arzum, hülyam savaşım,
Sen ondan da çok güzelsin, Mustafa'm.

Aşık Reyhani(1932-2006)

ATATÜRK

Düşmana memleket yağma olurken,
Kurt gibi dağlardan baktı Atatürk.
Silkinip uyandı herkesten erken,
Öç için ileri çıktı Atatürk.

Tortumlu Ummanı Can (1915-1983)

KONGRE ÖNCESİNDE ERZURUM

Prof.Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU¹

I. Dünya Savaşı Sonrası Erzurum

I. Dünya Savaşı Erzurum'un üzerinden bir kâbus ve fırtına gibi geçmişti. Anadolu'nun hiçbir yerinde savaşın dehşeti Erzurum'daki kadar kendini göstermemişti. Şehirdeki tahribatın boyutları dayanılmaz derecedeydi. Gençler sınır bölgelerinde savaşmaya giderken, ihtiyarlar yurtlarını bırakarak göç etmek zorunda kalmıştı. Şehirde kalanların çoğu ise Ermeni çeteleri tarafından katledilmişti. Kurtuluştan sonra belediyenin yaptığı ilk iş, işgalin son günlerinde Ermeni çeteleri tarafından katledilmiş olan binlerce Türk'ün defnedilmesiydi. Öldürülen Türkler, şehrin 12 Mart'ta geri alınmasından sonra, katliamdan sağ kurtulmuş olan kadın ve erkekler tarafından çeşitli mezarlıklara defnedildi. Özellikle Kavak Mahallesi'nin alt kısmındaki mezarlıkta 15 metre uzunluğunda ve altı metre genişliğinde toplu mezarlar açılarak defin işlemi gerçekleştirildi. Katledilenlerin sayısı o kadar çoktu ki defin işlemleri ancak 52 saate bitirilebilmişti.

Diğer taraftan şehirde büyük bir mesken sıkıntısı çekilmekteydi. Aç ve çıplak bir şekilde yurtlarına dönen muhacirler, başlarını sokacak bir yer bulmakta zorlanıyorlardı. Zaruri gıda maddeleri ve özellikle ekmek bulmak oldukça güçtü. Erzurum işgalden kurtarıldığında şeh-

rin çarşılarında bir tek fırın bile bulunmuyordu. Ancak birkaç ay içerisinde hükümetin teşvikiyle 19 fırın açılmış ve halkın hizmetine sunulmuştu. Öte yandan I. Dünya Savaşı'nın getirdiği enflasyonist baskı ile eşya fiyatları büyük oranda artmıştı. Öyle ki, Türkiye genelinde savaş öncesine nazaran fiyatlar ortalama 12 kat artarken, Erzurum'da 14 kat yükselmışti.

Kurtuluştan hemen sonra, askerî makamlar tarafından Erzurum Vali Vekili tayin edilen ve Belediye Başkanlığını da geçici olarak yürüten Kaymakam Recep (Peker) tarafından 18 Nisan 1918'de Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgraf-ta, Erzurum'un tespit edilen acil ihtiyaçları şöyle arz edilmekteydi:

1. Yalnız Erzurum şehir merkezinde günlük yiyeceklerini tedarikten aciz ve cidden muhtaç 8.000'den fazla nüfus mevcuttu. Gerek şehirde gerekse çevre köy ve ilçelerde tahkikat henüz bitmemişti ve bu rakamın en az 40.000 olacağı tahmin ediliyordu.

2. Vilayette yapılması gereken o kadar çok işe rağmen, ne jandarma, polis, ne de memur kadroları bu işleri kısmen olsun yürütecek durumda değildi. Bu gibi kadrolar yok demek daha doğrudu.

3. Vilayetin geçirdiği buhran ve yaşadığı tah-

¹ Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ribat pek büyüktü. Merkezde bina ve meskenlerin yarısından fazlası oturulamayacak durumdaydı. Köyler harap bir hale gelmişti. Birçoklarının sakinleri yersiz yurtsuz kalmıştı. Bunların geçici olarak mamur köylere yerleştirilmesi düşünülmekteydi.

4. Erzurum'da ziraat mevsimi pek kısaydı. Diğer taraftan halkın elindeki nakil vasıtalarının üçte ikisine eşya nakli için devlet tarafından el konulmuştu. Halkın elindeki bu vasıtalarla ekim yapabilmeleri için gereken tohumluk konusunda bu tarihe kadar ciddi bir adım atılmamıştı. Yakın gelecekte halkın ölümle burun buruna gelmemesi için, acilen üçte ikisi arpa ve biri buğday ve patates olmak üzere 200 ton tohumluğa ihtiyaç vardı.

Savaştan önce önemli bir tarım ve hayvancılık bölgesi olan Erzurum, savaş sonrasında ziraat için gerekli olan hayvan gücünü ve tarım aletlerini kaybetmişti. Yurtlarına geri dönmüş olan Erzurum halkı böyle bir ortamda açlıkla burun buruna geldi. 1918 kışını zorluklara göğüs gererek geçiren halk, 1919 yılında hiç olmazsa bir parça arazi ekerek açlıkla mücadele etmek için kendilerine tohumluk verilmesi amacıyla Erzurum Valiliğine müracaat etmeye başladı. Fakat uzun süre istenilen cevap alınmadı.

Bölgenin 1919 yazındaki genel durumu, yaklaşan kışın çok zor geçeceğinin işaretiydi. Halk, toprağı ekme imkânından mahrumdu. Ulaşım vasıtalarının azlığı, tohum ve ziraat aletleri elde etmeyi engelliyordu. İnsanlar genellikle “*ebe-gümeci*” ve “*evelik*” denilen yabancı otları yemek zorunda kalıyordu. Dışarıdan yiyecek yardımı yapılmadıkça yaklaşan kış aylarında bölge halkı açlık ve ölümle yüzleşmek zorunda kalacaktı.

Erzurum Kongresi'nin devam ettiği Ağustos

1919'da Erzurum'a gelen bir Amerikan heyetinin hazırlamış olduğu rapor, savaş nedeniyle ailelerini kaybeden ve muhtaç duruma düşenler hakkında bazı detaylar vermektedir. Rapora göre, askeriyeğe ait öksüzler yurdunda 139 erkek çocuğa bakılıyordu. Sekiz öğretmen ve altı hizmetlinin görev yaptığı bu kurum, bölgedeki en düzenli bakımeviydi. Sivil öksüzler yurdunda ise kadın, kız ve erkek çocuk olmak üzere 364 kişi vardı. Bir de 35 fakir kadının kaldığı barınma evi bulunuyordu. Burası harap ve küçük bir binaydı. Şehirdeki dikkat çeken kurumlardan birisi 100 kişilik Sanayi Mektebi idi. Bu okulda, sivil ve askerî öksüz yurdundaki yetimlere marangoz, elektrik ve dokuma eğitimi veriliyordu.

Aynı dönemde Erzurum'a gelmiş olan bir diğer heyet ise Hilal-i Ahmer (Kızılay) Yardım Heyeti'ydi. 25 Ağustos 1919'da Erzurum'a varan heyet aşağıdaki faaliyetleri gerçekleştirdi:

1. Belediyeden alınan “*muhtacin listesi*” gereğince 14 Eylül'e kadar 10.000'e yakın muhtaca çamaşır ve bir kısmına da fanila verildi. İhtiyaç ve sefaletin dehşeti önünde mevcut 400 ton erzakın yalnız merkez vilayetin ihtiyacını ancak bir dereceye kadar temin edebileceği için, tamamının Erzurum'da sarf edilmesi ve bunun için 1.000 fakir nüfusa günlük yarımşar ekmek verilmek üzere bir firm açtırılması temin edildi.

2. Heyet Erzurum'a varmadan önce şehirde 300 çocuk toplatılarak “*eytamhâne*” adı verilen bir binaya yerleştirilmişti. Bu yetimhâne halktan toplanılan bir miktar erzak ile idame ettiriliyor idiye de mevcut erzak bitmiş ve çocuklar sefalet içinde kalmıştı. Vilayet erkânı ve belde eşrafi tarafından bir “*Cemiyet-i Hayriye*” kurularak sokaklarda kalan diğer çocuklar da toplatıldı ve bu suretle yetimhânedeki çocuk sayısı 500'e çıkmış oldu. Heyet tarafından bu çocuklar

giydirildiği gibi Cemiyet-i Hayriye'ye 200 ton erzak verilerek yetimhâne daha muntazam hale konuldu. Bundan başka bir de darülaceze açılarak buraya da yardım edildi.

3. Heyetin merkez olarak kullandığı binanın bahçesinde bir dispanser açılarak günde 120-300 hasta tedavi edilmeye başlandı.

Hilal-i Ahmer Heyeti'nin ayrılmasından sonra, Aralık 1919'da Erzurum'a gelmiş olan Fevzi (Çakmak) Paşa başkanlığındaki tahkikat heyetinin raporuna göre, geçen sene gönderilmesi kararlaştırılan tohumluğun ancak beşte biri gönderilmişti. Bilhassa günlük iâşesini temin edemeyen 2.000 kişi 15 gün öncesine kadar Hilal-i Ahmer tarafından iâşe edilmiş iken, Hilal-i Ahmer heyetinin gidişinden dolayı yeniden sıkıntıya düşmüşlerdi. Şehirde yaşanan sıkıntılar bunlardan ibaret değildi. Heyetin raporuna göre, maarife ait tahsisat mahalline bırakılmadığı için mektepler açılamamıştı.

Erzurum'un bu acil ihtiyaçlarının yanında daha temel sorunları da bulunuyordu. I. Dünya Savaşı mevcut düzeni yıkmıştı. İdari teşkilat tamamen bozulmuştu. Kurtuluştan sonra valilik ve belediye gibi kurumlar askeriye'nin desteği ile tekrar faaliyete geçmişken, özel idare ve vakıflar gibi kurumlar uzun süre faaliyet gösterememişti. Diğer taraftan valilik, belediye ve vakıflar idaresi gibi kurumlara ait arşivlerin savaş sırasında ortadan kaybolması, sonraki yıllarda ciddi sıkıntılara neden oldu.

Mondros Mütarekesi'ne Tepkiler ve Kurulan Cemiyetler

Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilirken 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi,

bölge halkı için yeni felaketlerin habercisi idi. Çünkü bu mütarekenin 24. maddesi, bölgede bir Ermenistan kurulması için zemin hazırlamaktaydı. Bu maddede, Vilayat-ı Sitte denilen Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Mamüretülaziz ve Diyarbakır'da bir karışıklık çıkması halinde, herhangi bir kısmının İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceği belirtiliyordu. Mütareke'nin İngilizce metinde bu vilayetler için kasıtlı olarak "*Six Armenian Proviences*" ifadesi kullanılmıştı. Bu madde, doğu vilayetlerinin Ermenistan yapılmak istendiği anlamına geliyordu ve Erzurumlular tarafından da böyle değerlendirilmişti. Daha birkaç ay önce Ermeni çetelerinin korkunç katliamını yaşamış olan Erzurum için bu, tam bir yok oluş demektir. Ne olursa olsun bunun önüne geçilmesi gerekiyordu. İşte bu amaçla Erzurum'da cemiyetler kurulmuş ve kongreler düzenlenmiştir.

İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti

Aslına bakılırsa Erzurum'daki milli teşkilatlanma, daha Mondros Mütarekesi imzalanmadan, I. Dünya Savaşı'nın son aylarında İttihatçılar tarafından başlatılmıştı. İttihat ve Terakki tarafından 7 Ekim 1918'de Erzurum'a gönderilmiş olan Süleyman Necati, Mütareke'nin ilanından hemen sonra İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyetin kuruluşunda, o sıralar Erzurum'da doktor olarak görev yapan Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Fuat Sabit'in de katkısı oldu. Aynı günlerde Teşkilat-ı Mahsusa'nın yeniden teşkilatlanması için bölgeye gönderilmiş olan Filibeli Hilmi ve Ebülhindili Cafer Bey ile de görüşmeler yapıldı.

Gizli olarak çalışan İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti'nin yaptığı en önemli işler, Albayrak gazete-

sinin çıkarılması ve şehirde 2.000 kişilik gizli bir mahalle teşkilatı kurulması oldu. Ayrıca bu cemiyete bağlı olarak Ebulhindili Cafer Bey tarafından, sınırda faaliyet gösteren Ermeni çetelerine karşı bir müfreze oluşturuldu. Bölgedeki Kuva-yı Milliye'nin çekirdeğini oluşturan bu müfrezenin askeri bakımdan irtibatlı olduğu kişi III. Kafkas Tümeni Komutanı Halit Bey (Deli Halit Paşa) idi. İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti siyasi teşkilatlanma konusunda kayda değer bir başarı gösteremedi. Bunun temel nedeni, savaştan sonra İttihatçılara karşı oluşan olumsuz tavırdı. Ayrıca aynı süreçte Erzurum'da Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurulması, şehirde İttihatçı-İtilafçı çatışması riskini doğurmuştu.

Himaye-i Etfâl Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu)

Millî Mücadele döneminde yaşanan en büyük sıkıntılardan biri, I. Dünya Savaşı sırasında anne babalarını kaybeden öksüz ve yetim çocukların bakımı ve korunmasıydı. Savaştan sonra Erzurum'da bu şekilde sınırsız kalan yüzlerce çocuk vardı. İşte bu çocuklara sahip çıkmak amacıyla 1918'de "*Himaye-i Etfâl Cemiyeti*" kuruldu. Kasım ayında faaliyete geçen Himaye-i Etfâl'in reisi Erzurum eşrafından Hacı İsmail Efendizâde Tefik Bey'di. Ayrıca merkez hastanesi baştabibi Fuat Sabit ve Süleyman Necati gibi İttihatçılar da cemiyetin kurucuları arasındaydı. Yine Hacı Bekirzâde Ağa Bey de kuruculardan biriydi. Cemiyet ilk olarak 150 öksüz çocuğun iâşe, talim ve terbiyesiyle ilgilenmeye başladı. Takip eden aylarda XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın devreye girmesiyle birlikte, yetim ve öksüzlerin korunması ve bakımı daha düzenli bir halde yapılmaya başlandı.

Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti

Erzurum Hilâl-i Ahmer Cemiyeti I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında kurulmuş ve orduya pek yararlı hizmetlerde bulunmuştu. Fakat Erzurum'un işgali, muhacirlik ve üyelerinin bir kısmının şehit olması nedeniyle cemiyet ortadan kalkmıştı. Kurtuluştan sonra, 1920 yılının Ramazan ayında Kâzım Karabekir Paşa'nın ciddi yardımıyla yeniden faaliyete geçen Hilâl-i Ahmer Erzurum Şubesi, Miralay Kâzım ve İbrahim Tali Beylerin hazırladıkları projeler kapsamında, fakir ve biçarelere yardım etmeye başladı. Gerek birinci kuruluştaki gerekse Millî Mücadele döneminde cemiyetin başında bulunan isim, Erzurum Sağlık Müdürü Doktor Şerif Bey'di. Erzurum'a büyük hizmetleri dokunan Şerif Bey, Hilal-i Ahmer hizmeti dışında, hastalarının %95'ini parasız tedavi eden iyilik timsali bir doktordur. Aynı zamanda 1913 yılında Erzurum Vilâyeti'nin sıhhi ve ictimai coğrafyasına dair önemli bir eser kaleme almıştı. Eserin tam adı "*Erzurum Vilâyeti'nin Topoğrafya-yı Tabiîsi ile Ahâlinin Ahvâl-i İctimâîye ve Sıhhat-i Umûmiyesine Dâir Mecmua*" idi.

Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti

Mondros Mütarekesi'yle Doğu vilayetlerinin Ermenistan yapılmak istenmesi karşısında bölgenin ileri gelenleri, önce İstanbul'da Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyetin kuruluşunda Erzurumlu Hoca Raif Efendi ile Diyarbakırlı Süleyman Nazif Bey başrolü oynamıştı. 2 Aralık 1918'de kurulan cemiyetin üzerinde durduğu en önemli konular, İtilaf Devletleri'nin desteğiyle bölgedeki bazı ileri gelenlerin başlattığı Kürtçülük faaliyetleri ve aynı devletlerin desteğiyle Ermenilerin bölgeye

yönelik plan ve projeleriydi. Nitekim cemiyetin hazırlamış olduğu bir raporda, kuruluş gayesi şöyle açıklanmıştı:

“Doğu vilayetlerimizde tarih, nüfus, arazi, mülkiyet ve servet bakımından açık haklarımız vardır. İşte bu tarihi ve hukuki hakikatleri medeni dünyanın kamuoyuna anlatmak ve buralarda asırlardan beri devam eden akrabalıkla kanları karışmış olan ve bir Peygamber’in ümmeti bulunan Türk ile Kürt’ten oluşan İslam çoğunluğundan başka hiçbir kuvvetin payidar olamayacağını; hakka dayanmayan her istilanın fani ve geçici olduğunu her türlü ilmi ve meşru vasıtaya müracaat ederek göstermek için merkez heyetimiz teşekkül etmiştir... Memleketimiz halkı, mevcut milli kuvvetlerin vatani bir gaye etrafında toplanabilmesi için 3 Mart 1919’da Erzurum merkez şubelerini kurmuştur.”

Raporda belirtilen Erzurum şubesinin kuruluşunda Cevat Dursunoğlu’nun büyük katkısı oldu. Cevat Bey, cemiyetin kurulduğu günlerde yedek subaylıktan terhis edilince İstanbul’a gitmiş; Maarif Nezareti’ne müracaat ederek kendisine daha önce teklif edilen Erzurum Darülmuallimin Müdürlüğü’ne tayinini istemiş; fakat isteği kabul edilmemişti. Cevat Bey İstanbul’da kaldığı günlerde Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti’ne giderek cemiyetin toplantılarına katılmış, cemiyetin bir üyesi olmuş ve kendisine gerektiğinde Erzurum’da şube açma yetkisi de verilmişti. Bu yetkiyle İstanbul’dan ayrılan Cevat Bey, akrabası ve çocukluk arkadaşı Ahmet (Erverdi) bey ile birlikte Ocak 1919’da Erzurum’a geldi.

Erzurum’daki millî teşkilatın genişlemesi, Mart 1919’da Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti’nin Erzurum şubesi-

nin açılmasıyla mümkün oldu. Bu cemiyette Cevat (Dursunoğlu), Hüseyin Avni (Ulaş) ve Ahmet (Erverdi) beyler gibi gençlerin yanı sıra, Hoca Raif ve Fehim efendiler gibi ileri gelen tecrübeli kişiler de yer aldı. Bu yeni yapılanma üzerine İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti faaliyetlerine son verdi. Nisan 1919’da toplumun farklı kesimlerinden kişiler ve özellikle gençlerin yönetime alınması, teşkilatın halka yayılmasını sağladı. Mayıs 1919’da Kâzım Karabekir Paşa’nın XV. Kolordu Komutanı olarak Erzurum’a gelmesi teşkilatın ordu ile temas kurmasına imkân verdi. Cemiyet, ilk toplantısını Esatpaşa Mahallesi’nde Hanım Hamamı Yokuşu’ndaki Âsâr-ı Terakki Mektebi’nde yaptı. Bu mektebi Meşrutîyet devrinde Cimplilizâde Ahmet Efendi açmıştı.

Albayrak Gazetesi ve Mektebi

Albayrak gazetesi ilk olarak 1913’te Erzurum’da İttihat ve Terakki Fırkası tarafından yayınlanmaya başlamıştı. Erzurum Hükümet Konağı civarındaki Milli Kütüphâne’den idare edilen gazete, bu dönemde haftada bazen bir, bazen de iki defa çıkmaktaydı. Gazetenin bu ilk dönemi, Erzurum’un Ruslar tarafından işgal edilmesiyle son bulmuş, Mondros Mütarekesi’nden sonra gazeteyi yeniden yayın hayatına geçirme çalışmaları başlamıştı. 7 Ekim 1918’de Erzurum’a gelmiş olan Süleyman Necati Bey, öncelikle, savaş yüzünden kapanmış olan Albayrak Mektebi’ni yeniden açtı. Ardından Rusların Hınıs’ta bıraktıkları ve Ebulhindili Cafer Bey tarafından Erzurum’a getirilmiş olan bir baskı makinesini özel idareden satın alarak Albayrak gazetesini tekrar çıkarttı. Süleyman Necati Bey, Albayrak’ın hem mesul müdürü hem de başyazarıydı. Kardeşi Mithat (Turanlı) Bey, Dursunbeyzâde Cevat ve kardeşi Müştak Sıtkı Beyler

yazı kurulunda bulunuyorlardı. Gazetenin çıkarılmasında Nazım Nazmi ve Hüseyin Avni (Ulaş) Beylerin de katkısı olmuştu.

Albayrak gazetesi 5 Mart 1919'da başlayan ikinci yayın dönemine Tebrizkapı'daki eski İttihat ve Terakki Hanı (Aziziye Hanı)'nda başladı. Çünkü gazetenin ilk idarehânesi olan Milli Kütüphâne, I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni çeteleri tarafından tahrip edilmişti. Albayrak Mektebi de aynı anda faaliyet gösteriyordu.

Albayrak gazetesi tamamen Türkçü duygu ve düşüncelerle çıkmaktaydı. Gazete sadece Erzurum'un değil, bütün doğu vilayetlerinin haklarını müdafaa etti. Her nüshasında "*Vilayât-ı Şarkîyye Ermenistan Olamaz*" ifadesini manşet yapması bunu gösteriyordu. Gazete bazen Elviye-i Selase'yi ve burada yapılan Ermeni zulmünü dile getirirken bazen de işgale uğrayan İzmir, Adana, Urfa, Maraş ve Antep'in dertlerine ortak oluyordu. Millî Mücadele karşıtı olan bazı İstanbul gazetelerine gerekli cevapları vermekten geri durmayan gazete, Padişah'a ve İstanbul Hükümeti'ne karşı, sütunlarında açık mektuplara yer verdi. İngilizlerin ve Fransızların doğuda takip ettikleri siyaset, Araplar üzerinde oynanan oyunlar ve İran'daki gelişmeler de gazetenin üzerinde durduğu konular arasındaydı. Erzurum'da meydana gelen birçok siyasi hadisede önyak olan ve halkı yönlendiren Albayrak gazetesi, Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti ile de iç içeydi. Albayrak heyetinde yer alan Süleyman Necati ve Cevat Beyler aynı zamanda Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti idare heyetinde de yer alıyordu. Aynı kişiler Erzurum Kongresi'ne delege olarak katılmışlar ve böylece Erzurum Kongresi'nin sözcülüğünü de üstlenmişlerdi. Erzurum'daki fikir hayatında Albayrak gazetesi ne kadar önemli rol oynamışsa, Albayrak heyeti de Millî Mücadele

düşüncesinin eyleme dönüşmesinde o kadar etkili olmuştu.

Millî Mücadele döneminde Albayrak heyetinin açmış olduğu mektebin adı ise Albayrak Mektebi idi. Bu okul ilk olarak 1909'da Gölbaşı'ndaki Gülşen-i Edep (sonradan Dumlupınar) Mektebi'nin yanındaki binada açılmıştı. O zamanki ismi "*İttihat ve Terakki Numune Mektebi*" idi. 1913'te Taşmağazaların arkasındaki binasına taşındı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, yukarıda belirtildiği üzere Süleyman Necati tarafından tekrar açılan Albayrak Mektebi, yaptığı bazı faaliyetlerle, Erzurum'daki modernleşme hareketinin öncüsü oldu. Bu dönemde resmî mahiyet kazanan okul, Erzurum'da kız ve erkek çocukların birlikte öğrenim gördükleri ilk eğitim kurumuydu. Hatta bu hususta bir yazı kaleme alan Ahmet Cevat, Türkiye'de ilk defa kız ve erkeklerin bir arada okuduğu ilkokulun Albayrak Mektebi olduğunu belirtir. Cevat ayrıca, okul öğrencilerinin taktığı beyaz şapkanın modern kisvenin ilk örneği olduğunu ifade etmiştir.

YÜZYILLIK TARİH YAZIMININ ARDINDAN ERZURUM KONGRESİ ÜZERİNE:

Hâlâ Bilmediklerimiz, Hâlâ Sormadıklarımız

 Hakan Hadi KADIOĞLU

Giriş

Her yıl temmuz ayında aynı isimleri, aynı fotoğrafları ve aynı olayları yeniden hatırlıyoruz. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişi, askerlik görevinden ayrılışı, kongrenin toplanması, alınan kararlar ve Temsil Heyeti'nin teşekkülü... Erzurum Kongresi'nin tarihî serüveni artık büyük ölçüde bilinmektedir.

Gerçekten de bir asrı aşan süre içerisinde Erzurum Kongresi üzerine yüzlerce kitap, binlerce makale ve sayısız hatırat yayımlanmıştır. Kongrenin tarihi, delegeleri, kararları ve Millî Mücadele içindeki yeri hakkında geniş bir literatür oluşmuştur. Nutuk'tan Kâzım Karabekir'in hatıralarına, Cevat Dursunoğlu'ndan Mahmut Goloğlu'na kadar pek çok eser, kongreyi farklı yönleriyle ele almıştır.¹⁻⁴

Bu sebeple bugün Erzurum Kongresi hakkında bilmediğimiz çok şey olduğunu söylemek doğru olmayabilir. Ancak tarih yalnızca verilen cevaplardan ibaret değildir. Bazen aynı olayın üzerinden geçen zaman, yeni belgelerden çok yeni sorular üretir.

Bu sebeple Erzurum Kongresi'nin yıldönümünde cevapları tekrarlamak yerine şu soruyu sormak istiyorum:

Bir asır sonra Erzurum Kongresi hakkında hâlâ sorulabilecek sorular var mı?

Bu soruya verilecek ilk cevap muhtemelen

"hayır" olacaktır. Çünkü Erzurum Kongresi Türk tarihinin en çok incelenmiş hadiselerinden biridir. Fakat tarihî olaylar yalnızca ne olduğu sorusuyla sınırlı değildir. Aynı zamanda nasıl hatırlandıkları, hangi yönlerinin öne çıkarıldığı ve hangi soruların zaman içerisinde unutulduğu da önemlidir.

Belki de bugün artık Erzurum Kongresi'nin tarihini değil, Erzurum Kongresi hakkında nasıl düşündüğümüzü konuşmanın zamanı gelmiştir.

Sonucu Bilenler ile Sonucu Bilmeyenler

Tarih yazımının en büyük avantajı aynı zamanda en büyük tehlikesidir. Biz sonucu biliyoruz. 1919 Temmuzuna geriye dönüp baktığımızda Sakarya'yı biliyoruz. Büyük Taarruz'u, Lozan'ı, Cumhuriyet'i biliyoruz. Bu nedenle Erzurum Kongresi bize çoğu zaman kaçınılmaz bir sürecin doğal aşaması gibi görünmektedir.

Oysa kongre salonunda bulunan insanlar bunların hiçbirini bilmiyordu. Mustafa Kemal Paşa bilmiyordu. Rauf Bey bilmiyordu. Hakeza Bekir Sami Bey, Raif Efendi, Kâzım Karabekir Paşa bilmiyordu.

Bugün geriye dönüp baktığımızda Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanacağını biliyoruz. Oysa 1919 yazında bu yalnızca bir ihtimaldi. Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik görevinden ayrıldığı, İstanbul Hükûmeti'nin Anadolu'daki gelişmelerden rahatsız olduğu ve işgal kuvvetlerinin gelişmeleri dikkatle takip ettiği bir ortamda,

başarısızlık ihtimali başarı ihtimalinden daha az görünmüyordu.⁵

Belki de Erzurum Kongresi'ni anlamının önündeki en büyük engel budur. Biz tarihi sonundan başlayarak okuyoruz. Onlar ise belirsizliğin içinden yaşıyorlardı. Bu yüzden bugün hâlâ sorulabilecek sorulardan biri şudur: Erzurum Kongresi toplandığında salondaki kaç kişi gerçekten başarılı olunacağına inanıyordu?

Bu sorunun kesin cevabını vermek mümkün değildir. Ancak sorunun kendisi önemlidir. Çünkü bizi sonuçların güvenli dünyasından çıkarıp kararların alındığı tarihî ana götürmektedir.

1919'un Siyasî Fay Hatları

Erzurum Kongresi hakkında düşünürken çoğu zaman bir başka gerçeği de unutuyoruz. Bugün Millî Mücadele'yi geriye dönük olarak tek çizgili bir süreç gibi görmeye eğilimliyiz. Oysa 1919 Osmanlı dünyası çok daha karmaşık bir siyasî tabloya sahipti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti resmen dağılmıştı; fakat onun yetiştirdiği askerî ve sivil kadrolar hâlâ devlet ve toplum hayatının içindeydi. Mustafa Kemal Paşa'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya, Rauf Bey'den Bekir Sami Bey'e kadar Millî Mücadele'nin önde gelen isimlerinin önemli bir bölümü, doğrudan ya da dolaylı olarak bu siyasî iklimin içinde yetişmişti. Bu durum şaşırtıcı değildir. Çünkü 1908-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin yönetiminde belirleyici olan kadrolar büyük ölçüde İttihat ve Terakki çevresinden çıkmıştı.

Ancak bundan hareketle Millî Mücadele'yi yalnızca bir "İttihatçı hareket" olarak değerlendirmek de mümkün değildir. Millî Mücadele, eski İttihatçıların önemli roller üstlendiği bir hareket olmakla birlikte, yalnızca onların hareketi değildir. Yerel eşrafi, din adamlarını, eski muhalifleri ve siyasî aidiyeti bulunmayan pek çok insanı da içine alan daha geniş bir toplumsal zemine dayanıyordu.

Buna karşılık İstanbul'da farklı bir tablo vardı. Hürriyet ve İtilaf çevreleri, Damat Ferit Paşa

hükûmetleri ve işgal kuvvetleriyle yakın temas hâlindeki bazı siyasal aktörler, Anadolu'da gelişen hareketi kuşkuyla karşılıyorlardı. İstanbul basınının bir bölümü ise Erzurum Kongresi'ni millî bir direniş teşebbüsünden ziyade, eski İttihatçı kadroların yeniden siyaset sahnesine çıkma girişimi olarak yorumluyordu.

Bugün Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra oluşan tarih anlatısı içinde bu eski siyasî fay hatlarının önemli bir bölümü görünmez hâle gelmiştir. Oysa 1919 yazında yaşayan insanlar için İttihatçılar ile Hürriyet ve İtilafçılar arasındaki mücadele henüz uzak bir geçmiş değildi.

- Bu nedenle bugün hâlâ sorulabilecek sorulardan bazıları şunlardır:
- Erzurum Kongresi delegelerinin ne kadarı eski İttihatçı çevrelerle ilişkiliydi?
- İstanbul gazeteleri kongreyi hangi siyasî gözlükle okuyordu?
- İngiliz raporlarında Anadolu hareketi nasıl tasvir ediliyordu?
- 1919 yazında yaşayan insanlar Erzurum Kongresi'ni bir millî direniş hareketi olarak mı, yoksa Osmanlı siyasetindeki eski mücadelelerin yeni bir safhası olarak mı görüyordu?

Bu soruların tamamına kesin cevap vermek mümkün olmayabilir. Ancak bu soruların varlığı bile, 1919'un siyasî dünyasının bugünden görüldüğünden daha karmaşık olduğunu göstermektedir.

Hafıza Neden Bazı Olayları Seçer?

Erzurum Kongresi üzerine düşünürken beni uzun zamandır meşgul eden başka bir soru daha vardır. Neden bazı kongreler unutulur da Erzurum Kongresi unutulmaz?

Osmanlı'nın son döneminde ve Millî Mücadele yıllarında birçok toplantı, kongre ve siyasî girişim yaşanmıştır. Bunların büyük bölümü bugün yalnızca uzmanların bildiği tarihî olaylar hâline gelmiştir.

Fakat Erzurum Kongresi yalnızca tarih kitap-

larında yaşamamaktadır. Toplumsal hafızada da yaşamaktadır. Peki neden? Bu sorunun cevabı yalnızca alınan kararlarda aranamaz. Çünkü tarih boyunca çok önemli kararların alındığı ve bugün hatırlanmayan pek çok toplantı vardır.

Belki Erzurum Kongresi'ni farklı kılan şey, aldığı kararlardan çok temsil ettiği anlamdır: Bir işgal döneminde umudun yeniden örgütlenmesi... Dağılmış bir devlet içinde meşru bir iradenin ortaya çıkması... Ve geleceğin henüz bilinmediği bir anda risk alınabilmesi... Belki de Erzurum Kongresi'nin kalıcılığı biraz da burada yatmaktadır.

Erzurum Olmasaydı Millî Mücadele'nin Dili Farklı Olur Muydu?

Erzurum Kongresi hakkında bugün hâlâ sorulabilecek sorulardan biri de budur. Millî Mücadele tarihini geriye dönüp okuduğumuzda Erzurum Kongresi'ni çoğu zaman yalnızca alınan kararlar üzerinden değerlendiriyoruz. Oysa tarihî hadiseler bazen sonuçlarından çok, oluşturdukları zihni iklim sayesinde etkili olurlar.

Erzurum Kongresi'nin en önemli özelliklerinden biri, işgale karşı tepkiyi yerel bir kaygı olmaktan çıkarıp daha geniş bir siyasî dile dönüştürmesidir. Kongre başlangıçta Doğu Anadolu'nun geleceğine ilişkin endişelerle toplanmıştı. Ancak ortaya çıkan metin yalnızca Erzurum'u, Trabzon'u, Van'ı ya da Bitlis'i ilgilendiren bir metin olarak kalmadı. Kısa süre içinde bütün Anadolu'ya hitap eden bir muhteva kazandı.

Şu soru bu nedenle önemlidir: Erzurum Kongresi başka bir şehirde toplansaydı aynı tarihî etkiyi yaratabilir miydi?

Bu sorunun kesin cevabı yoktur. Ancak tarih bazen cevaptan çok ihtimaller üzerinde düşünmeyi gerektirir. Erzurum'un coğrafi konumu, Rus işgalinden yeni kurtulmuş olması, Doğu Anadolu'daki tehdit algısı, XV. Kolordu'nun varlığı ve şehirde oluşan Müdafaa-i Hukuk çevresi, kongrenin karakterini doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle Erzurum Kongresi'ni yalnızca bir tarihî olay olarak değil, aynı zamanda belirli bir

mekânın ve belirli bir tarihî tecrübenin ürünü olarak değerlendirmek gerekir.

Belki de Erzurum Kongresi'nin kalıcı etkisi yalnızca aldığı kararlarda değil, Millî Mücadele'nin ahlâkî ve siyasî diline yaptığı katkıda aranmalıdır. Çünkü kongrede ortaya çıkan irade, işgale karşı bir tepkinin ötesinde, millet adına konuşma iddiası taşıyan yeni bir siyasî meşruiyet anlayışını da beraberinde getirmiştir.

Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz

Erzurum Kongresi hakkında çok şey biliyoruz. Delegeleri biliyoruz. Kararları biliyoruz. Kongrenin hangi gün toplandığını, hangi gün sona erdiğini biliyoruz. Temsil Heyeti'nin nasıl oluştuğunu biliyoruz. Kongrenin Millî Mücadele içindeki yerini biliyoruz.

Fakat aynı açıklıkla cevaplayamadığımız başka sorular da vardır. Meselâ kongreye katılan insanların tamamının zihni dünyasını ne kadar biliyoruz? O günlerde Erzurum halkı kongreyi nasıl değerlendiriyordu? İstanbul'da yaşayan sıradan bir Osmanlı vatandaşı kongre hakkında ne düşünüyordu? İngilizler, Amerikalılar ve diğer yabancı gözlemciler bu gelişmeleri nasıl okuyordu? Kongrenin karşısında duranlar hangi gerekçelerle karşı çıkıyordu? Destekleyenler hangi umutlarla destekliyordu?

Bu soruların bir kısmına kaynaklar aracılığıyla yaklaşabiliyoruz. Ancak tamamına kesin cevap vermek mümkün değildir. Zaten tarihin ilginç tarafı da burada ortaya çıkar. Geçmiş bütünüyle aydınlatılabilen bir alan değildir. Bazı boşluklar her zaman kalır. Bazı sesler hiç duyulmaz. Bazı insanların düşünceleri ise tarihin sessizliği içinde kaybolur.

Belki de tarihçiliğin görevi, her soruya kesin cevap vermek değil; hangi soruların cevaplanmadığını dürüstçe gösterebilmektir.

Erzurum Kongresi'nin Fikir Tarihini Biliyoruz; Peki Gündelik Tarihini?

Son yıllarda beni en çok düşündüren meselelerden biri budur. Erzurum Kongresi'nin fikir tarihini büyük ölçüde biliyoruz. Kararların nasıl

şekillendiğini, hangi tartışmaların yaşandığını ve hangi siyasî hedeflerin öne çıktığını biliyoruz.

Fakat kongrenin gündelik tarihini aynı ölçüde biliyor muyuz? Harpten, işgalden, muhaceretten ve yoksulluktan çıkmış bir şehir, 1919 yazında Anadolu'nun kaderini etkileyecek bir kongreyi nasıl ağırlayabildi? Delegeler nerede kaldılar? Ne yediler? Masraflar nasıl karşılandı? Kimler evlerini açtı? Kimler fedakârlık yaptı?

Bu sorular ilk bakışta ayrıntı gibi görünebilir. Oysa büyük tarihî hadiselerin insanî tarafı çoğu zaman bu ayrıntıların içinde saklıdır. Belki de Erzurum Kongresi üzerine hâlâ yazılabilecek en özgün çalışmalardan biri, kararların değil; o kararları mümkün kılan toplumsal dayanışmanın tarihidir.

Sonuç

Bu yazının başında aynı fotoğraflardan, aynı isimlerden ve aynı olaylardan söz etmiştim. Muhtemelen gelecek temmuz ayında da aynı fotoğraflar yeniden yayımlanacak, aynı isimler yeniden anılacak ve aynı hadiseler yeniden anlatılacaktır.

Bunda yanlış olan bir şey yoktur. Milletler hafızalarını tekrar ederek korurlar. Ancak tarih yalnızca hatırlamak değildir. Aynı zamanda yeniden düşünmektir.

Erzurum Kongresi'ni canlı tutan şey yalnızca geçmişte oynadığı tarihî rol değildir. Her kuşağın ona yeniden dönüp kendi sorularını sorabilmesidir.

Bir asır önce Erzurum'da toplanan insanlar geleceği bilmiyorlardı. Elleri zafer garantisi yoktu. Fakat belirsizlik içinde karar alıyor, risk üstleniyor ve bir ihtimal uğruna hareket ediyorlardı.

Bugün bize düşen görev yalnızca onların cevaplarını tekrarlamak değildir. Onların karşı karşıya kaldıkları soruları da anlamaya çalışmaktır. İşte bu yüzden Erzurum Kongresi hakkında hâlâ konuşuyor ve belki de bu yüzden, bir asır sonra bile, Erzurum Kongresi üzerine hâlâ sorulabilecek sorular bulunuyor.

Kaynakça

- *Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1973.*
- *Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.*
- *Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2008.*
- *Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.*

ERZURUM KONGRESİ

Duası

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي نزل كتابه العظيم يريد أن يطفئ نور الله بأفواههم والله عليم بنوره ولكونه الكافرين
والصلوة والسلام على من أنزل إليه آياتنا نحن نزلنا الذكر وإناله لما حفظوه وعلى آله وصحبه الذين قالوا لا اله
إلا الله لا إله إلا الله على تدبير المعاش وإرشادهم بالانقياد آمين اللهم اجعلهم أئمة جمعة
هؤلاء المسلمين بأعداد روحانية حضرت القريين كما أئمت جيب يوم بدر بالمؤكدة المسلمين يوم الفرة
المبين اللهم يا مانع المشافين أئمة الذين بأدلة شركة هؤلاء المسلمين واحفظنا عن شرور أعداء الدين إلى يوم
الدين يوم جميع المسلمين اللهم ألهمهم على قلوب هذه الأمة أئمة الحج المسالمة في الزمان والمكانين و
تكملة لبيات سالمة من التناقض والآفات يوم سيد الكائنات اللهم وفقنا في كل هذه المشكلات
بنيل المقصود وكشف الراد وتأمين المقدرات واجعلنا مصيدين فيما يجد هذا من الغرر اللهم يسر
إنفاذ أحكامها في مفاصل العالمين بإسبيل المسالمة يوم أئمة المعصية
اللهم خلع جميع بلادنا وبلدة هذه أرضهم جنة المعصية المنة زياره بدماء الشهداء وأصحاب
أولياء الروم من وطنهم أئمة الأئمة وكلهم خصلهم الظلم تقصود وحنانية لبيات المسلمين يوم
جيب وصفيه المظلوم اللهم أقم هذه البلاد في حماية الخلافة الإسلامية سالمة من
الهمم ولا تجعلها بارئنا منكم في إدارة الخصم المشغوم وخصلهم في أحوالهم
بالذلة والحرمان جنة اسم جيب القبول اللهم يا من أنعم علينا بجميع نيلهم إلى الكهنة الأمان
في أئمة الملوك وسلامة الأمة وشركة خاقان الزمان ثبت تموج رايات مكرمة الأكرام في
هذه البلدان وسلم سياستها جارية بالمئينان في جميع الأوقات يوم جنة القرون
اللهم فخر أئمتنا المعتمدين في قوة الأسلمة والأبدان زجور الغد والفتح بلطفك و
الاحسان بأئمة المهديين أنت ذو القعدة والديان اللهم أقر أقبالك أئمة القرون
بتدبير المعقول وتنكيل الغرور وعلى ذلتهم بحكمك المستور اللهم يا من أنزل النور نور
سيرة حكومة الإسلام بالوفا للنص مالكاً وقاية الحدود وحفظ الموقر
كأسراً أئمة كسرى وقيامة زماننا برحمتك وبعد جميلك ومكروك معصيتك
اللهم يسر صلواتك من قال آمين في هذا الجهور من أولياء الأعداء ورجال المجرور
وأرجعنا الله بولتنا بالسلامة والمسرة يوم كسار المشرك وسلام الرعية
والحمد لله رب العالمين

أعزكم يوم كسار المشرك وسلام الرعية
كسار المشرك وسلام الرعية

DUA METNİ

Kongrede alışlagelmiş dua merasimi icra edildi. Erzurum'a Şiran temsilcisi olarak gelmiş ve Kongre'de hazır bulunan Müfti Hasan Fahri Efendi'nin okuduğu Arapça dua metni şöyledir.

"Bismillâhirrahmânirrahîm" (Eldekinde var, Arşiv nüshasında yok)
"Kongre'nin Küşâdında Kıra'at Olunan Du'âdır (Tercüme)"

Yüce-Kitâb'ında (Kur'ân-ı Kerîm, "Hicr Sûresi XV, 9), "Doğrusu, Kitâb'ı Biz indirdik; onun koruyucusu da, elbette Biziz" buyuran Allâh'a hamdolsun. Kendisi'ne, ("Tevbe Sûresi"/IX,32) "Allâh'ın nûrunu, ağızlarıyla (üfleyerek) söndürmek isterler. Kâfirler istemese de, Allâh nûrunu, mutlaka tamamlayacaktır" âyeti indirilen ve (Hadis-i Şerîf) "Ülfet, geçim sağlamak için, yardımlaşmak konusundaki görüşlerin birliği/ittifakı'dır, diyen; ve bu uğurda aydınlatıcı emirlerde bulunan Hazreti Muhammed'e, Evlâdı ile Ashâb'ına, salât ve selâm olsun.

Ey Yardım-Edici Allâh'ım! Kur'ân hürmetine, Bedir (Gazvesi) Günü, Melekler'le Habîbin (Hazreti Muhammed)e yardım ettiğin gibi, bu Müslüman Toplumuna da, Sana-Yakın olanların (Meleklerin) rûhâniyetinin imdâdı ile, yardım eyle.

Ey korkanlar'ın sığınağı olan Allâh'ım! Müslümanlar Halifeliği'nin kudret ve heybetinin devam ettirilmesiyle, bu dini, güçlendir. Ve, bütün Peygamberler hürmetine, Din-Düşmanları'nın kötülüklerinden, Kıyâmet'e kadar bizi muhafaza eyle.

Allâh'ım! Kâinatın-Efendisi (Peygamberimiz) hürmetine, apaçık gerçekleri inkâr edenleri ve mu'ârizlarımızı susturmak için, noksan ve ârızlarından sâlim olarak, sağlam ve açık delilleri, (Kongre'ye katılacak olan) buradaki Zâtlar'ın gönüllerine ilhâm eyle.

Allâh'ım! Gayemize ulaşmada ve mukadder olan şeyleri -noksanlık ile afetlerden sâlim olarak- temin etmek sûretiyle, bu güçlüklerin aşılması husûsunda, bizleri muzaffer kıl. Ve burada (Kongre'de) verilecek Kararlar'da da, bizi isâbetli eyle.

Allâh'ım! Mu'cize-Sâhibleri (Nebîleri)'nin hürmetine, burada (Erzurum Kongresi'nde) verilen Kararlar'ın, Barış Konferansları'nda (Mehâlifili'nde) kabul edilmesini kolaylaştır.

Allâh'ım! Lütfun ve Müslümân-Kulları'na yardımın cümlesinden olarak- Habîbin (Hz. Muhammed'in) ve onun (Kerbelâ'da) zulma uğramış Torunu (Hz. Hüseyin)'in hürmetine: Bütün Şehirlerimizi ve ma'sûmların gömülü bulunduğu, Toprağı Şehidlerin Kanlarıyla ve Anadolu-Evliyası'nın Cesedleriyle yoğrulmuş bulunan şu Erzurum Şehri'ni, düşmanların ayak basmasından, zulmünden ve onların gasb (yağma) arzularından koru.

Allâh'ım! İslâm Halifeliği'nin himâyesinde bu beldeleri, keder ve üzüntüden selâmet kıl. Ve ey Rabbimiz! bu ülkeleri(mizi) ayırıp da, uğursuz düşmanların idâresinde bırakma. Kayyûm olan İsmi-Celil'in hürmetine, onların emellerini, zillet ve mahrûmiyetle, yık!

Ey (bir adı da) Mennân (İyilik-Seven) olan Allâh'ım! Bizler toplandık: (Osmanlılar'ın kurduğu) Saltanat'ın devâmı, Millet'in selâmeti ve çağın Hakanı'nın (VI. Sultan Mehmed Vahîdeddin'in) şevketi için, Senin güvenli olan, sığınağına sığıyoruz. Hazreti Kur'ân hürmetine, İslâm Hükûmeti'nin Sancakları'nı, bu ülkelerde ebediyyen dalgalandır; siyâsetimizi (Devlet İdâremizi), her zaman adâletle geçerli eyle.

Allah'ım! Silâhlarına ve hayat-güçlerine güvenen düşmanlarımızı, kahreyle. Senin lütuf ve ihsânınla, onların kötülüklerinden kurtulmayı umuyoruz. Ey Bağrıyanıkların Yardımcısı! Sen, Dîndârların ve Mutlak-Kudretin Sâhibi'sin.

Allâh'ım! Kudurmuş düşmanlarımızın, ilerlemesini; akıllarını çelmek, ilerigelenlerini cezâlandırmak ve zelîl olduklarına dâir Kapalı-Hüküm'ünü yürütmekle, tersine çevir.

Ey Nûrlar-Nûru olan Allâh'ım! Yardım-Bayrağın ile, İslâm Hükûmeti'nin Osmanlı-Türkiye'sinin satvetini, Muzaffer-Sancak'la nurlandır. Hudûd boyları'na ve düşmandan alınan bol ganimetlere sâhib olarak, (Hz. Peygamberimiz zamanındaki, Ateştapan Sâsânî/İran hükümdârı) Kısra'ların ve çağımız Kayserleri'nin boynlarını, kudretli eliyle kırarak; "Va'di-Cemîl'in Güzel Sözverişi'n ile, aydınlat; ki, onların tuzakları, neticesiz kalsın.

Allâh'ım! Bu Toplantımız 'da bulunan Devlet-Adamları ve (I. Cihan Harbinde

Rus İstilâsı sırasında) Göçe mecbur kalıp (da geri dönen) halktan olup, "Âmîn" diyenlerin işlerini ve dileklerini, kolaylaştır. Ve Ey, Âlemlerin-Rabbı olan Allâh'ım! Kıyâmet-Günü'nün Efendisi (Şefâ'atçi Hazreti Muhammed) hürmetine, bizlere, selâmetle ve sevinçli olarak Memleketlerimiz'e (Erzurum'dan evlerimize), geri dönmeyi nasîb eyle.

Allâh'ım! Her ân ve her nefesde, Sana ma'lûm olanların sayısınca, Efendimiz (Seyyidinâ) Muhammed'e, kâmil bir salât ile salât, bütün bir selâm ile selâm eyle. Öylesine ki, bu salât ve selâm ile, O'nun yüzüsuyu hürmetine: Müşkiller, halledilir; kederler, dağılır; ihtiyaçlar, karşılanır; umut ve güzel 'âkıbetlere ulaşılır. Bütün Nebilere de, selâm olsun.

Hamd, Âlemler'in Rabbi olan Allâh'a'dır.

"Sâkını sâye-bânî himmeti Pîrân

(Ulu-Ermişler'in himmeti gölgesinde, kendi-hâlinde)

Kemîne-i Şîrân" (Şîran'ın eksikli/âciz-kışisi)

(Poladoğlu) Hasan Fahrî (ve altında imzâsı)

Kurt gibi dağlardan baktı Atatürk.

Silkinip uyandı herkesten erken,

Öç için ileri çıktı Atatürk.

Tortumlu Ummanı Can (1915-1983)

Erzurum Kongre Süreci ve Demokratik Tartışmalar

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN¹

Giriş

I. Dünya Savaşı'nı büyük kayıplarla bitiren Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Uluslararası hukukun sınırlarını zorlayan mütareke ahkâmı adeta bir antlaşma hükümleri gibi uygulamaya konuldu. Bu durum karşısında olup bitenleri en başından beri kabullenmiş olan İstanbul hükümetlerinin basiretsiz ve teslimiyetçi tavrı ise dikkat çekiciydi. Mütareke ahkâmının uygulanmasında bir beis görmeyen hükümetler, ülkede görevli sivil-asker bütün bürokratlara ve kamuoyuna bu durumun geçici olduğunu, asıl barış görüşmelerinden en az zayıyla çıkılacağı hususunda birtakım telkinlerde bulunarak durumu tevil etmeye çalıştı.

Mütareke ahkâmına itiraz edenler ise görevlerinden azledilerek İstanbul'a çağrıldı. Bu aşamada var olan duruma muhalif olanlar ya hapse ya sürgüne ya da pasif görevlere çekildi. Bu

kaderi paylaşanlar arasında birçok vatanperver bulunmaktaydı. Bunlardan birisi de Mustafa Kemal Paşa idi. Kendisi 13 Kasım 1918'de İstanbul'a avdet etti. Burada yaklaşık altı ay kaldı. Kendisiyle aynı kaderi paylaşan arkadaşlarıyla bir dizi faaliyetler yürüttü. Ancak başarılı olamadı ve Anadolu'ya giderek milletle beraber kurtuluş çareleri aramanın doğru olacağı kanaatine vassıl oldu. Bu aşamadan sonra da vazife başındaki vatanperver Osmanlı bürokratlarının da desteğiyle IX. Ordu Kıtaaatı Müfettişliği ihdas edilerek Anadolu'ya fevkalade yetkilerle görevlendirildi. Mustafa Kemal Paşa ve karargâhı 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Bu andan itibaren kendisinin Anadolu'ya gönderilme gerekçelerini bir kenara koyarak Anadolu'nun yeniden bağımsız ve hür bir şekilde yaşaması için uğraş içinde oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın bu çabalarına en büyük destek ise İstanbul'da görüştüğü arkadaşları oldu. Bunlar arasında Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey gibi komutanlar vardı. Bu isimler de bir şekilde yolunu bularak daha önceden çeşitli görevlerle Anadolu'ya ge-

¹ Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi. Bu çalışma 2020'de Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Milli Egemenlik özel sayısında yayımlanmış makalenin yeniden düzenlenmiş halidir.

çerçer çalışmalarını sürdürmekteydiler.

Erzurum'da Milli Teşkilatlanma Çabaları

Erzurum'da ilk milli teşkilatlanma Mondros Mütarekesi'nden kısa bir süre sonra halkı bir arada tutmak maksadıyla başlatıldı. Ülkenin değişik mahallerine paralel olarak, İstihlâs-ı Vatan Cemiyeti adıyla kurulan teşkilat bir taraftan Erzurum'da teşkilatlanırken diğer taraftan da Elviye-i Selase de başlatılan kongre tipi devletleşme çabalarına el altından destek vererek, iş birliğini sürdürdü (Selvi, 2000, s. 38).

Bu esnada Mütareke uygulamaya konulunca özellikle de doğu vilayetlerinde bir Ermeni Devleti'nin kurulacağını dair söylentiler karşısında Meclis-i Mebusanda doğulu mebuslar harekete geçerek önce Mecliste Vilayat-ı Şarkıyye grubunu kurdular. "2 Aralık 1918'de de Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunu gerçekleştirdiler" (Selvi, 2000, s.51). Akabinde de bölgede teşkilatlanmak için çaba içinde oldular. Erzurum'da İstihlâs-ı Vatan Cemiyetiyle başlayan sağlam duruş, şehirde kendini gösteren İttihatçılık tartışmalarının gölgesinde kalmış ve bir anlamda itibar kaybetmişti. Bu ortamda milli teşkilatlanma süreci Dursunbeyzâde Cevat Bey'in İstanbul'dan Cemiyet adına Erzurum'a gelmesiyle yeni bir ivme kazanmış ve Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesinin Erzurum'da açılması için çalışmalar başlatılmıştır. Bu çabaların neticesinde de 11 Mart 1919'da Cemiyetin, Erzurum şubesi fiilen kurulmuştu. Tayyip Gökbilgin'e göre "Erzurum Müdafaa-i Hukuk Teşkilatına asıl kuvvet veren şey, bu memleketlerin heyecanlı evlatla-

rının durmadan, bütün güçlüklerle rağmen yeis getirmeden yaptıkları teşebbüs ve çalışmaları. Bilhassa Süleyman Necati'nin çıkardığı Albayrak gazetesi bütün milli iradeye tercüman oluyordu." Ancak Erzurumluların bütün gayretine rağmen hedefe ulaşmak için askeri güce de ihtiyaç vardı. O esnada Yakup Şevki Paşa'nın bölgede görev yapması çalışmaları teşvik edici olmuştaysa da rahatsızlığı nedeniyle aktif faaliyetler içinde olamamıştı. Kendisinin İstanbul'a gitmek zorunda kalması üzerine yerine Kazım Karabekir tayin olmuştu. Böylece Cemiyet, aradığı desteği ve hamiyi bulmuş ve çalışmalarını bu heyecanla yürütme imkânına kavuşmuştu (Gökbilgin, 1959, s.73-74).

Bu esnada; 12 Şubat 1919'da kurulan Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ilki 13 Şubat 1919'da ikincisi de 28 Mayıs 1919'da kongreler tertip ederek bölgenin geleceği ile ilgili çok önemli kararlar almıştı. Trabzon merkezli yapılan bu çalışmalar devam ederken Erzurum'da Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, altı doğu vilayeti ile yazışmaları yaparak büyük bir kongrenin toplanacağı hususunda alınan kararları bildirmişti. Her iki cemiyetin ortak tavrı ortaya çıkınca Erzurum'da bir kongrenin yapılması süreci de hızlanmış oldu. Ülkenin geleceğini belirleyecek büyük kongreden evvel Erzurum Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bir vilayet kongresi toplama gereğini duydu. 17- 21 Haziran 1919'da tarihleri arasında gerçekleştirilen bu kongreye bütün kazalardan seçilmiş temsilciler katılmıştır. Bu kongrede alınan kararları Cevat Dursunoğlu şöyle izah etmektedir:

Dilekte olduğu gibi işte de birliği sağlamak,

Osmanlı camiasından ayrılmamak için her türlü ihtimali göz önüne alarak bu yolda hiçbir fedakarlıktan çekinmemeyi umde olarak kabul etmek,

Her ne suretle olursa olsun memleket bir Ermeni saldırısına uğrarsa bunu şiddetle karşılamak ve milli varlığımızı son ferdin ölümüne kadar savunmak,

Bunun için herhangi bir toprak üstünden milli varlığı silen hicret fikrini kesin olarak zihinlerden çıkarmak,

Bu işleri başarabilmek için her şeyden ziyade orduya güvenmekle beraber “bekçi teşkilatı” adı altında halkı hususiyle köylüyü silahlandırmak (Dursunoğlu, 1946, s.67).

Vilayet Kongresi'nin aldığı bu kararlarının bir an evvel hayata geçirilmesi gerekiyordu. Bu bağlamda yapılan ilk iş, alınan kararlar doğrultusunda bölge insanını silahlandırmak oldu. Hazırlanan talimatlar doğrultusunda bu çalışmalar sürdürülürken cemiyetin ilçe ve köylere kadar idare heyetleri oluşturarak teşkilatlanmasını tamamlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. İşte bu gibi çalışmalarla 10 Temmuz'da toplanacak Erzurum Kongresi'nin altyapısı hazırlanmış oldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gelişi ve Kongre Hazırlıklarına Katılması

Erzurum'da yukarıda ifade edilen çalışmalar yapılırken resmi görevle Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Erzurum'a doğru yolculuğu başladı. Bu yolculuk Mustafa Kemal Paşa ve karargahı için çok anlamlıydı. Bir

taraftan resmi görevli olarak kendisinden beklenen vazifeler bir taraftan da ülkenin içinde bulunduğu nazik şartlar karşısında bir vatanperver olarak resmiyet dışı faaliyetleri yürütmesi, İstanbul ve işgal kuvvetlerinin tepkisi ile karşılanmış ve çok ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak geline aşamada İstanbul'a geri dönmek gündem dışına çıkarılmıştı. O artık halkın arasına girmiş resmi kıyafetli de olsa bir lider rolünü yakalamıştı. Yolculuk esnasında en çok güvendiği isimlerden birisi de Erzurum'da bulunan XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa idi. Onun varlığı ve açık desteğinin net olması Mustafa Kemal Paşa açısından iyi bir dayanaktı. Kaybedilecek zaman kalmamıştı. Bir an evvel Erzurum'a gitmeliydi. Nihayetinde 45 günlük zorlu yolculuk 3 Temmuz 1919'da son buldu. Heyeti Kazım Karabekir Paşa ve Erzurumlular büyük bir coşkuyla karşıladı.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldiği günü dinlenerek geçirdi. Ertesi günü de ilk iş olarak Yaveri Cevat Abbas Bey'i, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne göndererek ziyarette bulunacağını bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, üniformalı ve yaver kordonları ve bütün nişan madalyaları takılı bir halde, yanında Rauf Bey ve İbrahim Süreyya Bey olduğu halde ziyarete gitti (Dursunoğlu, 1946, s.90-91). Bu ziyarette yaşanan gelişmeler ve yakında yapılacak kongre hazırlıkları konuşuldu (Dursunoğlu, 1946, s. 90). Nutuk'ta da bu konuda “Erzurum'a muvasalatımın ilk günlerinde Erzurum Kongresi'nin in'ikatını temin için ittihaz-ı tedabir ile işgale ehemmiyet verildi” denilmektedir (Atatürk, 1989, s. 31).

İstanbul ile ilişkiler iyice gerilmiş ve kopma noktasına gelmişti. Harbiye Nazırı Ferid Paşa, 5 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, İstanbul'a geri dönmesi çağrısını yeniden yapmış ve telgraf başında görüşmek istediğini iletmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da gerekli tedbirleri alarak postaneye gitmişti (Oranlı, 1967, s. 20-21). Telgraf başında yapılan görüşmelerde Nazır Ferid Paşa, son derece dikkat çekici şu telgrafi çekmişti: "Paşam! İtilaf mümessillerinin pek kati müracaatları bugünkü telgrafnâmemi yazmaya mecbur etti. Zât-ı âlilerini benim kadar kimse bilmez. Hamiyet-i vatanîyelerinin ulvi gayelerine vakıfım. Bendeniz İstanbul'a tesrif buyuracağını gerek Şevketmeâb Efendimize ve gerek mümessillere karşı taahhüd eyledim. Mahcup olmayacağıma eminim." (TBMM-ZC, I/1, 1981, s.13).

Telgraf başında devam eden uzun yazışmalardan bir sonuç alınamadığı için görüşmelere son verilmişti. Bu görüşmelerden Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmeyeceği anlaşıyordu (Tansel, 1991, s.34). Zaten İstanbul'a çektiği son telgrafında da Doğu Anadolu'yu Ermenilere bırakma sözü verenlerin isteğine göre geri dönmeyi züll kabul ettiğini ve bu durum karşısında kendisini "maddi ve manevi olarak yasaklanmış" (Onar, 1995, s. 100; Tansel, 1991, s. 34) bulduğunu cesaretle dile getirmişti.

İstanbul ile yaşanan sinir harbi devam ederken 5 Temmuz'da da Celal Bayar'ın "Amasya Mülakatı'nın ikincisi" dediği toplantı Mustafa

Kemal Paşa'nın reisliği altında Erzurum Kale Muhafızlığı'na ait bir binada gizlice yapıldı (Bayar, 1972, s. 2623; Kansu, 1988, s. 30). Erzurum'da yapılan bu iki toplantıda Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu durumu iştirakçilere² izah ederek bu hal karşısında yapılması gerekli hareket tarzını anlattı. Milli gaye için ortaya atılacakların şartlar ne olursa olsun gayeden dönmemesini, hedefe varıncaya kadar, son nefeslerini verinceye dek gaye uğrunda her türlü fedakârlıktan kaçınmamaları gerektiğini bütün açıklığıyla izah etmişti (Omurtak, 1970, s. 67). Mazhar Müfit Beyin anlattıklarına göre Mustafa Kemal Paşa o gece nihaî hedefi şöyle belirtmişti: "Hakimiyet-i Milliye'ye müstenid bilakayd-ü şart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemahal vasıl olmaktadır." (Kansu, 1988, s. 32; İstiklal Savaşı Gazetesi, 5 Temmuz 1919).

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldiği günden beri faaliyetlerini aleni yapıyor ve yaptıklarının

İstanbul'daki tepkisini de açıkça önemsemiyordu. Milli Mücadele karşıtı İstanbul basınının, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'ye karşı başlatmış olduğu propagandalar kısa sürede yankı bulmuş olmalı ki, bir müddet ara verdikleri karşılıklı yazışmalar 8/9 Temmuz gecesi yeniden başlatılmıştı.

Bu sefer Mustafa Kemal Paşa'yı makine başına çağırان bizzât Padişah'tı. Yapılan uzun görüşmeler neticesinde Padişah, Mustafa Kemal Pa-

² Toplantıya katılan zevat: Mustafa Kemal Paşa, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf Bey, Erzurum Valisi Münir Bey, İzmit Mutasarrıfı İ. Süreyya Bey, Ordu Müfettişi Erkan-ı Harp Reisi Kâzım Bey, Erkân-ı Harp Binbaşı Hüsrev Bey, Dr. Binbaşı Refik Bey ve Mazhar Müfit Bey. (Kansu, 1988, s.30)

şa'nın İstanbul'a geri dönmesi halinde her türlü fedakârlığa hazır olduğunu bildirdi. Mustafa Kemal Paşa ise ne pahasına olursa olsun İstanbul'a dönmeyeceği fikrinde ısrarcı olunca, Saray "O halde resmi vazifeniz sona ermiştir" (Tansel, 1991, s. 38) diyerek tavrını ortaya koymuştu.

Bunun üzerine de Meclis-i Vükelâ, Şeyhülislam ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri'nin reisliğinde toplanarak Mustafa Kemal Paşa'nın vazifelerine son vermişti (Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, 1982, s. 48-49; Bayar, 1972, s. 2637). İngilizlerin baskıları sonucu alındığı aşikar olan bu kararı Padişah Vahdettin de onaylayarak iradesini eklemişti (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 14/Kasım-1968, s. 12).

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa (TİTE, K. 16, G. 62, B. 62) başta olmak üzere Rauf Bey (HTVD, I/2 -Aralık 1952, Vesika No: 37; Kırzioğlu, 1993, s. 140), Kâzım Karabekir Paşa (TİTE, K. 19, G. 44, B. 44), Ali Fuat Paşa (Cebesoy, 1993, s. 99; İstiklal Savaşı Gazetesi, 11 Temmuz 1919), Selahattin Bey (Tansel, 1991, s. 40-41) vs. bu komutanların hepsi de yayınladıkları beyannâmelerle Amasya Kararları'na sonuna kadar uyacaklarını Mustafa Kemal Paşa istifa etse de kolordularıyla beraber kendisinin yanında olduklarını, bu kararlarını bütün Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne bildirmişlerdi.

Anadolu'da bu karşı hareket netleşirken, bir taraftan Harbiye Nezareti, kolordulara telgraf çekerek Mustafa Kemal'in azledildiği ve bundan sonra da her türlü haberleşmenin doğrudan Harbiye Nezaretiyle yapılmasını istemişti. (HTVD,

I/2-Aralık 1952, Vesika No: 30) Diğer taraftan da Dahiliye Nezareti, vilayetlere Mustafa Kemal ile her türlü ilişkinin yasaklandığını ve kendisinin artık tanınmamasını bildirmişti (B.O.A, DH-Ş-FR, 101-19/35; B.O.A, DH-ŞFR, 10119/36; B.O.A, DH-ŞFR, 101-19/100).

İstanbul ile ipleri tamamen koparan Mustafa Kemal Paşa için istifa sonrası Erzurumluların tepkisi çok önemliydi. Bunu merak eden Paşa, istifa sonrası Albayrak gazetesi sahibi Süleyman Necati Bey'i çağırarak onun vasıtasıyla Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bu konudaki görüşlerini öğrenmek istemişti. Süleyman Necati Bey'e istifa yazısı gösterildiğinde; "Millet de layık olduğunuz mevkiye iş'ad etmekde gecikmeyecektir" (Güneri, 1999, s. 63; Selvi, 2000, s. 98) cevabını vermiş ve son durum hakkında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bilgi vermek üzere oradan ayrılmıştı.

Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa, Erzurum vilayetine gönderdiği yazıyla da istifa ettiğini açıkça belirtmiş (Unat, 1962, s. 2), Süleyman Necati Bey ise Albayrak gazetesinde; "Anafartalar'da ulusun onurunu, tarihin bugünkü kuşaklarından beklediği görevi gür sesiyle yükselten bu sayın komutanı, bugün de Milli Mücadele'nin başında görmek mutlu bir temadır." (Arıburnu, 1997, s. 38) ifadeleriyle bir anlamda Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurumluların sahip çıktığını duyuruyordu.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın istifası Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nde görüşülmüş, yapılan değişikliklerle de Mustafa

Kemal Paşa ve Rauf Bey, Heyet-i Faale'ye seçilmişlerdi. Cemiyet bunları onure etmek için de Mustafa Kemal Paşa'yı Heyetin Reisliği'ne, Rauf Bey de ikinci Reisliğe kabul etmişti (Dursunoğlu, 1946, s. 92; Güneri, 1999, s. 64; Selvi, 2000, s.104-105). Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, bu teklifi memnuniyetle kabul etmişler (Arıburnu, 1997, s. 39) ve Heyet-i Faale'yi zaman kaybetmeden toplantıya çağırmışlardı. 10 Temmuz 1919 günü öğleden sonra yapılan toplantıya heyet tam katılmış ve ülkenin içinde bulunduğu genel durumu izah ile asıl gündem maddesi olan kongrenin açılması görüşülmüştü. Ancak kongre hazırlıkları tam olarak yapılamadığı ve delegelerin gelmesi beklendiği için daha önce belirlenen tarih değiştirilmiş, 23 Temmuz'da kesin olarak yapılması kararlaştırılmıştı (Selvi, 2000, s. 103). Kongre tarihinin 23 Temmuz olarak belirlenmesi ise son derece anlamlıydı. Çünkü 23 Temmuz Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilân günü idi (İstiklal Savaşı Gazetesi, 14 Temmuz 1919).

Netice itibariyle Mustafa Kemal Paşa, sivil olarak Erzurum'da kaldığı süre boyunca dışardan gelen temsilcilerle sıkça görüşme imkanı bulmuş ve kongre hazırlıklarının eksiksiz yapılması için yoğun çabalar içine girmişti.

Kongre Sürecinde Dikkat Çeken Tartışmalar

Vilayat-ı Şarkıyye delegelerinin katılımıyla Erzurum'da 10 Temmuz'da bir kongrenin toplanması kararının ardından başlanılan kongre hazırlıkları hem Cemiyet üyeleri hem de Erzurum halkının desteği ile aşağı yukarı tamamlanmıştı. Kongrenin toplanma amacı ve hedefleri

dikkate alınarak hazırlıkların yapılma aşamaları Erzurum Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bu kongredeki diğer partneri Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetince de dikkatle takip edilmişti.

Bu bağlamda Gümüşhane Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Reisi ve Murahhası Kadirbeyzade Ahmet Bey tarafından Erzurum'da Hoca Raif Efendi ve Kazım (Yurdalan) Bey'e yazılan 25 Haziran 1919 tarihli bir mektup son derece dikkat çekici ve uyarıcı mesajlar vermektedir. “Bu dakikada her tarafından gelen murahhaslar vazifesi neden ibaret olduğunu bilerekten geliyor, fikrindeyim. Ümidim, kongrede müdafaa hususundaki teşkilattan başka bir şey işitilmemektir.” ifadeleriyle kongrenin toplanma amacının tertip heyetine iyi anlatıldığına inanmak istediğini, başka düşüncelerin kongreye hakim olmasının altını çiziyordu. Ayrıca, “Bugün Erzurum Kongresi her kuvvetin fevkinde ve anında teşkil edeceği heyet-i merkeziye hiçbir taraftan emir almayacak kadar büyük olmalıdır... Yalnız bir emr-i vaki karşısında bulunmaktan korkuyorum.” (Akbulut, 1989, s. 13-14) sözleriyle Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir'in yönlendirmelerine dönük üstü kapalı uyarıların yapılmış olması kongre sürecinin tartışmalı geçeceğine dair işaretler vermektedir. Yine kongre sürecinin sağlıklı bir ortamda yapılması için kongre salonunun tespitinden, murahhasların ağırlanmasından, kalacak yerlerinin ayarlanmasına her türlü tefrişin yapılmasının gerekliliği hususunda çalışmaların yapılmasının kongrenin prestijini artıracığının vurgulanması dikkat çekici olmuştur (Akbulut, 1989, s. 14).

30 Mayıs 1919'da Erzurum ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin iş birliği ve yedi vilayetin katılımıyla yapılacak olan kongreye iştirak edecek olan vilayetlere tebliği ve buradan seçilecek olan delegelerin zamanında ve gerekli tedbirler alınarak kongreye katılımlarının sağlanması istenmişti (Baykal, 1969, s. 6-vd.). Ancak bu yeni gelişmeyi anlayamayan İstanbul taraftarı kimi yöneticiler delege seçimleri veya seçilen delegelerin Erzurum'a gitmelerine engel olmak istemiştir. Bununla da kongre çalışmasının meşruiyetini tartışmaya açmak yolunu tercih etmişlerdi. İşte 10 Temmuz'da yapılması düşünülen kongrenin 23 Temmuz'a ertelenme gerekçesi böylece ortaya çıkmıştı.

Bu gelişmelerin olduğu günlerde en çok tartışılan konulardan biri de Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in kongreye katılıp katılmamaları ve kongre reisliğine seçilip seçilmemeleri idi (Selvi, 2000, s. 104). Kongre çalışmalarına aktif bir şekilde katılabilmeleri için Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in herhangi bir yerden delege seçilmeleri gerekiyordu. Her ikisi de kongreye Erzurum delegesi olarak katılmayı arzulamaktaydı. Bu maksatla Mustafa Kemal Paşa ile Erzurum'a gelen İbrahim Süreyya, Mazhar Müfit gibi isimler Cemiyet ile temaslarını artırarak kongreye delege olarak katılmaları için çalışmalar yapıyorlardı. Bu duruma bir mana veremediğini ifade eden Cevat Bey, "Paşa'yı Heyet-i Faale reisliğine seçmiş olduğumuzdan kongreye girmesini tabii buluyorduk. Kongre reisliğine seçileceğinde de şüphemiz yoktu." demektedir (Dursunoğlu, 1946, s. 97-98).

Meselenin bu raddeye gelmesinde Mustafa

Kemal Paşa ve heyeti aleyhinde bazı çevrelerce yapılan kara propagandanın da etkisi vardı. Karabekir Paşa'ya göre bu hassas dönemlerde "Mustafa Kemal Paşa azlolanmasına ve kendisinin de askerlikten istifasına rağmen ne üniformasını ne de padişah kordonunu çıkarıp atmasının da tesiri vardı." (Karabekir, 1990, s. 70).

Kongrenin toplanacağı gün yaklaştıkça seçilmiş delegeler de Erzurum'a gelmeye başlamıştı. Özellikle Trabzon delegelerinin gelmesinden sonra bu tartışma daha da ciddi boyutlara taşınmıştı. Cemiyetin tavrı ortada idi. Dışarıdan gelenlerin tavrı ise bilinmiyordu.

Cemiyet reisi Hoca Raif Efendi, Trabzon delegelerinin tavrını öğrenmek için onlarla yaptığı bir toplantıda ilginç diyaloglar ve tartışmalar yaşandı. Maçka delegesi İzzet Bey, bir an önce Cemiyetin kongre delegelerini seçmesi gerektiğini Hoca Raif Efendi'ye ifade edince Raif Efendi bu ifadelerin Cemiyetin işlerine müdahale olduğunu söyleyerek tepki gösterdi (Eyyüpoğlu, 2009, s. 237). Bunun üzerine Gümüşhane delegesi Kadirbeyoğlu Zeki Bey ise "Ne gibi müdahale? Henüz murahhaslarımızın kimler olduğunu bile bilmiyoruz. Evvela seçmek istediklerinizi bir öğrenelim, dedim. Raif Efendi: Mesela sabık Bahriye Nazırı Rauf Bey ile Ordu müfettişliğinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'yı seçmek istiyoruz. Bunların her ikisine de Trabzon murahhasları itiraz ediyorlarmış, dedi. Ben: Size bu fikri kim verdi, Erzurum'da kongreye iştirak edecek kimse yok mudur, yoksa murahhaslarınızın muhakkak reis olmasını ve onun riyasetini temin için de bir paşa olmasını mı istiyorsunuz? Sizlere çok rica ederim bu işe askeri kuvveti ka-

rıstırmayınız. Yoksa ara yerde şahsi bir mesele yoktur, dedim.

Ertesi sabah salonda toplanıp arkadaşlara durumu anlattık. Giresun murahhası Doktor Naci ve Sürmene murahhası Ömer Fevzi Beyler hiçbir vakit bir kumandanın idaresinde kongrede bulunamayacaklarını söyleyerek aleyhte bulundular. Meseleyi uzatmayı muvafık bulmadığımızdan mübahaseye nihayet verdik.

Öğleden sonra Hoca Raif Efendi ile görüşmek istedik ve onu medresede bulduk. Yanında Hoca Necati Efendi vardı. İkisi birlikte Erzurum murahhaslarını tayin ediyorlardı. Servet Bey: Kongre bu işi halledecektir, dedi. Raif Efendi: Ne demek istiyorsunuz? Kongre neyi halledecektir? diye sordu. Servet Bey: Mazbataların tetkiki ile kabul ve ademi kabulünü. Biz 37 murahhas olarak geldik. Herbiri bir memleket ahalisindendir. Bunları oradaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile belediyeler müşterek olarak seçtiler ve ellerine birer mazbata verdiler. Bununla beraber herhangi birimiz hakkında vuku bulacak ihbar üzerine tahkikat ve tetkikat yapmak kongreden seçilecek bir heyet ile bakmak mecburiyeti vardır, diye anlattı. İzzet Bey: Bu ciheti Zeki Bey bil-mese hakkı vardır, çünkü mebusluk yapmamıştır. Biz her üçümüz de bildiğimiz şey üzerinde beyhude vakit geçiriyoruz, müsaadenizle gidelim, dedi. Misafirhanemize geldik.

Gece arkadaşlarla otururken hizmetimize bakan Mehmet Ağa bana bir işaret verdi. Yanına yaklaştığı vakit de Kazım Karabekir Paşa'nın bizim odada beklediğini söyledi. Ben de gizlice

İzzet ve Servet beylere haber vererek aşağı indim. Onlar da geldiler. Karabekir Paşa, Hoca Raif Efendi'nin kendisini ziyaretle Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum murahhashlığına itiraz ettiğimizi söylediğini bildirdi. İzahatının sonunda da "ricamı şu suretle de teyit etmek isterim ki Trabzon grubundan herhangi bir arkadaş bu hususta hiçbir itirazda bulunmamasının teminini her üçünüzden ayrıca istirham edeceğim. Hususi ziyaretin bu maksada matuf idi" dedi bunu kabul etmekte muhtar kalarak ilk evvel Servet Bey "Paşam mademki böyle arzu ediyorsunuz, her birimiz ötekimiz adına söz verebiliriz, ben İzzet ve Zeki beyler adına söz veriyorum, buna bütün mevcudiyetimizle çalışacağız" dedi. Paşa teşekkür ederek gitti." (Goloğlu, 1968, s.178-179).

Trabzon heyeti Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in delege olup olmamasında ya da kongreye aktif katılıp katılmama meselesindeki çekinmelerinin sebebini Karabekir Paşa ile yaptıkları bir başka görüşmede de dile getirmişlerdir. Bu mevzuda Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in hatıralarında şu bilgiler dikkat çekicidir: "Evet, biz de bu hakikati muterif bulunuyoruz ki Erzurum vilayetinin intihab edeceği herhangi bir murahhasa diğer bir vilayetin müdahale etmesine ne hakkı vardır. Bunda Erzurumluların yerden göğe kadar hakları vardır. Hatta bir kaza merkezinin de intihab edip gönderdiği murahhası başımızla kabule hazırız. Yalnız bizim bir düşüncemiz vardır.

Bu düşüncüyü halletmek icab eder. O da bu milli hareketi gayr-i askeri bir kuvvetle idare ederek başa çıkarmaktır. Tarih önümüzde çok canlı bir misaldir. Askerin yapacağı herhangi bir inkılab, ihtilal neticesi tasallut ve diktatörlükle

hitam bulur. Kazanıldığı takdirde diktatör ilk evvel kendisine yardım edip zahir olarak kendisini içeri alan arkadaşlarını tepelemek, asmak, kesmek ondan sonra da yeni türedi müptezel mütebasbıs birçok bendegân içerisinde darat ve azamet sürmek değil midir? Böyle okuduk ve bunlara görmüş gibi iman ettik. Gördük yok, sayet ihtilal ve inkılab muvaffak olmazsa hepimizin vücudu başlarına seyrangaha çoktan bırakmış olacaktır. Paşa, iki defa Havza'dan telgrafla Trabzon'a bize müracaat etmişti. Verdiğimiz cevabda dahi bu ciheti işrap değil de açık bildirmiştik. Bunun için milli kuvvetin ayaklanması milli halk idaresinin halka tattırılması için bu inkılaba şüpheli eşhasın girmemesini rica ederiz.” (Kadimbeyoğlu Zeki, 2007, s. 41-42).

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e karşı tavır içinde bulunan bazı Trabzon delegeleri de bunları İttihatçı olarak gördüklerinden olsa gerek ülkeyi felakete sürükleyen İttihatçılar endişeleri sebebiyle mesafeli ve ihtiyatlı bir duruş sergiliyorlardı. Bundan dolayı da kongrenin hükmü şahsiyetine, tarafsızlığına gölge düşüreceği endişesi içinde oldukları görülmekteydi (Eyyüpoğlu, 2009, s. 238). Yukarıda ifade edilen görüşmelerde de görüleceği üzere milli irade, seçim, demokrasi ekseninde kongrenin toplanması Trabzonlu delegelerin temel istekleri olarak öne çıkıyordu.

Görüleceği üzere tartışmalar ve anlaşmazlıklar can sıkıcı boyutlara gelmişti. Bundan dolayı bu meselenin bir an evvel halledilmesi gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in hazır bulunduğu Cemiyet toplantısında bir karar verilecekti. Ancak Erzurum'da delege seçimleri tamamlanmış olduğundan nereden

seçilecekleri hususu netlik kazanmamıştı. Burada yapılan görüşmeler neticesinde kongre Erzurum Heyet-i Merkeziye namına daha evvel seçilmiş olan Kazım (Yurdalan) ve Cevat Beyler kendi iradeleri ile istifa etmeleri ve yerlerini Mustafa Kemal

Paşa ve Rauf Bey'in seçilmeleri iradesi tezahür etmiş ve mesele uhuletle bir çözüme kavuşturulmuş oldu. Akabinde de henüz kongreye kimlerin katılacağı bildirilmeyen Tortum'dan Kazım Bey'in, Hasankale'den de Cevat Bey'in namzet gösterilerek kongre delegesi olmalarıyla mesele bu boyutuyla da halledilmiş oldu (Dursunoğlu, 1946, s. 98-99; Eyyüpoğlu, s. 241-242).

Erzurum Kongresi'nin toplanacağı gün yaklaştıkça yeni tartışmalar da ortaya çıkmaya başlamıştı. Tam da delege meselesi halledilmişken yeni tartışma; kongre reisliğine kimin getirileceği ve kongrenin hangi cemiyet adına düzenleneceği belirsizliği gündeme getirilmişti. Bu yeni durumla ortam iyice gerilmişti. Henüz kongre toplanmamışken vuku bulan bu tartışmalar gerekli miydi? “Delegelerin bir kısmına göre kongreye askerler girmemelidir. Hatta etraftan veya yakından kongre ile temas halinde dahi bulunmamalıdır. Çünkü kongrenin tamamıyla milli irade mahsulü olduğuna değil, askerlerin tertip ve baskısı altında düzenlenmiş olduğu izlenimini vereceğini düşünmektedirler.” (Eyyüpoğlu, s. 245). Özellikle Trabzon delegeleri, reisliğe namzed gösterilen Mustafa Kemal Paşa'nın eski bir İttihatçı olması, Padişahın Fahri Yaveri kıyafetleriyle dolaşması milli bir davranış sayılamayacağı görüşündeydiler (Akandere, 2015, s. 33).

Kongre günü yaklaşp hazırlıklar tamamlanmaya çalışılırken 20 Temmuz'daki toplantıda usul ve hukuk anlayışına itirazlar gelmişti. Başta Trabzonlu delegeler olmak üzere başka vilayet delegeleri de bu tartışmaya dahil olmuşlardı. Mesele şuydu: Erzurumlular ve Cemiyet, merkezi İstanbul'da bulunan Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına kongrenin toplanacağını, kararlar alacağını, dolayısıyla da genel merkezi temsil eden birinin kongre reisi namzedi olacağı, bu ismin de Mustafa Kemal Paşa olması hususunda yönlendirici olmak istediklerinde Trabzon delegelerinin bu isteklere ve dikte edilmesine tepkileri sert oldu. Onlara göre kendileri Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına buralarda olduklarını, eğer kongre Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına yapılacaksa kongreye sadece Erzurum delegelerinin katılmasının doğru olacağını, dolayısıyla kendilerinin katılmama kararı alacaklarını ifade etmişlerdi. Bu vakte kadar verilen Milli Mücadele'nin İstanbul'dan bağımsız olarak devam etmesinin doğru olacağına ısrar etmişlerdi. Cemiyet şube reisi Hoca Raif Efendi ise kongrenin İstanbul'daki cemiyet adını açılmasında ısrar etmişti. Sonunda taraflar durumun İstanbul'da Cemiyet genel merkezi ile paylaşılmasını, genel merkez adına Mustafa Kemal Paşa'ya söz, oy hakkı ve yetkisi verilmesinin uygun olup olmayacağı hususunda bir uzlaşa sağladı (Goloğlu, 1968, s. 70-71; Durunoğlu, 1946, s. 103). Böylece kongre süreci dağılma tehlikesini atlatmış oldu. Bunun üzerine 21 Temmuz 1919'da Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum şubesi reisi imzalı bir telgraf İstanbul'da Cemiyetin genel merkezine gönderildi. Bu telgrafta kongre ve Mustafa Kemal Paşa hakkında özel bilgiler pay-

laşıldıktan sonra şunlar istenmiştir:

“Millet ve vatan uğrunda bu suretle ibrazı fedakâri eden bu Zatı Aliye karşı, yine kendisinin bir hıdmeti mübeccele-i vataniyeye davet suretiyle haklarında, Heyet-i Aliyyeleri tarafından ibrazı asari takdir ve tebilde bulunmuş olmak üzere, Merkezi Umumi Heyet-i Aliyyesi namına da beyanı rey ve mütalaa eylemek vazife ve selahiyetinin Paşay-ı Müşarünileyhe verildiğinin, telgrafla emir ve işar buyurulması, pek münasip olacağını arz ve istirham ederim. (Buna hiçbir cevap alınmamıştır.)” (Kırzioğlu, 1991, s.15).

Diğer taraftan Trabzon delegelerinin kendi aralarında yaptıkları toplantıda da birtakım anlaşmazlıklar yaşanmıştı. Ömer Fevzi Efendi, daha önce konuşulan kongre reisliğine bir askerin getirilmek istenmesine itiraz etmesi ile görüş ayrılıkları yaşanmıştı. Bu durum karşısında Kazım Karabekir Paşa'nın inisiyatif alarak Trabzonlu delegelerle yaptığı görüşmeler neticesinde Mustafa Kemal Paşa'nın kongre reisliği meselesinde bir anlaşmaya varılmış oldu (Turan, 1991, s. 206-207).

Erzurum ve Trabzon delegelerinin bir şekilde uzlaşa sağlaması gerginliği azaltmıştı. Ancak bu sefer Sivas delegeleri ile başka bir tartışma vuku bulmuştu. Bu durumun sebebi ise 17 ve 19 Temmuz'da her iki cemiyet temsilcilerinin gizlice buluşup kongre programının taslağını hazırlamaları ve Mustafa Kemal Paşa'nın kongre reisliği meselesini görüşmeleri idi. Bu durumdan haberdar olan Sivashlı temsilciler Cemiyetin Erzurum şube reisliğine gönderdikleri yazı ile

kendilerinden habersiz, gizlice yapılan bu toplantılarda alınan kararların objektif olmadığını alınan kararları tek taraflı olarak niteleyerek sert bir şekilde protesto etmişlerdi. (Turan, 1991 s. 207; Selvi, 2000, s. 108).

Kongrenin Açılması ve Önemli Konularda Müzakereler

Kongre öncesi yaşanan tartışmalar bundan sonra yaşanacakların da habercisiydi. Bu süreçte Karabekir Paşa'nın da ağırlığını koymasıyla kongrenin toplanmadan dağılması önlenmiş, taraflar bir şekilde uzlaştırılmıştı. Bunun ilk tezahürü de kongrenin açıldığı gün görülecekti.

Kongre, II Meşrutiyet'in ilanının yıldönümünde Rumi takvime göre 10 Temmuz, Miladi takvime göre 23 Temmuz 1919'da toplandı. Bu tarihler tesadüfi değil bilinçli tercihlerdi (Turan, 1991, s. 207). Çünkü bu tarihler ülkede "hürriyetin" ilanını ifade ediyordu. Kongre bir subliminal mesaj olsa gerek Ermeni Sanasaryan Mektebinde çalışmalarına başladı. Halkın kongreye ilgisi büyüktü. Katılımcılara büyük sevgi gösterileri sergilendi. Kongrenin toplanma saati geldiğinde asker şahıslar, daha önceki tepkiler dikkate alınmış olsa gerek kongrenin üzerinde herhangi bir vesayet izlenimi vermemek için salona girmeden ayrıldılar. Böylece çalışmalar başladı. Ayrıca önceden kongrenin basılacağına dair tehditlere karşı da birtakım güvenlik tedbirleri alındı.

Kongre, usul gereğince en yaşlı delege olan Trabzon delegesi İzzet Efendi tarafından açıldı. İzzet Efendi, daha önce gerçekleşen uzlaşi gere-

ği, nezaketen ev sahipliği de yapan, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum şube reisi Raif Efendi'ye reisliği bıraktı. Akabinde kürsüye çıkan Raif Efendi, ilk önce delege yoklaması yaptırdı. Birçok kaynakta farklı rakamlar telefuz edilse de Kırzioğlu'nun beyannamelerde isimleri yazılı olanlardan hareketle tespit ettiği 63 kişinin kongreye gecikmeli de olsa katıldığı kabul edilebilir (Kırzioğlu, 1993, s. 251-255; Çil, 2005, s. 70). Bu tespitten sonra Hoca Raif Efendi günün anlam ve önemine binaen konuşma yapmış ve "şu anda kongre küşade bulunduğu devam ettiği müddetçe müzakerenizi idare ve vezaifi sairesini ifa etmek üzere bir reis intihabı buyurmanızı teklif ederim." diyerek konuşmasını tamamlamıştı (Kırzioğlu, 1993, s. 14).

Bu konuşmanın akabinde daha önceden ciddi tartışmalara sebebiyet vermiş olan kongre reisliği seçimine geçilmişti. Her şeyin usul ve hukuk çerçevesinde yapılmasına özen gösterilmiştir. Bunun üzerine Trabzon delegesi Ömer Fevzi Bey, söz alarak kongre delegelerinin birbirlerini tanımadıklarını, bu konuda uzlaşının aranması için reis seçimin ertesi günü bırakılmasının doğru olacağını ifade etmişti. Ömer Fevzi Bey, aslında yukarıda da ifade edildiği gibi askerin kongreye katılmasının bir vesayet göstergesi olacağını, bunun demokratik bir tavır olmayacağını ileri sürüp, özelde de Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılmasına dolayısıyla da reis seçilmesine karşı olduğunu defaatle ifade etmişti. Bu teklife yine bir başka Trabzon delegesi Servet Bey tarafından cevap verilmiş, teklifin reddedilmesi gerektiğini gerekçeleri ile izah etmiştir. Bu tartışmaların ardından da ertelenme önerisi reddedilmiş ve seçimlere geçilmişti. O an kongrede hazır bulunduğu anlaşılan 45 de-

legenin özgür iradesiyle ve 38 kişinin tercihiyle Mustafa Kemal Paşa kongre reisliğine seçilmiş oldu. (Kırzioğlu, 1993, s. 14; Turan, 1991, s. 208; Goloğlu, 1968, s. 81).

Bu yeni durum üzerine Kongre Riyaset Divanı için de seçimler yapılmış olması, daha doğrusu her verilecek kararın seçimlerle tayini, çok dikkat çekici bir tavır ve duruş olmuştur. Yapılan seçimlerde Erzurumlu Hoca Raif Efendi ve Trabzonlu İzzet Bey ikinci reisliğe, katipliklere de Erzurumlu Süleyman Necati Bey ve Trabzonlu Abdullah Hasib Efendiler seçilmiştir.

Kongrede çalışmalar bu minval üzere devam ederken bir başka sorun ortaya çıkmıştı. Bu sorun Mustafa Kemal Paşa'nın üniforması ve Yaveran-ı Hazreti Şehriyari kordonu ile yaverleri de askeri kıyafetleri ile toplantı salonuna girmiş olmasıydı. Önceki tartışma konuları dikkate alınırsa böyle bir sorunun olacağı belli olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın askeri kıyafetle kongreye katılmaması hususunda İbrahim Hamdi Bey (Giresun), Fazlullah Efendi (Sivas) ve Zeki Beylerin (Gümüşhane) hassasiyet gösterdikleri ve Mustafa Kemal Paşa'yı uyardıkları anlaşılmaktadır (Sürmeli, 1997, s. 37). Karabekir Paşa, İstiklal Harbimiz adlı eserinde bu konuyu şöyle zikretmektedir: "Mustafa Kemal Paşa başkan seçiliyor. Riyaset kürsüsüne mirliva üniforması ve padişah kordonuyla çıkması münasebetsiz bir muameleye kendilerini maruz bırakıyor. Gümüşhane delegesi Zeki Bey, başkanlık kürsüsündeki Mustafa Kemal Paşa'ya hitapla: Paşa evvela arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonunuzu çıkarın da sonra başkanlığa başlayın. Tahakkümden korkuyoruz diyor. Mustafa

Kemal Paşa tabii pek müşkül bir vaziyette kalıyor; o akşam üniformayı atmaya mecbur kalıyor." (Karabekir, 1990, s. 78). Yaşanan bu gerginliğin ardından Mustafa Kemal Paşa itirazları haklı bulmuş olmalı ki salondan ayrılıp sivil elbiselelerini giyerek geri dönmüş ve reis seçilmesinden dolayı Divan tarafından kürsüye davet edilmişti. Paşa, burada uzunca bir konuşma yaparak içerde ve dışarıda yaşanan gelişmeleri değerlendirmiş, içinde bulunulan meselelerden de ancak milli iradeye sarılarak çıkılabileceğinin altını çizerek, saltanata ve hilafete dua ile konuşmasını tamamlamıştır (Kansu, 1988, s. 80-85).

Konuşmanın ardından da Erzurum delegesi Cevat Bey'in teklifi ile kongrenin açılması münasebetiyle başta padişah'a bağlılık telgrafı olmak üzere hükümeti ve vilayetleri gelişmelerle ilgili bilgilendirmek için telgraflar gönderildi. Akabinde de kongrenin sağlıklı çalışabilmesi için tüzük, matbuat, maliye vb. komisyonlar oluşturularak buralarda görev yapacak üyelerin seçimleri tamamlanmıştı (Goloğlu, 1968, s. 82; Turan, 1991, s. 209; Selvi, s. 110; Kırzioğlu, 1993, s. 26). Kongrenin ilk günü yaşanan tartışmaların benzerleri kongrenin sonuna kadar devam edecektir. İkinci gün Tedkik-i İtimat Encümeni ve Program Encümeni azaları seçilmişti. Cuma günü resmi tatil olması hasebiyle kongre, 26 Temmuz'da toplanmış ve Nizamname Encümeni'nin oluşturulması çalışmaları yapılmıştır (Eyyüpoğlu, 2009, s. 257-264).

Kongrede asıl tartışmaların 27 Temmuz'da yapılan dördüncü oturumdan itibaren yaşanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Daha önce kongreye sunulan program tartışmaları devam

ederken encümenlere seçimler yapılmıştır. Bu oturumda gündeme gelen Ermeni ve Rumların faaliyetlerine karşı alınacak tedbirler tartışmaya açılmıştı. Bu esnada Amasya'ya gelen Bekir Sami Bey'in Amerikan mandasını kabulünü isteyen telgrafları, mektupları ve Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı gündeme gelmiş ve alınacak önlemler tartışma konusu olmuştur.

Kongrede hararetli tartışmalar devam ederken İstanbul'da III. Damat Ferit Hükümeti görev ve başlamıştı. Kongrenin tutumu ve çalışmaları karşısında Damat Ferit Hükümeti ajanslara demec vererek toplantıyı yasadışı ilan etmiş, kongrenin Meclis-i Mebusan niteliğinde olduğunu ve bu durumun Anayasaya aykırı olduğunu, dolayısıyla da çalışmalara derhal son verilmesini ifade etmiş, valilerden, komutanlardan gereğinin yapılmasını istemişti.

Bu gelişme kongre gündemine getirilince Gümüşhane delegesi Zeki Bey İstanbul'un kongre çalışmalarını “tezebzüb ve iğtişas” olarak değerlendiren hükümete cevap verilmesini istemişti. Bu konuda delegeler bazı beyanatlar sunmuş ve sert tepkiler gösterilmişti. Özellikle Rauf Bey, hükümetin bu tarz açıklamalarının rahatsız edici ve haksız ifadeler olduğunu ve bu sözlerin tekzip edilmesini, kongrenin toplanmasının Anayasaya aykırı olmadığını, asıl kendilerinin anayasaya riayet etmediklerini söyler. Şu ana kadar kongrede en sert muhalefet edenlerden olan Ömer Fevzi Bey, Damat Ferit'in Saderetten çekilmesini teklif edelim dediği zaman Şiran delegesi Hasan Fahri Efendi, “Biz buraya hükümeti devirmeye gelmedik” diyerek sert bir şekilde itiraz etmişti. Bu tarz tartışmalar üzerine kongre,

her delegenin kendi adına veya intihab edilecek bir encümen tarafından hazırlanacak metinle protesto edilmesinin uygun olacağı yönünde bir karar alır (Kırzioğlu, 1993, s. 77-79). Böylece mesele halledilmiş olur. Bu minvalde Harbiye Nezareti Erzurum'da toplanan kongre ile ilgili cihet-i askeriye bunlara karşı ne yapıyor? diye sorunca Kazım Karabekir Paşa, “Halk memleketimizi kimseye vermeyiz diye karar alıyor. Bu haklı teşebbüslerinde bende lazım gelen kolaylıklarda bulunuyorum,” diyerek en güzel cevabı vermiş, tavrı ve duruşunu teyit etmişti (Karabekir, 1990, s.80).

Kongre, korku, endişe ve ümit arasında yaşanan gelgitlerle çalışmalarına devam ediyordu. Komisyonlar da çalışmalarına ciddiyetle sürdü-rüyordu. Nihayetinde kongre en ciddi çalışmayı gündemine aldı. Daha önce oluşturulan Program Encümeni'nden gelen ve ilk taslağı Heyet-i Faale tarafından hazırlanan ve kongre kararlarını teşkil edecek 10 maddelik layiha görüşmelerine geçilmişti (Goloğlu, 1968, s. 88; Selvi, 2000, s. 112). Bu maddeler üzerinde katılımcı delegelerin özgür iradelerini kullanarak her bir madde üzerinde görüşlerini ifade ettikleri görülmüştü. Yukarıda ifade edilen taslak metin görüşülürken Trabzon, Sürmene, Giresun, Tirebolu delegeleri tarafından Adem-i Merkeziyetçi bir alternatif program taslağı kongrenin gündemine sunulmuş ve bu taslak da delegeler tarafından tartışılmıştır (Goloğlu, 1968, s. 197-200).

Erzurum Kongresi, iki hafta süren çalışmalarda, tartışmalara sebep olan birçok meseleyi karara bağlamıştı. Kongrenin son günü, 13. oturumunda daha önce gündeme gelen Heyet-i

Temsiliye'nin seçimlerine sıra gelmişti. Heyetin görev ve yetkileri çokça tartışılmış ve nihayetinde delegeler özgür iradeleri ile kendi namzetlerini kongre reisliğine sunmuştu. Bu aşamada Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in heyete seçilmeleri hususunda görüş ayrılıkları olmuştu. Hatta kendi yakın çevresindeki isimlerden Albay Kazım (Dirik), Dr. İbrahim Tali, Binbaşı Hüsrev, Mazhar Müfit ve İbrahim Süreyya Bey'den bu konuda görüşlerini açıkça yazmalarını istemişti. Bunların arasında yalnızca Dr. İbrahim Tali Bey her ikisinin de Heyet'e girmemeleri gerektiğini ifade etmişti (Kansu, 1988, s. 110-112).

Heyet-i Temsiliye'nin seçiminde Erzurum, Sivas, Erzincan ve Trabzon delegeleri kendi namzetlerini teklif etmişlerdi. Erzurum delegeleri Mustafa Kemal Paşa'yı Sivas delegeleri ise Rauf Bey'i kendi listelerinden göstermişti. Yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, Kongre'de hazır bulunanlar 47 delegeden 46'sının oyuyla Heyet-i Temsiliye'ye seçilmişti (Kızıoğlu, 1993, s. 232-235). Böylece 9 kişilik Heyet-i Temsiliye teşekkül ettirilmişti. Seçimlerde dikkat çeken bir husus da şu idi: Kendileri delege olmalarına rağmen kongreye çeşitli sebeplerle gelemeyen Bekir Sami, Hacı Musa ve Sadullah Efendilerin de seçilmiş olmalarıydı. Bu durumu Şerafettin Turan şöyle izah ediyor: "Bu kabul edilen tüzüğün hükümlerine uymanın yanında, bölgelerinde etkili olan kişileri kurula almak düşüncesinin bir sonucu idi." (Turan, 1991, s. 213).

Kongre'de genel kurulun beyannameyi kabul etmesiyle misyon da tamamlanmış oldu. Bu beyanname ile Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile bağlar kesilmiş, Cemiyet Şarkî

Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştı. Kongre reisi olarak Mustafa Kemal Paşa: "Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir." diyerek katılımcılara teşekkür etmiş, akabinde de Şiran Müftüsü Hasan Efendi'nin maksada hasıl duası ile kongre çalışmalarla son vermiştir (Dursunoğlu, 1946, s. 119-120).

Sonuç

Erzurum Kongresi; Trabzon, Canik dahil olmak üzere tüm Doğu Anadolu'yu kapsayan bölgesel kongre olarak toplanmıştır. Kongre iki hafta boyunca çok önemli çalışmalar yapmış ve kayda değer kararlar almıştır. Kongre şu dikkat çekici sonuçlarla tarihe geçmiştir:

Milli irade vurgusu her aşamada ifade edilmiş ve her şeyin üstünde görülmüştür.

Seçim kültürü ve iradeye saygı dikkat çekmiştir.

Konular özgürce tartışılmıştır.

Kongre boyunca partililik ve siyasetten uzak durulmuştur.

Ülkenin bütünlüğü devletin bağımsızlığı sağlam bir şekilde ifade edilmiştir.

Nezakete ve usluba dikkat edilmiştir.

Delegeler kongrenin üstünde her türlü vesayet reddetmiştir.

Demokrasinin kuralları işletilmiştir.

Düşmana karşı daima birlik olunması vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi(BOA) Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE)

Resmi Yayınlar

- TBMM-Zabıt Ceridesi, I/1, Ankara, 1981.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD).

Gazeteler

- İstiklal Savaşı Gazetesi.

Araştırma Eserler Kitaplar

- Akandere, O. (2015). Atatürk'ün seçim yolu ile üstlendiği vazifeler, Ankara.
- Akbulut, D. A. (1989). Erzurum Kongresi hakkında belgeler, Erzurum.
- Arıburnu, K. (1997). Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya kadar olaylar ve anılarla, Ankara.
- Atatürk, K. (1989). Nutuk (1919-1927), Ankara.
- Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge (1982), Ankara.
- Atatürk, (1970). (Haz.) Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel, İhsan Sungu, Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Enver Sökmen, Uluğ İğdemir, İstanbul.
- Bayar, C. (1972). Bende yazdım, Milli Mücadele, VIII, İstanbul.
- Baykal, B. S. (1969). Erzurum Kongresi ile ilgili belgeler, Ankara.
- Cebesoy, A. F. (1993). Milli mücadele hatıraları, İstanbul.
- Çil, Y. (2005). Erzurum Kongresine katılan delegeler, Ankara.
- Dursunoğlu, C. (1946). Milli mücadelede Erzurum, Ankara.
- Eyyüpoğlu, İ. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir ittihatçı Kazım Yurdalan (1881/2-1962), Erzurum.
- Goloğlu, M. (1968). Erzurum Kongresi, Ankara.
- Gökbilgin, M. T. (1959). Milli mücadele başlarken (Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine), C.I, Ankara.
- Güneri, S. N. (1999). Hatıra Defteri, (Haz.) Ali Birinci, İstanbul.

- Kansu, M. M. (1988). Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber, I, Ankara.
- Karabekir, K. (1990). İstiklal harbimiz, İstanbul: Yüce.
- Kırzioğlu, F. (1991). Mustafa Kemal Paşa-Erzurum ilişkileri üzerine belgeler (1919-1920), Ankara.
- Kırzioğlu, F. (1993). Bütünüyle Erzurum Kongresi, II, Ankara.
- Lermioğlu, Ö. F. (Haz.). (2007). Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in hatıraları, İstanbul: Sebil.
- Onar, M. (1995). Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı yazıları, I, Ankara.
- Oranlı, Z. (1967). Atatürk'ün şimdiye kadar yayınlanmamış anıları, (Anlatan) Ali Metin, Ankara.
- Selvi, H. (2000). Milli mücadele'de Erzurum (1918-1929), Ankara.
- Tansel, S. (1991). Mondros'tan Mudanya'ya kadar, II, İstanbul.
- Turan, Ş. (1991). Türk devrim tarihi (İmparatorluğun çöküşünden ulusal direnişe), Ankara.

Makaleler

- (1968). "Bu iradenin yürütülmesine Harbiye Nazırı memurdur." Mustafa Kemal'in üçüncü ordu müfettişliği'nden azledilmesi belgeleri, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (Dün-Bugün-Yarın), 14.
- Kırzioğlu, F. (1970). Yayınlanmamış belgelerle Erzurum Kongresi'nin ilk günü, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (Dün-Bugün-Yarın), 35.
- Sürmeli, S. (1997). Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi sırasında üniforma giyme meselesi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi (Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum Özel Sayısı), II(1).
- Unat, F. R. (1962). Atatürk'ün askerlikten istifası ve Erzurum'da tevkifi teşebbüsü ile ilgili bazı vesikalar, Tarih Vesikaları, I(1).

Erzurumlular!

Siz dünyanın en gaddar haksızlıklarına uğramış, dalları kırılmış, gövdesi baltalanmış, Türk ağacının özüsünüz.

Bütün Anadolu'yu kurtardınız.

Fakat vazifeniz bitmedi.

Sizin memleketiniz Erzurum'da memleketimiz Türkiye'de vazifeniz hep önde yürümek, çalışmakta, vatanperverlikte, mertlikte numune olmaktır.

Burdur Mebusu

İsmail Suphi SOYSALLIOĞLU

*Albayrak Gazetesi,
3 Kânûn-i sâni 337 (1921)*

GELİŞİM
ERZURUM
DERGİSİ

Erzurum'da Büyük Buluşma ve KURTULUŞA GİDEN YOL

Dr. Sıtkı Yılmaz KUŞKAY

Erzurum, artık kaçınılmaz sona doğru yaklaşan Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru olan Türk milletinin yok edilmek istendiği bir döneme damga vuran şehirdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Tuna ve Kafkas cephelerinde gösterilen büyük direnişe rağmen, Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları önemli boyutlara ulaşmıştı. Ardından gelen 1912-1913 Balkan Felaketi ile 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan yenilgiler sonrasında, İtilaf Devletleri ve Rusya; Boğazları, Anadolu coğrafyasını ve Osmanlı Devleti'nin elinde kalan toprakları ele geçirmek için uygun bir fırsat kolluyorlardı.

Başta İngiltere olmak üzere Fransa ve İtalya, 1915-1916 yılları arasında imzaladıkları çeşitli gizli anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin paylaşılma zamanının geldiğine inanıyorlardı. Bu anlaşmaların en önemlisi Sykes-Picot Anlaşması idi. Rusya da daha sonra bu anlaşmaya katılmıştır.

1820'li yıllardan itibaren Osmanlı topraklarında yoğun bir Protestan misyonerlik faaliyeti yürüten, ancak 20. yüzyılın başlarına kadar dünya siyasetinde ve emperyal rekabette etkin bir rol üstlenmeyen Amerika Birleşik Devletleri ise, 1919-1920 Paris Barış Konferansı ile uluslararası siyasetin önemli aktörlerinden biri hâline gelmiştir.

1915 yılında Çanakkale'de büyük bir yenilgiye uğrayan İngiliz ve Fransız donanmaları, 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından, altı asırdır Anadolu'da devam eden Türk egemenliğini fiilen sona erdirecek süreci başlatmıştır.

Bolşeviklerin İktidara Gelmesi ve İtilaf Devletleri Bloğundan Çekilmesi

I. Dünya Savaşı devam ederken, 1917 yılında Çarlık Rusya'sında meydana gelen olağanüstü gelişmeler sonucunda Bolşevikler, Çarlık yönetimini devirerek iktidara geldiler. Yeni yönetim, savaştan çekilme ve daha önce imzalanmış bütün gizli anlaşmaları tanımama kararı aldı.

Bolşevik Lider Vladimir Lenin'in direktifleri doğrultusunda Kafkas Cephesi'nden de hızla geri çekilme kararı alındı. Bu kapsamda, 1916 yılında işgal edilen Erzurum'dan, 1917 yılının sonu ile 1918 yılının başlarında Rus birlikleri çekilmeye başladı. Taraflar arasında bu süreci düzenlemek amacıyla 18 Aralık 1917'de Erzincan Ateşkes Antlaşması imzalandı. Böylece, üç yılı aşkın süredir devam eden Doğu Cephesi'ndeki savaş, Türk ordusunun lehine gelişen şartlar altında fiilen sona erdi.

Rus birlikleri düzensiz bir şekilde geri çekilirken, Erzurum'u Ermeni silahlı gruplarının denetimine bıraktılar. Bunun üzerine şehir, 12 Mart 1918'de Türk ordusu tarafından yeniden kurtarılmaya kadar tarihinin en acı ve en karanlık dönemlerinden birini yaşadı.

Bolşeviklerin I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesinin ardından, 3 Mart 1918'de Almanya İmparatorluğu, Sovyet Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan Krallığı arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. İttifak Devletleri'nin savaştan yenik ayrılması nedeniyle antlaşma daha sonra geçerliliğini yitirmiş olsa da, bu antlaşmadan en önemli kazanımı elde eden devlet Osmanlı Devleti oldu. Antlaşma ile Kars, Ardahan ve Batum, yeniden Osmanlı Devleti'ne bırakıldı.

Bu süreçte, Ermeni General Andranik Ozanian komutasındaki Ermeni silahlı birlikleri, Erzurum ve çevresinde Türk halkına yönelik şiddet olayları ve katliamlar gerçekleştirdi. Bunun üzerine Türk ordusu harekete geçerek bu saldırıları durdurdu; Erzurum'u kurtardıktan sonra bölgenin büyük bölümünü Ermeni silahlı birliklerinden temizledi ve Kafkasya yönünde ileri harekâtına devam etti.

Mondros Ateşkesi Sonrası:

Ancak Batı Cephesi'nde gelişmeler Osmanlı Devleti'nin aleyhine ilerliyordu. İtilaf Devletleri'ne, özellikle de İngiltere'ye karşı savaşta yenilen Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Mondros Mütarekesi, adeta bir teslimiyet belgesi niteliğindeydi. Osmanlı ordusunun terhis edilmesi ve silahlarının büyük ölçüde İtilaf Devletleri'nin denetimine bırakılması, devletin yakın bir gelecekte ortadan kaldırılmasının hedeflendiğini açıkça ortaya koyuyordu.

Mütarekenin hükümleri, İtilaf Devletleri'ne

güvenliğin bozulduğu gerekçesini ileri sürerek istedikleri stratejik noktayı işgal etme yetkisi tanıyordu. Bu hüküm doğrultusunda başta Boğazlar olmak üzere İstanbul ve Anadolu'nun birçok bölgesinin işgal edilmesinin önü açılmış oldu. Bolşevik İhtilali'nin ardından Rusya'nın savaştan çekilmesiyle İtilaf Devletleri içinde en etkili güç hâline gelen İngiltere, bu fırsatı gecikmeden değerlendirdi. Nitekim 13 Kasım 1918'de, güçlü bir donanmanın desteğiyle İstanbul fiilen işgal edildi.

İngilizler İstanbul'da Yönetimi Ele Geçiriyor

İstanbul ve Boğazların işgaliyle yetinmeyen İngilizler, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ederek yönetimi fiilen denetimleri altına aldılar. Osmanlı Padişahı'nı etkisiz ve İtilaf Devletleri'nin baskısı altında hareket etmek zorunda bırakan İngilizler, Meclis-i Mebusan'ı da dağıtarak Osmanlı Devleti'nin siyasi iradesini büyük ölçüde ortadan kaldırdılar.

Mustafa Kemal'in Anadolu'daki Milliyetçi Heyecanın Başına Geçmesi ve Erzurum Kongresi

19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basan ve Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin başına geçecek olan Mustafa Kemal Paşa'nın, 22 Haziran 1919'da Amasya'da yayımladığı **Amasya Genelgesi**, adeta bir ihtilal beyannamesi niteliğindedir.

3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, yakın arkadaşı Kazım Karabekir Paşa tarafından büyük bir sıcaklık ve samimiyetle karşılandı. Bu buluşmanın ardından Mustafa Kemal Paşa'nın milletin kurtuluşu konusunda zihninde artık hiçbir tereddüt kalmamıştı. İki kahraman ve yakın dostun aynı hedef etrafında birleşmesi, kısa süre önce kaybettiğimiz büyük Türk tarihçisi Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın değerlendirmesine göre, Türkiye Cumhuriyeti tarihi-

nin en önemli dönüm noktalarından biriydi.

23 Temmuz 1919'da Erzurum'da toplanan kongrenin hazırlıkları, Kazım Karabekir Paşa'nın güvence ve desteği altında yürütülmüştü. 7 Ağustos 1919'da sona eren Erzurum Kongresi, Türk Millî Mücadelesi'nin geleceğini şekillendiren son derece önemli kararlar aldı. Kongrede, vatanın bölünmez bütünlüğü vurgulanmış, manda ve himayenin kabul edilemeyeceği ilan edilmiş, milletin hak ve hukukunun padişah yönetimi tarafından korunamaması hâlinde geçici bir hükümet kurulabileceği bütün dünyaya duyurulmuştur. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Sivas Kongresi'ni toplayacak Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve böylece Anadolu'da milletin ortak iradesini temsil eden Millî Mücadele hareketi güçlü bir liderlik etrafında birleşmiştir.

1839 yılından itibaren Erzurum'da faaliyet gösteren Amerikan Protestan Misyoner Kurulu (American Board of Commissioners for Foreign Missions) temsilcisi Robert Stapleton'un ifadelerine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'nde liderliğe seçilmesinin ardından Erzurum ve Anadolu'da misyonerlerin çalışma imkânı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Erzurum'dan Sivas'a geçen Mustafa Kemal Paşa, 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'ni topladı. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen kongrede, Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar bütün vatanı kapsayacak şekilde benimsendi ve yeni bir Heyet-i Temsiliye seçildi.

Paris Barış Konferansı Toplantısı

İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı'nı kazandıktan sonra mağlup devletlerle yapılacak barış antlaşmalarını hazırlamak ve özellikle Osmanlı Devleti'nin topraklarının geleceğini belirlemek amacıyla 18 Ocak 1919'da Paris'teki Versay Sarayı'nda toplandılar. Konferansa, Osmanlı Devleti ile savaş hâlinde bulunmamasına rağmen dünya

siyasetinde yeni ve etkili bir güç olarak ortaya çıkan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson da katıldı.

İngiltere ve Fransa, Anadolu ve Güney Kafkasya'da bir manda yönetimi kurma fikrine, bunun doğuracağı yüksek maliyet nedeniyle sıcak bakmayınca, konu büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri'nin gündemine taşındı. Başkan Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongresi'nde açıkladığı On Dört İlke (Fourteen Points) ile uluslararası kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştı.

Wilson yönetimi, manda teklifini değerlendirmeden önce Anadolu, Mezopotamya ve Güney Kafkasya'daki siyasi, askerî ve sosyal şartları yerinde incelemek amacıyla çeşitli araştırma heyetleri göndermeye, ayrıca Ermenistan'ın sınırlarını belirlemek üzere bir komisyon oluşturmaya karar verdi. Bu kapsamda, 1919 yılı içerisinde Barton, King-Crane, Niles-Sutherland ve en kapsamlı incelemeyi yapan Harbord Heyetleri, bölgedeki şartları araştırmak ve yerel yöneticilerle görüşmeler yapmak üzere görevlendirildi.

Sivas Kongresi'nin ardından General James G. Harbord, Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Sivas'a geldi. Bu görüşmenin ardından yaklaşık elli kişiden oluşan Harbord Heyeti, 25 Eylül 1919'da Erzurum'a ulaştı. General Harbord, Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeden büyük ölçüde etkilendiğini, onun son derece bilgili, kararlı ve güçlü bir lider olduğunu raporunda ifade etti.

Kâzım Karabekir Paşa, Harbord Heyeti'nin Erzurum ziyareti sırasında halkın yoğun katılım gösterdiği görkemli bir karşılama programı düzenledi. Heyet, Erzurum'dan sonra sırasıyla Hasankale (Pasinler), Sarıkamış ve Kars'a geçti. Daha sonra Ermenistan'a geçerek Eçmiyazin ve Erivan'da siyasi ve dinî liderlerle görüştü.

Buradan Tiflis, Bakü ve Batum'a geçen heyet, Trabzon ve İstanbul üzerinden Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü.

General Harbord, hazırladığı raporda Anadolu'dan bağımsız bir Ermenistan'ın ekonomik ve siyasi bakımdan yaşama şansının bulunmadığını ve olası bir Amerikan mandasının Amerika Birleşik Devletleri'ne çok ağır mali yükler getireceğini Kongre'ye bildirdi. Buna karşılık, Senatör James W. Gerard başkanlığındaki alt komisyon, Amerikan mandasının Türklerin Turan coğrafyasında yaşayan topluluklarla daha güçlü bağlar kurmasına zemin hazırlayacağı ve bağımsız bir Ermenistan'ın geleceğini tehlikeye düşüreceği gerekçeleriyle manda fikrine karşı çıktı. Sonuç olarak, 1920 yılında Amerikan Kongresi, Osmanlı toprakları üzerinde Amerikan mandası kurulması önerisini reddetti ve bağımsız bir Ermenistan kurulması düşüncesine daha yakın bir tutum benimsedi.

Malta Sürgünleri ve Mustafa Kemal'in Müttefik Takas Projesi

İstanbul'daki İngiliz işgal yönetimi, 23 Mart 1919'da Ali İhsan Sabis Paşa'yı sürgüne göndererek Malta sürgünlerini başlattı. Daha sonraki süreçte, aralıklarla Ali Fuat Cebesoy, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Rauf Orbay gibi Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları başta olmak üzere Meclis-i Mebusan'ın Kuvâ-yı Milliye yanlısı üyeleri, önde gelen devlet ve din adamları, Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi düşünür ve akademisyenler, gazeteciler, hatta Kars merkezli Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti'nin yöneticileri de Malta'ya sürgün edildi. Sürgün edilenlerin sayısı **140'ı** aştı.

Mustafa Kemal Paşa, Malta sürgünlerini kurtarmak amacıyla önemli bir karşı hamle geliştirdi. Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulanmasını denetlemek üzere başta Erzurum olmak

üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan İngiliz subay ve görevlilerinin tutuklanmasını sağlayarak, bunları Malta'daki Türk sürgünleriyle takas etmeyi hedefledi. Bu kapsamda tutuklanan İngiliz subaylarının en önemlisi, Erzurum'da görev yapan Albay Alfred Rawlinson idi. Rawlinson, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını engellemeye çalışmış, hatta çeşitli tehditlerde bulunmuştu. Kongreden sonra Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, ancak onun Milli Mücadele konusundaki kararlılığı karşısında bu girişimlerinden sonuç alamamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği talimat doğrultusunda Rawlinson ve beraberindeki İngiliz görevlilerinin tutuklanmasını sağladı. Mustafa Kemal Paşa, Malta'daki Türk sürgünlerinin tamamı serbest bırakılmadan İngiliz tutukluların salıverilmesine razı olmadı. Sonunda İngiliz Hükûmeti bu takası kabul etmek zorunda kaldı ve 31 Ekim 1921'de Malta'daki Türk sürgünleri ile İngiliz tutuklular **İnebolu** üzerinden gerçekleştirilen takasla karşılıklı olarak serbest bırakıldı. Albay Alfred Rawlinson da Erzurum'daki Yaku-tiye Kışlası'nda yaklaşık 18 ay tutuklu kaldıktan sonra bu takas kapsamında ülkesine dönebildi.

Böylece Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin diplomatik alandaki en önemli başarılarından birini elde etmiş; İngiliz Hükûmeti'ni ve dönemin etkili devlet adamlarından Lord Curzon'un temsil ettiği İngiliz siyasetini, Türk esirlerinin serbest bırakılması konusunda geri adım atmaya mecbur bırakmıştır.

Sevr Antlaşması Çöpe Atıldı

Erzurum'da yakılan bağımsızlık ateşi kısa sürede bütün Anadolu'yu sardı. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı ve Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanı seçildi. Meclis Hükûmeti'nin de başı olarak Mustafa

Kemal Paşa'nın en önemli hedefi, Anadolu'yu en kısa sürede işgalden kurtarmaktı.

Doğu Cephesi'nde Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusu, 7 Kasım 1920'de Gümrü'ye girdi. Bunun ardından Ermenistan ile 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı. Antlaşma ile Kars, Sarıkamış, Kağızman, Iğdır, Oltu ve çevresi Türkiye'ye bırakıldı. Daha sonra Sovyet Rusya ile imzalanan 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ve Sovyet cumhuriyetleriyle imzalanan 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ile Türkiye'nin doğu sınırları kesin olarak belirlendi.

23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi, Türk ordusunun geri çekilişini sona erdiren ve Millî Mücadele'nin seyrini değiştiren dönüm noktalarından biri oldu. Bu zaferin ardından, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın uygulanmasının artık mümkün olmadığı İtilaf Devletleri tarafından da anlaşılmıştı.

26-30 Ağustos 1922 tarihleri arasında gerçekleştirilen Başkomutanlık Meydan Muharebesi (Dumlupınar Meydan Muharebesi) sonucunda İstanbul ve Boğazlar dışında Anadolu'daki işgal tamamen sona erdirildi ve Yunan ordusu kesin bir yenilgiye uğratıldı. 9 Eylül 1922'de Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle Millî Mücadele'nin askerî safhası başarıyla tamamlandı. Bunun üzerine Yunanistan, 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'ni kabul etmek zorunda kaldı.

Lozan'a Doğru

20 Kasım 1922'de başlayan ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmeler, yeni Türk devletinin uluslararası alanda tanınmasını sağladı. Bu sürecin ardından 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi. Türk ordusu ise 6 Ekim 1923'te İstanbul'a girerek 4 yıl 10 ay 23 gün süren işgale

son verdi.

Lozan Antlaşması, 7 Ağustos 1919'da Erzurum Kongresi'nde ilan edilen "Vatan bir bütündür, parçalanamaz." ve "Manda ve himaye kabul olunamaz." kararlarının uluslararası hukuk bakımından tescil edildiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını güvence altına alan temel belgedir.

Türkiye Cumhuriyeti'ni Kuran Antlaşmalar Tartışmaya Açılmaz

Son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna temel oluşturan antlaşmaların tartışmaya açılmak istendiği görülmektedir. Bu tartışmaların, 1923 yılında hedeflerine ulaşamayan emperyalist güçlerin söylemleriyle paralellik gösterdiği değerlendirilmektedir.

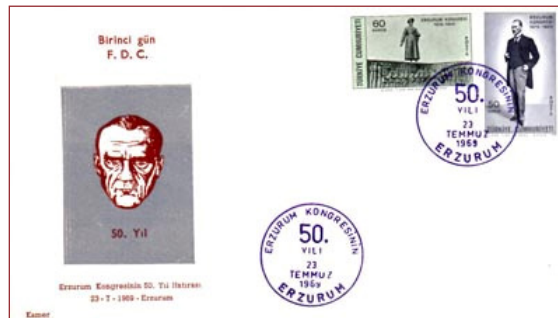
Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasi öngörüsü, liderliği ve Türk milletinin büyük fedakârlıklarıyla kurulan modern, demokratik ve laik Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve yaşatmak hepimizin ortak sorumluluğudur. Türkiye'nin güvenliğinin en önemli teminatlarından biri olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gücünü koruması ve geliştirmesi büyük önem taşımaktadır.

Unutulmamalıdır ki Atatürk'e sahip çıkmak, onun ilke ve inkılaplarını yaşatmak ve çağdaş uygarlık hedefi doğrultusunda yürümek, her Türk vatandaşının en önemli sorumluluklarından biridir.

1969

ERZURUM KONGRESİ'NİN 50. YILI PULLARI VE İLK GÜN ZARFI İLE DAMGASI

23 Temmuz 1969 tarihinde PTT tarafından iki değerli anma pulu serisi çıkarılmıştır. Bu pullar 0,50 Kuruş ve 0,60 Kuruş değerlerinde olup, Erzurum Kongresi'nin tarihi önemini yansıtacak özel tasarımlarla basılmıştır. (pulhane.com/KatalogSayfalari/k196909.html)

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİNİN İSTİFASININ ERZURUM'DAKİ YANSIMALARI

Prof.Dr. Salim GÖKÇEN*

Giriş

Damat Ferid Hükümeti'nin "teslimiyetçi ve kendinden olana ihanetkâr siyaseti" yüzünden İstanbul ile Anadolu arasında irtibat kopmuştu. Artık Anadolu ile kopan ilişkilerin düzeltilmesi gerekiyordu. Ne İstanbul Anadolusuz, ne de Anadolu İstanbulsuz olamazdı. Damat Ferid Paşa'nın istifası üzerine Sadrâzam arayışında

olan Sultan Vahdeddin¹, son iki kabinede Meclis-i Vükelâ'da memur bulunan Ali Rıza Paşa'yı Sadaret'e uygun gördü³.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nde Kuva-yı Milliye sempatzamı ve milli birliğe taraftar kişilerin bulunması⁴ Anadolu'yu da umutlandırmıştı. Doğayısıyla İstanbul ile Anadolu arasındaki yakınlaşma çabalarında ilk adım Mustafa Kemal Pa-

* EBYÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, sgokcen@erzincan.edu.tr

¹ Padişah, önce, bu görevi Tevfik Paşa'ya teklif etmiş fakat O; "İkinci defaya kalayım" diyerek bu öneriyi geri çevirmişti. Bkz. Ali Fuad Türkoglu, **Görüp İştiklerim**, TTK, Ankara, 1987, s.245.

² Nizâmiye'den emekli Jandarma Binbaşısı Tahir Efendi'nin oğlu olan Ali Rıza Paşa, 1860 İstanbul doğumludur. 1886'da Harbiye'yi Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle bitirdi. Bir yıl sonra Almanya'ya gönderilerek staj gördü. Bu arada Kolağalığa ve Binbaşılığa terfi etti. 1890'da İstanbul'a döndüğünde Kaymakamlığa (Yarbay) yükseldi. Türk-Yunan Savaşı sırasında Askeri Harekât Dairesi Müdürlüğü yaptı. 1898'de Mirlivalığa terfi ederek, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nin Birinci Şube Müdürlüğü'ne getirildi. 1901'de Feriklik rütbesiyle, Beşinci Nizâmiye Üsküp Fırka-i Askeriyesi Komutanlığı'na, 1903'te Manastır Valiliği'ne, buna ek olarak da Manastır Kumandanlığı'na tayin edildi. 1903'te, Manastır Rus Konsolosu'nun öldürülmesinde sorumlu görülerek – Rusya'nın cezalandırılmasını istemesi üzerine – Trablusgarp'ta mecburi ikâmet cezası aldı. Daha sonra 1905'te Yemen'de çıkan isyanı önlemek üzere görevlendirildi. İsyanı bastırması üzerine, 1906'da Hamidiye Demiryolu İşletme Nezâreti'ne tayin edildi. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, II. Ordu Müşirliği'ne getirildi. 14 Ağustos 1908'de ise boşalan Harbiye Nazırlığı'na getirildi. İttihadçılar'ın itirazı üzerine Sadrâzam Kâmil Paşa tarafından, Mısır Yüksek Komiserliği'ne tayin olunan Ali Rıza Paşa Hükümetten uzaklaştırıldı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadareti sırasında tekrar Harbiye Nazırlığı'na getirildi; ancak bu sırada meydana gelen "31 Mart Vakası" nedeniyle istifa etti. Balkan Savaşı'nda da görev verilen Ali Rıza Paşa, daha göreve başlamadan Karadağ savaş ilan etti. Balkan Savaşı'ndan sonra Âyân Meclisi üyeliğine getirildi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, çeşitli kabinelerde, Bahriye Nazırlığı, Müfettişlik ve son olarak Meclis-i Vükelâ memurluğu yapmıştır. Ali Rıza Paşa'ya bulunduğu görevler sırasında meydana gelen talihsizlikler nedeniyle "Düztaban (uğursuz)" lakâbı da takılmıştır. Geniş Bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "Ali Rıza Paşa", **İslâm Ansiklopedisi**, II, TDV Yay. İstanbul, 1989, s.440; İbn'ül Emin Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar**, IV, İstanbul, 1982, s.2105-2110; Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanağullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yay, İstanbul, 1969, s.221-222; İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, Türkiye Yay, İstanbul, 1955, s.369, 393, 462-463; Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (haz. Cemal Kutay), Tercüman Yay. İstanbul, 1980, s.34, 69, 160-163; Tahsin Uzer, **Makedonya'da Eşkıyalık Tarihi**, TTK, Ankara, 1979, s.24, 95, 140, 152-153, 157, 315-317, 346; Ali Rıza Paşa, milliyetçi bir Türk olmakla beraber, geleneklerine ve Hanedan'a bağlılığı ile de tanınmaktadır. Bkz. Nevzad Vahdeddin, **Yıldız'dan San Remo'ya**, Arma Yay. İstanbul, 1999, s.95; Mütareke'den barışa kadar görev yapan Sadrâzamlar içinde yalnız Ali Rıza Paşa ve Tevfik Paşa'nın uyrugu Türk'tür. Bkz. Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1973, s.135, dn:109.

³ Ali Rıza Paşa, 2 Ekim 1919'da Başmabeynci Yaver Paşa'nın, Ferid Paşa'dan aldığı Mühr-i Hümayun'u, sunması ve Başkâtib Ali Fuad Bey'in Hatt-ı Hümayun'u takdim etmesiyle Sadarete getirilmiş oldu. Hatt-ı Hümayun'un tam metni için bkz. İnal, **Son Sadrâzamlar**, IV, s.2111; Hacim Muhittin Bey hatıralarında; "Ali Rıza Paşa, uğursuzluğu ile şöhrat yapmış bir adamdır, ama belki kötü zamanda uğurlu gelir" yorumunu yapmaktadır. Bkz. **Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, TİTE Yay., Ankara, 1967, s.78.

⁴ Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmed Şerif Paşa Bahriye Nazırı Salih Paşa, Nafia Nazırı Abuk Ahmed Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hâdi Paşaların hemen hepsi Kuva-yı Anadolu Hareketi'ne olumlu bakıyorlardı. Zekeriya Türkmen, "Kuva-yı Milliye Döneminde İstanbul-Anadolu İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş", Atatürk Üniversitesi A.İ.İ.T. Enstitüsü **Atatürk Dergisi**, c.III, S:1, (Mayıs, 2000), s.202.

şa'dan geldi. Mustafa Kemal Paşa ile Hükümet arasındaki 3-4-5 Ekim 1919 tarihlerinde yapılan telgraf teatisi'nin ardından Anadolu ile İstanbul arasındaki irtibat yeniden sağlanmış oldu.

Ali Rıza Paşa Hükümeti, "*Kuva-yı Milliye Hareketi'nin bir zaruretin sonucu olarak ortaya çıktığı*" görüşüne sahipti⁶. Hükümet, Kuva-yı Milliye'yi meşru bir hareket olarak tanımakla kalmıyor, aynı zamanda Kabine mensupları, doğrudan veya kendilerine bağlı birimler vasıtasıyla Anadolu ile irtibat kuruyor, silah, subay, doktor ve para geçişinde kolaylık sağlıyorlardı. İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerinin bu konulara dair uyarıları dikkate alınmıyor, verdikleri emirler dinlenmiyordu. İstanbul Basını'ndaki Kuva-yı Milliye lehindeki yazılara izin veriliyor, sansür azaltılıyordu. Bütün bunların yanında Kabine'nin bir üyesi, Salih Paşa, bir heyetle birlikte Amasya'ya gönderiliyor, burada Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşmeler neticesinde Meclis-i Mebusan'a yeniden işlerlik kazandırmak amacıyla seçimlerin yapılmasına karar veriliyordu. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın girişimleri ile de Mustafa Kemal Paşa'nın itibarı iade ediliyordu⁷. Yapılan seçimler sonunda 12 Ocak 1920'de açılan Meclis-i Mebusan'ın çalışmaları da Anadolu'yu tatmin eder nitelikte geliyor ve Meclisin 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda Misak-ı Milli kabul ediliyordu.

Hükümet'in İstifası ve İstifa Nedenleri

Üzerine Görüşler

İtilaf Devletleri, İstanbul ile Anadolu arasında kurulan irtibatı ve meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmekte ve gerekli önlemleri almaya çalışmaktaydı. Nitekim İtilaf Devletleri, Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne yönelik baskılarını artırmışlar ve Hükümet'e verdikleri bir çok notanın ardından Cemal ve Cevad Paşaların istifa etmelerini sağlamışlardı. Akbaş Cephaneliği baskınından sonra da Yunan askerinin rahat hareket etmesini sağlayan İtilaf Devletleri'nin, Uluslararası Tahdid-i Hudud Komisyonu'nun çalışmaları sonucu 7 Ekim 1919'da oluşturduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın hiçbir zaman tasvip etmediği Milne Hattı⁸'ni Yunan kuvvetlerinin 2 Mart 1920'de geçerek⁹, 3 Mart 1920'de Gölcük Yaylası ve Bozdağ'ı işgal etmesi¹⁰, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifa etmesine sebep olmuştur.

Hükümet'in istifa nedenleri konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Fakat bu görüşlerin en gerçekçi olanı Ali Rıza Paşa'nın bizzat kendisinin yazmış olduğu istifanâmede yer alan ifadelerdir. Ali Rıza Paşa'nın Padişah'a sunduğu istifanâme şu şekildedir¹¹:

"Vükelâ Heyeti, meşru olan milli emellerimizi istihsâl ve sulh yapılmasının gecikmesinden doğan galeyân ve tezezbübü yatıştırıp izale gayesini takiple, devamlı suretle çalışmış ve Avrupa'da lehimize bazı temayüller belirince, çıkarılan bir takım katliam şaiyaları, misillü yalanların dü-

5 Telgraflar için bkz. **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi**, A. 31 / 99-(1) - 21 / 25-(1) - 21 / 25-(2-17); Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, TTK, Ankara, 1989, s.268-270; Atatürk, **Nutuk**, III, V. No: 132.

6 **Atatürk'e İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge No:70-72, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., Ankara, 1982.

7 Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğinden azledilmesi (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları**, 23 Haziran 335, Defter No:217, Karar No:54) ve 9 Ağustos 1919'da Padişah iradesi ile ordudan atılması ve Fahri Yâverlik ünvanı ile nişanlarının elinden alınmasını (Münir Aktepe, "*Atatürk'e Dair Bazı Belgeler*", XXXII, **Bellekten**, S:28, (Ekim 1968), s.456.) Meclis-i Vükelâ'ya getirmiş, Meclis-i Vükelâ da Mustafa Kemal Paşa'nın kendi isteğiyle ordudan ayrılmış sayıldığını, nişan ve madalyalarının da iade edilmesini kararlaştırmıştı (**BOA, MVB**, 29 Kanun-ı Evvel 335, Defter No:217, Karar No:629).

8 **ATASE**, A. 1/3, K.30, D.117, F.15.

9 **ATASE**, A. 5/701, K.2709, D.8, F.2/1,2,3; **ATASE**, A. 5/701, K.2709, D.8, F.3/1; **TİTE**, A. 17/76; **BOA, DH KMS**, 52-5 / 68; **BOA, DH KMS**, 52-5 / 70-1,2,3,4,5.

10 **BOA, DH KMS**, 52-5 / 65; **BOA, DH KMS**, 52-5 / 67.

11 Hüseyin Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralarım**, II, Emre Yay, İstanbul, 1993, s.23-24; Atatürk, **Nutuk**, III. V. No:241; Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Ankara, 1970, s.97.

zeltilmesi için yazılan ajans telgrafnâmeleri ile gazete makalelerinin sansüre uğraması gibi müdahalelere ilaveten hergün bir suretle rastlanan çeşitli zorlukların altından kalkılmasına çalışılmakta bulunduğu halde Yunanlılar'ın karşısında bulunan Kuva-yı Milliye'nin 3 km. daha geriye çekilmesi hakkında Müttefik Devletler Fevkalâde Komiserleri canibinden takrirle vakî olan teklifin icrası kabil olmadığına dair ikna edici deliller ileri sürülerek yazılan takrir cevabının tebliği üzerine, Yunanlılar bugünkü Salı günü Kuva-yı Milliye'ye taarruz ederek, Gölcük Yaylası ile Bozdağı'nı işgal etmişlerdir. Yaptıkları facialar bütün âlem nâzarında sâbit olan Yunanlılar'ın, bugün haksız yere işgal ettikleri İzmir'i artık tahliye etmeleri, Osmanlı Milleti tarafından beklenmekte iken aksine şu suretle bir tecavüz daha yapmaları, ahalinin zihinlerini fevkalâde tedhiş ederek, birçok elim neticeleri istilzâm edebileceğinden adalet haklarına ve akl-ı hizmete tamamen aykırı olan şu tecavüz karşısında heyetçe istifaya muztâr kaldığımızı âtabe-i ulya-yı şevketpenâhilerine arza müsaraat eylerim".

İtilaf Devletleri'nin, Milne Hattı'nın Kuva-yı Milliye'ye kabul ettirilmesine yönelik Hükümet'e baskılarına rağmen, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin bunu yapamayacağını belirtmesi üzerine Yunan kuvvetleri, 2 Mart 1920'de taarruza geçerek Milne Hattı'nı ihlal etmiş, Bozdağ ve

Gölcük Yaylası'nı işgal etmişlerdi. İşte Ali Rıza Paşa'nın istifanâmesinde de belirttiği üzere istifanın gerçek sebebini bu oluşturmaktaydı¹².

Gazetelerde çıkan haberlere göre ise Ali Rıza Paşa Kabinesi istifaya, 3 Mart günü üç saat süren bir müzakereden sonra karar vermişti. Kabine bu toplantıdan sonra Meclis-i Mebusân'a gidecek Felâh-ı Vatan Gurubu'nda istifayla ilgili bilgi vermiş ve istifa sebeplerini anlatmıştır. Ali Rıza Paşa, öğleden sonra da Saray'a giderek istifasını Padişaha sunmuştur¹³. Yeni Gün, Padişah'ın Ali Rıza Paşa'nın istifasını önce kabul etmediğini, Ali Rıza Paşa'nın ısrarı üzerine istifaya razı olduğunu yazmaktadır¹⁴. Basında çıkan Ali Rıza Paşa'nın istifası ile ilgili haberlerin özellikle istifa nedenlerini açıklayan satırları İtilaf Devletleri tarafından sansür edilmiştir¹⁵.

İstifanın, Padişah'ın telkiniyle olup olmadığı konusunda da farklı düşünceler olmasına rağmen böyle bir telkinin olmadığı Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Bey tarafından belirtilmektedir¹⁶. Mahmud Kemal İnal ise, Heyet-i Vükelâ'nın Bâb-ı Âli'de toplanarak istifaya karar verdiğini, Ali Rıza Paşa'nın, Padişah'ın huzuruna çıkarak; Müttefik Devletler tarafından uygulanması mümkün olmayan Kuva-yı Milliye'nin geri çekilmesi tekliflerinin, Kabine'ye uygulanan baskıların ve Hükümet ile Anadolu arasında meydana gelen gerginliğin istifaya neden olduğunu arz

12 Kara Vasıf Bey'in istifayı Mustafa Kemal Paşa'ya bildiren 3 Mart tarihli telgrafında (Atatürk, **Nutuk**, III. V. No:242(a)) bazı yanlışlıklar bulunmaktadır. Vasıf Bey, 2 Mart'ta İtilaf Devletleri temsilcilerinin bir nota vermeleri üzerine Hükümet'in istifa ettiğini söylemektedir. Oysa, 2 Mart'ta İtilaf Devletlerince herhangi bir nota verilmemiştir. Son verilen nota, 16 Şubat tarihli. 20 Şubat'ta ise General Milne'in, kıyıların Osmanlı askerinden arındırılması ile ilgili mektubu gelmiş ve Ali Rıza Paşa Hükümeti, buna 28 Şubat tarihli Meclis-i Vükelâ kararı ile cevap vermişti. Vasıf Bey, ikinci olarak Ali Rıza Paşa'nın Meclis-i Mebusân huzurunda istifa ettiğini söylemektedir. Oysa o gün Meclis'te herhangi bir içtima olmamış, Ali Rıza Paşa istifasını Felâh-ı Vatan Gurup toplantısında açıklamıştı.

13 **Tasvir-i Efkâr**, 4 Mart 336, No:3004; **Vakit**, 4 Mart 336, No:835; **Peyâm-ı Sabah**, 4 Mart 336, No:455; **Alemdâr**, 4 Mart 1336, No:443.

14 **Yeni Gün**, 4 Mart 336, No:349.

15 Tasvir-i Efkâr'ın 4 Mart tarihli istifa haberinin on dört satırı ve Ebuzziyâde Velid'in baş yazısı tamamen sansür edilmişti. Bkz. **Tasvir-i Efkâr**, 4 Mart 336, No:3004; Yine Ebuzziyâde Velid'in 6 Mart tarihli "**Yeni Hükümet Nasıl Teşkil Etmeli**" başlıklı yazısı sansür edilmişti. Bkz. **Tasvir-i Efkâr**, 6 Mart 336, No:3006; **Vakit**'te Ahmed Emin (Yalman) Bey'in; "**Yeni Kabine'nin, Ali Rıza Paşa gibi namuslu ve memleket siyasetine taraftar kişiler tarafından kurulması**"nı isteyen yazısının otuz beş satırı sansür edilmekteydi. Bkz. **Vakit**, 4 Mart 336, No:835; **Yeni Gün** de; "**Ali Rıza Paşa Kabinesi istifa etmekle isabetli bir karar verdi**" diyor fakat sansür edilme ihtimali yüzünden istifanın sebepleri üzerinde durulamayacağını belirtiyordu. Bkz. **Yeni Gün**, 5 Mart 336, No:350; Yine **Yeni Gün**'de: "**Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın Beyânatı**" başlığı bulunmakla birlikte, Fevzi Paşa'nın istifanın nedenlerini açıklandığı bölüm yayından çıkartılıyordu. Bkz. **Yeni Gün**, 5 Mart 336, No:350.

16 Türk geldi, **Görüp İştiklerim**, s.256.

ettiğini yazmaktadır¹⁷.

Ahmed İzzet Paşa, bir taraftan İtilaf Devletleri ve Damat Ferid Paşa ile Hürriyet ve İtilaf'ın bozgunculuklarının ve baskılarının, diğer taraftan da Meclis-i Mebusân tarafından yapılan müdahalelerin ve çıkardıkları zorlukların Ali Rıza Paşa'nın istifasına neden olduğunu belirtmektedir¹⁸.

Hükümet'in istifa ettiği haberini alan Kâzım Karabekir Paşa, Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'ya telgrafla istifanın sebebini sormuş, O da: "*Kabine, bir çok protestolarına rağmen Yunanlılar'ın Ödemiş Cephesi'nde yaptığı taarruzlardan dolayı istifa etmiştir*" cevabını vermiştir¹⁹.

Ali Rıza Paşa Hükümeti Hakkında Çeşitli Görüşler

Tevfik Bıyıklıoğlu, Ali Rıza Paşa ve Hükümeti için: "Milli Mücadele ancak bu Kabine ile başarılı bir yola girmiştir"²⁰ demektedir. Milli Mücadele basınının önde gelen isimlerinden olan Ahmed Emin (Yalman) Bey de, Ali Rıza Paşa Hükümeti dönemini, "Felekten çaldığımız beş ay"²¹ şeklinde tarif etmektedir.

İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck 3 Ekim 1919 tarihli raporunda Ali Rıza Paşa Hükümeti hakkındaki düşünceler-

rini şu şekilde ifade etmektedir:

"2 Ekim'de göreve başlayan yeni Kabine saygıya değer, fakat genel olarak milliyetçi ve bazı konularda İttihad ve Terakki taraflısı kişilerden kurulmuştur. Yeni Sadrâzam Ali Rıza Paşa'nın siyasi hayatta ünü yoktur. Dürüst bir askerdir. Yeni Kabinede en dikkate layık üyeler Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Devlet Şûrâsı Başkanı olan Abdurrahman Şeref Bey'dir. İlk zamanlarda Konya'da Milli Hareket'in içinde olan Cemal Paşa, Konya'dan merkeze çağırılmış ve ısrarım üzerine bir daha Anadolu'ya dönmemiştir. Padişah, Damat Ferid'in istifasını istemeyerek kabul etmiştir. Ali Rıza Paşa Kabinesi hakkında henüz bir hüküm vermek için erken olmakla beraber, bir "İntikâl Kabinesi" olarak teşkil edilmiş gibidir"²².

9 Ekim tarihli "Moniteur Oriental"daki²³; "Mustafa Kemal Paşa'nın Millete Çağrısı" başlıklı yazıda, Ali Rıza Paşa Kabinesi ile millet arasında bir uyum bulunduğu, yeni Kabine'yi milliyetçilerin de destekleyeceği ve milletin sukûnetini muhafaza etmesi gerektiği yazmaktaydı. 25 Kasım tarihli "Times"da ise: "Damat Ferid Hükümeti'nin istifa etmemesi halinde Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı'nda Sivas'ta bir "Anadolu Cumhuriyeti" ilan edileceğini ihbâr aldıkları, İstanbul Hükümeti'nin otoritesinin İstanbul'un 40

17 İnal, *Son Sadrâzamlar*, IV, s.2113; 4 Mart tarihli İngiliz Askerî İstihbârat Teşkilâtı'nın raporunda ise bambaşka bir görüş ortaya atılmaktadır. Bu rapora göre; Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni Anadolu Hareketi'nin başında bulunan kişiler, Anadolu'nun hizmetinde olacak bir hükümet teşkil edebilmek için düşürmüşlerdi. Padişah, Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması için Hükümet'e istekte bulunuyor, Hükümet de bu isteği yerine getirmek için Hürşid Paşa Heyeti'ni Mustafa Kemal Paşa'ya gönderiyordu. Mustafa Kemal Paşa da buna tepki olarak Hükümet'i düşürüyordu. Bkz. Şimşir, *Atatürk*, I, s.456.

18 Ahmed İzzet Paşa, *Feryadım*, II, Nehir Yay, İstanbul, 1993, s.76-77. Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s.169.

19 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, III, Emre Yay, İstanbul 1995, s.1097.

20 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, I, İş Bnk. Yay. Ankara, 1959, s.55.

21 Ahmed Emin Bey, Ali Rıza Paşa'nın Sadaretini; "*Milli varlığımızdaki fasıla sona erdi, uçurum ortadan kalktı*" şeklinde değerlendirmiştir. Bkz. Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, I, (haz. Erol Şadi Erinc), Pera Yay. İstanbul, 1997, s.454, 462.

22 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Nisan 1919-Mart 1920)*, I, TTK Yay. Ankara, 1992, s.123-124; Ali Rıza Paşa, beraberinde Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa olduğu halde 11 Ekim 1919'da Müttefik Devletler Yüksek Komiserleri'ni ziyaret etmişti. Amiral De Robeck, bu ziyaretten olumlu bir şekilde bahsederek: "*Sadrâzam siyasi meselelere vakıf değil bende iyi niyetli ve dürüst bir insan intibai bıraktı*" demektedir. Bkz. Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970, s.44; İngilizlerin ilk bir kaç gün içinde yeni Hükümet'i ılımlı karşılamalarına rağmen daha sonra Anadolu'nun etkisinde bir Hükümet olarak değerlendirme eğilimine girdikleri görülmektedir. Amiral Webb 10 Ekim tarihli raporunda; "*Birçokları, yeni Sadrâzam Ali Rıza Paşa'ya daha ileri bir Saray adamı olarak bakıyorlar. Hariciye Nazırı Reşid Paşa çok yumuşak ve uysaldır. Yeni Hükümet, içişlerinde ve dışişlerinde Milli Hareket liderinin havasına uydukça iktidarda kalacaktır...*" demektedir. Bkz. Şimşir, *Atatürk*, I, s.134-143.

23 Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Ekim tarihli Sultan Vahdeddin'e telgrafını tam metin olarak vermekte, bu telgrafa Padişah'ın memnun olduğunu bildiren Ali Rıza Paşa'nın 8 Ekim tarihli telgrafı da metinde yer almakta, aynı zamanda yeni Hükümet'in vilayetlere gönderdiği genelgenin milletin Hükümet arasındaki soğukluğa da son verdiği yazılmaktaydı. Şimşir, *Atatürk*, I, s.156-157.

mil ötesine geçmez olduğu ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin bu sebeple Anadolu ile irtibât kurduğu" duyurulmaktaydı²⁴.

Fransızlar'ın görüşleri de pek farklı değildi. Fransız Yüksek Komiseri De France, yeni Hükümet'in beş nazırının ve Sadrâzam'ın asker oluşlarına ve Cemal Paşa'nın milliyetçiliğine dikkat çekmekteydi. O'na göre Padişah, Anadolu ile anlaşmak niyetindeydi. İstanbul ile Anadolu arasında yeniden tesis edilen haberleşmeyi; Hükümet'in Kuva-yı Milliye'nin bütün sorumluluğunu üzerine aldığına yormaktaydı²⁵.

7 Ekim 1919 tarihli "Le Temps" gazetesinde de, Anadolu'nun Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni genelinde iyi karşıladığı ve Hükümette yer alan Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa tarafından olumlu karşılandığı belirtilerek, İstanbul Hükümetince milli isteklerin büyük bir kısmının kabullenileceği ileri sürülüyordu²⁶. Bir diğer Fransız gazetesi "Le Petit Journal"de ise yeni Hükümet'in öncekilere göre daha güvenilir olduğu savunularak, Cemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile olan ilişkisine dikkat çekilmekte ve bu durumun, Ali Rıza Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile ilişkilerin kesilmesini istememesinden kaynaklandığı vurgulanmaktadır²⁷.

Hükümet'in İstifası ve Erzurum'daki Akisleri

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifasının ardından herkesin üzerinde durduğu konu İktidara kimin geleceği idi. İngilizlerin ve onların destekçilerinin Damat Ferid Paşa'yı Hükümet'in başına getirebileceği görüşü, Meclis'teki mebusların telaşlanmalarına yol açtı ve Padişah nezdinde bir girişimde bulunuldu²⁸. Amaç, kurulacak yeni Hükümet'in başına Damat Ferid Paşa veya Tevfik Paşa'nın getirilmesini engellemekti.

6 Mart tarihli *Tasvir-i Efkâr*'da ise şöyle bir haber yayınlanmaktadır:

"Ali Rıza ve arkadaşlarının son günlerde karşılaştığı zorluklar karşısında sabırları tükenerek istifa ettiler. Bu şayan-ı takdir bir harekettir. Bizce Ali Rıza Paşa, istifada biraz geç bile kalmıştır. Çünkü bugünkü duruma düşeceğimiz daha önceden belli idi. Hükümet'i teslim edilecek kişinin milleti ve devleti bu zor durumdan kurtaracak bir programının olması ve bu programın da milletçe, Anadoluca kabul edilmesi gerekir. Ancak bu şartlarda kurulacak bir Kabine bütün kuvvetlerini birleştirmiş olur. İşte bugün milletin Padişah'tan beklediği en büyük hareket budur. Memleket uçurumun kenarına gelmiş bulunuyor ve bu uçurumdan milleti ancak "demirden bir el" kurtarabilir"²⁹.

Peyâm-ı Sabah, Padişah'ın Sadaret'i öncelikle Tevfik Paşa'ya teklif ettiğini, fakat Tevfik

24 Ergün Aybars, "Milli Mücadele'de İngiliz Basım", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, (21-23 Eylül 1987 Bildirileri), AAM Yay. Ankara, 1994, s.836.

25 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, İş Bnk. Yay. İstanbul, 1998, s.36.

26 İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK, Ankara, 1989, s.53.

27 Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyu**, s.53.

28 İstifanın ardından Felâh-ı Vatan Gurubu toplanmış ve Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey başkanlığında bir heyet Saray'a gönderilmiştir. Bkz. Tülay Duran, "Son Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda Felâh-ı Vatan İttifakı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S:61, (Ekim 1972), s.20; **Tasvir-i Efkâr**, 4 Mart 336, No:3004; **Yeni Gün**, 4 Mart 336, No:349; **İleri**, 4 Mart 336, No:774; Heyet, Başkâtip ve Başmâbeynci ile görüşerek, kurulacak Hükümet'in başkanlığına Ferid Paşa'nın veya Tevfik Paşa'nın getirilmemesini istedi. Padişah'a bunu aksettiren Ali Fuad Bey, Padişah'tan şu cevabı getirdi: "Tehlikeli durumu bende biliyorum. Günün isteklerine uygun birini seçeceğim. O'nun yetkilerine ve Kabine'ye kimleri alacağına karışmam. Ancak seçeceğim Sadrâzam'a, çoğunluk gurubu ile anlaşmasını tavsiye edeceğim" Atatürk, **Nutuk**, III. V. No:242(b)-242(c); Sultan Vahdeddin böyle diyordu; ancak, diğer taraftan da Tevfik Paşa ve Damad Ferid Paşa ile görüşmelerini sürdürüyordu; Ali Fuad Bey, Padişah'ın Tevfik Paşa ile iki gün görüştüğünü söylemektedir. Bkz. Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.256; Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Padişah'ın Damad Ferid Paşa ile gizli görüştüğünü söylemektedir: "5 Mart'ta Damad Ferid Paşa, Baltalimanı'ndaki yalısında, Ali Kemal ve Mehmed Ali Beyler ile görüşmüş, daha sonra bu görüşme Ali Kemal Bey'in evinde Rahip Frew'nun da katılmasıyla devam etmiştir" Bkz. Atatürk, **Nutuk**, I, s.536; Padişah bu arada eski Dahiliye Nazırı Reşid Bey'i de çağırması ve görüşmüştü. Reşid Bey kendisine, "ne Kuva-yı Milliye'yi ne de İtilaf Devletleri'ni kızdırmayacak bir Hükümet'in kurulmasını" önermiş, Tevfik Paşa da bu öneriye katılmıştır. Bkz.Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, II, s.371.

29 **Tasvir-i Efkâr**, 6 Mart 336, No:3006.

Paşa'nın bunu kabul etmediğini, bunun üzerine teklifi Damat Ferid Paşa'ya ilettiğini, O'nun ise bu şartlar altında bunu kabul edemeyeceğini Padişah'a bildirdiğini ve Meclis-i Mebusân'ın, Ahmed İzzet Paşa'nın Sadareti'ni istediğini yazmaktadır³⁰. İleri ise Ferid Paşa taraftarlarının Ferid Paşa lehinde propaganda yaptığını, fakat Ferid Paşa'nın iktidara gelmesinin mümkün olmadığını bildirmektedir³¹.

Milli Mücadele'ye muhalif olanlar, muhtemel bir Ferid Paşa Kabinesi'nin kurulmasına, Anadolu'nun engel olmaya çalıştığını düşünmekteydiler. Nitekim Refi'i Cevad (Ulunay), "*Ferid Paşa Korkusu*" başlıklı yazısında; katil, hırsız ve yağmacıların Damat Ferid Paşa'dan çekindiklerini ve Sadaret'e gelmesini istemediklerini yazmaktadır³².

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifa haberini alan Mustafa Kemal Paşa 4 Mart'ta iki genelge ile bütün Anadolu'ya istifa haberini duyurarak, Damat Ferid Paşa'nın Sadaret'e getirilmek istendiğini haber verdi³³. Aynı gün Meclis Başkan Vekilliği'ne de gönderdiği bir telgrafla Ali Rıza Paşa'nın istifa haberini üzüntü ile öğrendiğini ve mücadelenin devam edeceğini bildirdi³⁴. Yine 4 Mart'ta Padişah'a çektiği telgrafta; Hükümet'in istifasının bir bunalıma neden olduğunu, Padişahın Meclis'teki çoğunluğa göre ha-

reket edeceğine emin olduğunu, fakat iç ve dış binlerce tehdidin altında olan memleketin millî vicdanı tatmin edemeyecek bir Kabine Reisi'ne hiçbir zaman tahammül edilemeyeceğini, böyle bir şey olursa daha önce görülmemiş üzücü olayların meydana geleceğini bildirdi³⁵. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafın birer örneğini de bilgi için Meclis'e, Kolordulara, İstanbul gazetelerine ve Matbuat Cemiyeti'ne gönderdi. Bununla birlikte, Müdafaa-i Hukuk Merkezleri'ne de şu tamimi iletti³⁶:

"İtilaf Devletleri'nin ta'hammülferse bir şekle gelen müdahelât ve tazyikâtından dolayı Kabine, 3 Mart dünkü gün istifa etmiştir. İstilaat-ı mevsukamıza nazaran Kabine'nin ıskatı Ferid Paşa'nın veya emsalinden birinin mevki-i iktidara getirilmesi ve İstanbul'da ecnebi âmâlîne hâdim, bir şûra-yı hilâfet teşkili esasları üzerinde harici düşmanlar tarafından idare edilen ve muhalif fırkaların tavassutiyle vücuda gelen bir komitenin netice-i faaliyetidir. Yani komitenin faaliyeti ne zemin hazırlamak için İtilaf Devletleri, evvelâ Kabine'yi istifaya mecbur edecek tazyikât icra etmişlerdir. Vaziyetin bu vahameti karşısında, Meclis-i Mebusân, bittabi icab eden teşebbüsât-ı müessirede devam etmektedir. Ancak teşebbüsât-ı mezkûrenin fiilen teyidi için, acilen âmâl-i millîye-yi tatmin edemeyecek bir kabine reisine, milletin tahammül edemeyeceğini gayet şedid bir lisanla

30 **Peyâm-ı Sabah**, 5 Mart 1336, No:456.

31 **İleri**, 4 Mart 1336, No:774.

32 **Alemdar**, 5 Mart 1336, No:444.

33 *"Tamim, İstanbul'da teşekkül eden bir cemiyet-i fesadiye İngilizler'le müttehid: 1) Hükümet'in ıskatı ile Ferid Paşa veya emsalinden bir Hükümet tesisi, 2) Meclis'in feshi, 3) Kuva-yı Milliye'nin ilgası, 4) İstanbul'da bir şûra-yı hilâfet teşkili, 5) Bolşeviklik aleyhinde fetva ısdarı, hususatinın takarrür ettirdiği tahakkuk etmiş ve Anzavur harekâtı ile beraber İngilizler'in tazyik etmeleri mezkûr mukarrerat cümlesinden olduğu İstanbul'dan bildirilmiştir. Arz-ı malûmat eyleriz. İşbu malûmatın Heyet-i Merkeziyelere de iblâğı rica olunur. 4 Mart 1336, Heyet-i Temsiliye Nâmına Mustafa Kemal". TİTE A. 31/112-1.*

"Tamim, İstanbul'daki heyetimizden 3 Mart tarihli olarak vürud eden malûmatı berveçh-i âti aynen arz ederiz: Yunanlılar karşısındaki cebhenin geriye alınması hakkında 15 gün evvel İtilaf Müessilleri tarafından verilen notaya Hükümet, cevap-ı red vermişti. Dün şedid-ülmeal ikinci bir nota da verilmiş olmasından Hükümet bugün Meclis-i Mebusân huzurunda istifa etmiştir. Hükümetle beraber Meclis-i Mebusân Reisi de Mabeyndedirler. Mebuslarımız mütelâşidirler. İngilizler, Hürriyet ve İtilaf ve Nigehbâncılarla tertip ettikleri harekât-ı irticaiyede muvaffak olabilmek için Ferid Paşa ve yârânından birinin taht-ı riyyasetinde bir Kabine'nin mevki-i iktidara gelmesi muhtemeldir. Meclis'i bittabi feshedeceklerdir. Nezd-i Şahane'de oradan tedabir-i müessirede bulunulması ve Meclis-i Mebusân'ın takviyesi esbâbının istikmâlî mârûzdur. 4 Mart 1336, Heyet-i Temsiliye nâmına Mustafa Kemal". TİTE A. 31/112-2.

34 **MMZC**, 1336, s.253.

35 **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, (haz..Mustafa Onar), II, Kült. Bak. Yay. Ankara, 1995. V.No: 640.

36 **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, II, V.No: 641.

Mabeyn-i Hümayun'a, Meclis-i Mebusân Riyaseti'ne ve matbuata bildirmek lazımdır. Bu telgrafların vusulünde dakika fevt edilmeyerek bu şekilde telgraflar ihzar ve bu gece behemehâl keşidesi esbâbının istikmalıyla buraya da yarın sabaha kadar malûmat itasını ehemmiyetle rica ederiz. 4 Mart 1336, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Nâmına Mustafa Kemal".

Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferid Paşa veya Onunla aynı fikirleri paylaşan herhangi bir kişinin Sadaret'e getirilmemesi için İstanbul'u telgraf yağmuruna tutmayı uygun bulmuştu³⁷. Böyle bir teşebbüs, İttihad ve Terakki'nin uyguladığı yöntemle aynı idi. Daha önce gerek Meşrutiyet'in ilanında, gerekse 31 Mart Hadisesi nedeniyle, İttihad ve Terakki'nin uyguladığı bu yöntem, Mustafa Kemal Paşa tarafından da önce Ali Galip komplosu nedeniyle Damat Ferid'e uygulanmış³⁸ ve Hükümetten çekilmesine neden olunmuş, şimdi yine aynı yöntem tekrar uygulanarak başarılı olunmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın genelgesi neticesinde 4 Mart gecesi, Meclis-i Mebusân'da, Saray'da ve Basın'da, Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı ve sivil halkın duygularını ifade eden yoğun bir telgraf trafiği yaşanmaya başlandı³⁹. İleri'de İstanbul'a

gelen bu telgraflarla ilgili olarak şöyle bir haber yayınlanıyordu:

*"Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifasının Anadolu'da büyük te'sir uyandırdığı bildirilmektedir. İstifayı öğrenen vilâyetlerden Saraya, Meclis-i Milliye ve Matbuata bir çok telgraflar gelmektedir. Bu telgraflarda, Meclis-i Millinin itimâdına mazhar olmuş Kabine'nin, tahammül edilemeyecek bazı siyasi baskılar neticesinde istifaya mecbur edildiğini, teşkil edilecek Kabinenin Âmâl-i Milliye'ye ters düşmeyecek şekilde kurulması temenni edilmektedir"*⁴⁰.

Anadolu, dört koldan telgrafhaneleri meşgul ederken, kumandanlar duyarsız kalamazdı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Kolordulara bilgi vermesi üzerine⁴¹, Kolordu Kumandanları da; *"Milli istekleri sağlamayacak bir Kabine Reisi'ne taraftar olmayacaklarını"* İstanbul'a gönderdikleri telgraf ve şifrelerle duyurdular⁴².

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu çağrıya olumlu cevap veren Erzurum ve Erzurum'a bağlı kaza ve nahiyelerden de bazı protesto ve öneri niteliği taşıyan telgraflar Saray'a Meclis-i Mebusân'a ve Basın'a gönderildi.

Erzurum bölgesinden ilk olarak Hasankale

37 TİTE A. 20 / 40.

38 Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, II, s.378.

39 10 Mart tarihli İngiliz raporuna göre, Anadolu'dan gönderilen telgrafların bağımsız talepleri ifade etmediği vurgulanmaktaydı. Raporla ayrıca, İstanbul'a gelen bu protesto telgraflarının genel talimat üzerine yazıldıkları, buna emare olarak da telgraflardaki ifadelerin birbirine benzerliği gösterilmektedir. Bkz. Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, II, s.378, dn:237. Hüseyin Kâzım Kadri Bey de; *"Ferid Paşa'nın Hükümet'e getirilmemesini, getirilecek olursa bu Hükümet'i tanımayacaklarını bildiren telgrafların Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle yazıldığının aşikâr olduğunu"* söylemektedir. Bkz. Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*, s.170. Meclis'in 6 Mart 1920 Cumartesi tarihli 19. birleşiminde Başkan Celalettin Arif Bey, Meclis'e gelen telgrafların ortak noktasının; *"İstifa eden Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin yerine gelecek kabinenin milletin hukukunu muhafaza ve âmalini bihakkın tatmin eyleyecek ve her türlü tesirat-ı dahiliye ve hariciyeden mücerred olarak milletin fedakârlığı ile mütenasip icrâatta bulunabilecek zevâtın teşkil edilmesini ve bunun dışında re'sikâra gelecek ve Meclis'in itimadına mazhar olamayacak bir kabinenin teşekkülü hadisât-ı elimeye meydan vereceği"* olduğunu vurgulamış ve gelen telgrafların Müdafaa-i Hukuk imzası taşıdığını, çok şiddetli ifadeler içerdiğini söyleyerek, halen gelmekte olduğunu mebuslara duyurmuştur. Bkz. *MMZC*, 1336, s.251-252. Trabzon mebusu Eşref Bey, bu telgrafların okunmasını, *"eğer bu mümkün değilse"* zabıtlara geçilmesini teklif etti. Eşref Bey'in bu teklifi mebuslar tarafından kabul edildi. Bkz. *MMZC*, 1336, s.252. Meclis-i Mebusân'a gelen bu telgraflar okunarak zabıtlara geçildiği gibi aynı zamanda Takvim-i Vekâyi'de de yayınlandı. Bkz. *Takvim-i Vekâyi'*, 1336, No:3921, (Ek:319), s.253-291.

40 İleri, 6 Mart 1336, No:777.

41 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S:18, V. No:455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462.

42 HTVD, S:18, V. No:463, 464, 465; Anadolu muhalifi yazar Refi'i Cevad, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Anadolu'dan gönderilen telgraflara oldukça kızıştı. Çünkü bu telgraflar, Damad Ferid Paşa'nın Sadaret'e gelmesine en önemli engel teşkil ediyordu. Refi'i Cevad'ın Alemdar'daki 7 Mart tarihli yazısında; *"Ya Mustafa Kemal Paşa yahut Ferid Paşa, ikisinden biri iktidara gelmeli. Mustafa Kemal Paşa, her zaman yaptığı gibi, perde arkasında saklanıp devlete telgrafla müdahale edeceğine fiilen kabine kurmalı. Olur a, Kuva-yı Milliye'nin sayesinde az mı diyar fethettik, memleket sütlüman oldu"* şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bkz. *Alemdar*, 7 Mart 1336, No:446.

ve Tortum kazalarından telgraf çekilmiştir. 4 Mart 1920'de gönderilen bu telgrafların ardından 5 Mart 1920'de Erzurum merkezden biri halk adına diğeri de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi adına olmak üzere iki adet telgraf Saray'a, Meclis-i Mebusan'a ve Basın'a gönderilmiştir. Bunu, 5 Mart 1920'de Narman, Bayburt, Tercan, Hınıs, İspir, Bayezid ve Karakilise/Karaköse, 6 Mart 1920'de Narman, Diyadin ve Velibaba/Aras Nahiyesi'nden gönderilen telgraflar takip etmiştir.

Erzurum'dan gönderilen telgraflar genel olarak şu konuları içine alan duygu ve istekleri içermektedir:

- Ali Rıza Paşa Hükümeti, Türk Milleti'nin ve Meclis'in güvenini almış milli hislere tercüman olan bir Hükümetti.
- Bu Hükümet kendisine muhalif olanların ve İtilaf Devletleri'nin baskıları sonunda istifa etmiştir.
- Türk Milleti, mütarekenin imzalandığı günden bu yana kendi aleyhine çevrilen entrikaların farkındadır.
- Millet mutlakîyet ve müdahaleyi istemektedir. Bu nedenle ya bağımsız yaşayacaktır ya da şerefiyle ölmeyi göze almıştır.
- Daha önceki deneyimi de göz önünde bulundurularak Milli Mücadele ve Anadolu'ya bakışından dolayı kesinlikle Damat Ferid Paşa veya aynı fikirde olan başka birisi Sadaret'e getirilmemelidir.
- Milli duyarlılığa saygılı ve buna uygun birisi iktidara getirilmediği takdirde bu duruma kesinlikle boyun eğilmeyecektir.

Telgraflar bu hisleri yansıtırken ve sadece

kurulacak yeni Kabine'ye dair dilek ve temenniler dile getirilirken Erzurum'un Velibaba/Aras Nahiyesi'nden gönderilen telgrafta, istifa eden Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin tekrar iktidara getirilerek Hükümet'i devam ettirmesi istenmektedir.

Telgraflar arasındaki en çarpıcı ifadelerden biri de Meclis'in de tehlike altında olduğunun dile getirilmesiydi. Gerçekten de Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifasının ardından çok geçmeden 16 Mart 1920'de Meclis'le birlikte İstanbul'da işgal ediliyordu.

Erzurum halkı protestolarını ve isteklerini sadece bu telgraflarla dile getirmediler. Aynı zamanda şehir merkezinde düzenlemiş oldukları mitingle de geniş bir halk kitlesinin konuya karşı duyarlılığını göstermiş oldular. Erzurumlular, XV. Kolordu binasının önünde toplanarak gösterilerde bulunmuş, Hükümet'in istifa sebepleri üzerinde durmuşlar ve yabancıların dayanılmaz bir durum alan baskı ve müdahaleleri karşısında yapılan bu istifayı; "*Milli İstiklâl'e vurulmuş bir darbe*" olarak vasıflandırmışlardır. Erzurumlular ayrıca, Meclis-i Mebusân'ın da baskı altında bulunduğunu sandıklarını, Meclis'in her türlü tesirden uzak bulunduğunu anlamadıkça ve milletin ehemmiyet ve itimadına layık bir Kabine'yi iktidar mevkiinde görmedikçe heyecanlarının dinmeyeceğini söyleyerek, isteklerinin gerekli yerlere duyurulmasını 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dan istediler⁴³. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa da bu durumu 6 Mart 1920'de acele kaydı ile Harbiye Nezâreti'ne bildirmiştir⁴⁴.

Meclis-i Mebusân'a 4-9 Mart 1920 tarihleri arasında gelen protesto telgrafi sayısı; Erzurum'dan gönderilen on dört ve Mustafa Kemal

43 Enver Konukçu, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum*, Erzurum, 1999, s.150.

44 HTVD, S.48, V. No:1118.

Paşa'nın göndermiş olduğu iki telgraf ile birlikte toplam 215 adet idi⁴⁵. Meclis-i Mebusân'a gelen ve Türk insanının, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifası ve yerine kurulacak Kabine'ye dair duygularını ve hassasiyetini dile getiren bu telgraflar, Saray'a ve Basın'a da gönderilmiş böylece amaçlanan hedefe ulaşılmıştı.

İstanbul'u yoğun bir şekilde meşgul eden bu telgraflar; Damat Ferid Paşa, ya da Tevfik Paşa'nın muhtemel Sadaretlerini önleyerek Salih Paşa'nın bu göreve getirilmesinde önemli bir rol oynadı. Nitekim Padişah, 5 Mart günü kendisini ziyarete gelen Celealeddin Arif Bey⁴⁶e bu telgrafların etkisiyle olsa gerek: *"Millet ile bizim aramızda daimi surette bir uyum vardır"* demiş ve kendisinin de yalnız bir Padişah değil Osmanlı halkının bir ferdi olduğunu söylemiştir⁴⁷. Padişah, iki gün önce huzuruna almadığı Meclis temsilcilerine bu defa oldukça demokratik bir konuşma yapıyordu. Saray'a Anadolu'dan yoğun bir şekilde gelen telgraflar, Padişah'ta *"Ali Rıza Paşa çizgisinde bir hükümetin zorunlu olduğu"* düşüncesine yol açıyordu. Aynı gün, Peyâm-ı Sabah'ta Ali Kemal, başyazısında⁴⁸, bugünkü buhranın tek sebebinin, Mustafa Kemal Paşa ve O'na göz yuman hükümetlerin olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın görevini kötüye kullanarak dost bir devletin aleyhinde bulunduğunu, cezalandırılması lazım geldiğini; Hükümet'in, Kuva-yı Milliye'ye karşı olanlar tarafından kurulması gerektiğini yazıyordu. Ali Kemal'in bu isteklerine rağmen, Padişah, Anadolu'dan gelen tepkileri de dikkate alarak, Saray'a gelen Meclis-i Mebusân Heyeti'nin ardından Salih Paşa'yı

çağırdı ve kendisini Sadaret'e getirdi⁴⁹. Yeni Hükümet'i kurma görevi Salih Paşa'ya verildi; ancak bu, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a karşı uyguladığı ve milletin duygularını dile getirmesini isteyen talebi neticesindeki yoğun telgraf bombardımanı ile olmuştu.

Anadolu'dan gönderilen, Türk Milleti'nin duygularını ve sitemlerini dile getiren bu telgrafların amacına ulaşması, Anadolu Hareketi'nin ne kadar güçlü olduğunu ve bu gücü bizzat kendi bünyesinden alarak gerektiğinde kuvvetli bir şekilde nasıl kullanabildiğini göstermiş, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu toprakları üzerindeki hakimiyetini de perçinlemiştir.

Erzurum ve Çevresinden Gönderilen Protesto Telgrafları

Erzurum⁵⁰

"Harici kuvvetlerin te'siri ve dahildeki hyanet-kâr ellerin muavenetiyle, milli hukuk ve mukaddesâtın tekrar çiğnenmesi için gayr-ı vatanî birçok dolapların çevrildiğine kani bulunuyorduk. Kabine'nin istifasıyla bu kanaatimiz teyyüd etti. Mukaddesâtını muhafaza için ahd ve misak eden millet, bundan sonra meşru ve milli ahd ve misakta sâbit olan millet, her veçhile Meclis-i Âli-i Millîsi'ne muin ve zâhirdir. Binaenaleyh herhangi bir makam ve kudret tarafından vâki olacak gayr-ı vatanî ve gayr-ı milli harekete karşı Hukuk-u Milliyemizin muhterem Meclis-i Âli-i Milli tarafından kemal-i azim ile müdafaa edileceğine emin ve mutmain bulunduğumuzu arz ve teşebbüsât neticesinin millete iblâğını istirham ederiz.

45 MMZC, 1336, s.253-291.

46 Celealeddin Arif Bey ile Hüseyin Kâzım, Abdülaziz Mecdi, İdare Memurları Asaf, İsmail Hakkı ve Mehmed Emin Beyler Saray'a geldiler. Heyet, Padişah'a Damad Ferid Paşa'nın Sadaret'e gelmemesi için Anadolu'nun her tarafından gönderilen telgrafları getirmişti. **Vakit**, 5 Mart 1336, No:836; Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.257; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre :4, (12 Ocak-18 Mart 1336), s.251; Oysa telgraf yağmuruna Saray'da tutulmuştu ve Padişah'ın bu telgraflardan haberi bulunmaktaydı. Bkz. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.256.

47 Arif Bey, Padişah'ın bu sözlerini 6 Mart'ta Meclis'e bildirmiştir. Bkz. MMZC, 1336, s.351.

48 **Peyâm-ı Sabah**, 6 Mart 1336, No:457.

49 **Tasvir-i Efkâr**, 7 Mart 1336, No:3007; **Vakit**, 7 Mart 1336, No:838; **Peyâm-ı Sabah**, 7 Mart 1336, No:458.

50 MMZC, 1336, s.257.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Heyet-i Merkeziyesi".

Erzurum⁵¹

"Bir kaç gün evvel Meclis-i Âliyye'den itimad rey'i alan Heyet-i Vükelâ'nın ani sükutu, hâin emellerin mahsulü ve felâket-i âtiyyenin mukaddemesi olarak telakki edilmekle, mevcudiyetimi zi bilfiil müdafaa'ya azmetmiş olan Erzurum'un ahali-i umumiyyesi bil-ictima hissiyatlarını Atebe-i Seniyye'ye arza ve bilâ-kayd ve şart tevdi olunan Vekâlet-i Milliyye hasebiyle Meclis-i Millî mukadderatına bütün mevcudiyetleri ile zâhir olduklarının Heyet-i Âliyyelerine te'min ve iblağına ve mesail-i milliyyede Âmâl-i Milliyye'yi herhangi bir vaziyette müdafaa'ya cemiyet ve ahali gâfil gördüğü cihetle, millete teveccüh edecek her nevi taahhüdatın bilâ-imhal kabulünü rica ve neticeden millete malumat itâsının istirhamına karar verdiği maruzdur.

Erzurum Ahalisi Namına Müftü Solakzâde Sadık, Belediye Reisi Zakir, Müdafaa-i Hukuk Reisi Süleyman, Eşrafdan Alemdârzâde Ali, Tüccardan Abacıbeğzâde Mehmed, Eşrafdan Mustafa, Tüccardan Kavunîzâde Hacı Hafız, Tüccardan Kınalîzâde Mehmed, Tüccardan Maksud, Eşrafdan Mevlüdefendîzâde Mehmed Emin, Matbuat Namına Albayrak Müdürü Midhat".

Hasankale⁵²

"Yek-vücudu Millet-i Osmaniyye'nin mümesilleri olan mebusânımızın itimâdına şayan ve milletin hukukunu müdrik bulunan Kabine'nin, imha siyasetini takip ve ecnebilere namus ve vicdanlarını para ile satmış aynı fikre hâdim bazı muhaliflerin tazyik ve entrikâlarıyla istifaya mecbur eylediklerini haber alarak, vazifelerinde ibka-

larını Zât-ı Hazret-i Hilâfet-Penahi'den istirham eyledik. Böyle bir heyetin entrika ile çekilmesini protesto eder ve milletin zübde-i âmâline hadim bir Kabine re'sikâra gelmedikçe, hükümet-i hazırayı manevi vazîfedâr addedemiyeceğimizi arz ederiz.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Bekir, Belediye Reisi Derviş, Eşrafdan Mustafa Müftü Kâmil".

Tortum⁵³

"Ecnebi tazyikâtı ile istifaya mecbur olan Kabine'yi istihlâf edecek Ecnebi âmâline hizmetle vatan ve milletimizin mahv ve perişanîyetini hazırlayacak bir Kabine'ye kat'îyyen tahammül edemeyeceğimizden, Selâmetli Vatan uğrunda Âmâl-i Milliyye'yi temin edecek bir Kabine teşkilini arz ve istirham eyleriz.

Tortum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Abdullah".

Narman⁵⁴

"Millet-i Osmaniyye'yi temsil eden Meclis-i Mebusan'ın itimadına mazhar olan Kabine'nin siyasi bir tazyik neticesi istifaya mecbur olduklarını âmik bir teessürle istihbâr etdik. Hükümet, milletin bir uzvu olmakla beraber Mebusan da milletin hemfikri ve temelidir. Buna binaen teşekkül edecek Kabine Heyetinin Mebusanın mutemedi olmaları şart olduğu gibi Mebusanın hal-i içtimai hengâmında şimdiye kadar görülemeyen ve Kanun-ı Esasiye muhalif ve Ecnebi âmâline hadimi melhuz bulunan, ruhundan kopan istirhamâtın Meclisce hüsn-ü kabulü ile mutemediniz olarak bir Kabine'nin teşkilini ve Şûra-yı Hilâfet teklifinin tekmil kuvvetinizle reddini müsellim olan pâk vicdanınızdan bekler ve asar-ı fiiliyyesine kemâl-i

51 MMZC, 1336, s.265.

52 MMZC, 1336, s.267.

53 MMZC, 1336, s.270.

54 MMZC, 1336, s.253.

sukûnetle intizar ve tevfikât-ı subhaniyyeye mazhariyetinizi temenni eyleriz.

Narman Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti".

Narman⁵⁵

"Millet-i Osmaniyye'yi temsil eden Meclis-i Mebusan'ın itimadına mazhar olan Kabine'nin siyâsî bir tazyik neticesi istifaya mecbur olduklarını âmik bir teessürle istihbar etdik. Hükümet, milletin bir uzvu olmakla beraber Mebusan da milletin hemfikri ve mümessilidir.

Buna binaen teşekkül edecek Kabine, Heyet-i Mebusanın mutemedi olmaları şart olduğu gibi mebusanın hal-i içtimai hengâmında şimdiye kadar görülmeyen ve Kanun-ı Esasiye muhalif bu Ecnebi âmâlîne hadimiyeti melhuz bulunan Şura-yı Hilâfetin de teşkili, başta Zat-ı Hazret-i Hilâfetpenahileri olmak üzere bu muhit halkının da kabul etmeyeceğini arz ve milletin âmâk-ı ruhundan kopan istirhamın Zat-ı Şevketmeab Efen-dimizce hüsn-ü kabul ile Millet Meclisi'nde itimad-ı olmayan bir Kabine'nin re'sikâra geçirilmesi ve Şura-yı Hilâfet teklifinin reddini tazarru' ve istirham eyleriz ferman.

Narman Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti".

Bayburt⁵⁶

"Yedi asırlık Saltanat-ı Osmaniyye'nin müdafî ve muhafızı olan bizler, milletle alakası olmayan bedtiynetlerin bazıçesi, milliyet prensiplerine hürmetlerini her mahfilde beyan ve iddia eden düvel-i itilâfiyenin, öyle sancağı ölmez milleti idare edecek rüesa bizi dinlemeye, bizim âmâlimizi düşünmeye mecburdur. Aksi takdirde böyle rüesayı dinlememeye azmettik. Vekillerimize hitab ediyoruz. Biz mutlakîyet ve müdahaleyi istemiyoruz. Bilahi-

re müstakîl yaşayacağız veya şerefle öleceğiz. Ancak bu mütalibimiz dairesinde re'sikâra gelecek Kabine'ye itimad olunmasını istirham eyleriz.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reis Vekili Nazım".

İspir⁵⁷

"Düçar olduğumuz şu keşmekeş hayat ve me-mat arasında Âmâl-i Milliye'ye bihakkın hadim olan Kabinemizin bir esbab-ı mecbure-i siyasiy-yeden dolayı sükut ettirilip diğer bir Kabine'nin ihraz-ı mevkî ettirilmesine bütün milletin takad getiremeyeceğini Hükümet-i Osmaniyye'ye arz eyleriz efendim.

Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Sabri".

Bayezid⁵⁸

"Bazı müdahalat ve tazyikat-ı hariciye neticesi Kabine'nin istifa eylediğini kemâl-i teessüfle haber aldık. Âmâl-i Milliye'yi temin edemeyecek bir Kabine Reisi'ne milletin itimad edemeyeceği tabii olmakla Meclis-i Âlilerince icab eden tevassut ve teşebbüsün icrasını Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nâmına rica ve istirham eylerim.

Bayezid Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Namına Abdülaziz".

Tercan⁵⁹

"Hukuk-u Hilâfet ve Milliye'nin her suretle müdafaasına ahd ve peymân etmiş ve milletvekillerinin itimadını haiz Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin gayr-ı meşru müdahalat neticesi istifaya mecbur olduğu, muhitimizde te'sirat-ı elime icra etmiştir. Mütarekenin bidayetinden beri âmâl ve menfaat-i hasiselerinden başka milletin ve vatanın saadet

55 MMZC, 1336, s.271.

56 MMZC, 1336, s.255.

57 MMZC, 1336, s.255.

58 MMZC, 1336, s.257.

59 MMZC, 1336, s.257.

ve selametini düşünmeyen ve bu def'a te'sirat teşvikat-ı hariciye ile fuzuli olarak İdare-i Hükümeti ellerine almak isteyen bedmâyelerin tercüme-i halleri esasen milletce malûmdur. Binâen-alâzâlik Ecnebi devletleri tarafından idare olunan ve milletin emniyet ve itimadını gayr-ı haiz ve muhalif taraftan getirilecek bir Kabine'nin re's-i idaremizde bulunmasına müteahil olmadığımızı hukuk-u sarihamıza istinaden şiddetle reddeyler ve Hukuk-u Hilâfet ve Âmâl-i Milliyye'ye hâdim bir Kabine'nin mevki-i iktidara gelmesini kırk beş bin nüfus nâmına arz ve istirham eyleriz.

Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Şube Reisi Ali".

Hınıs⁶⁰

"Meclis-i Millimizin itimadını haiz ve sine-i milletden doğan Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni Âmâl-i Meşru-i Milliyyemizin rahnedâr ve açıktan felaketimizi ihzar etmek maksad-ı hainanesi neticesiyle istifaya mecbur edildiğini kemâl-i teessürle işitdik. Din ve vatandan alâkasını kesmiş birtakım hainlerin Hayat ve Namus-u Milliyye'yi âmâl-i ihtiraskârileri uğrunda son dem-i hayatımızı irâkadan çekinmeyeceğiz. Âmâl-i Milliyyemizi temin edemeyecek herhangi bir Kabine'ye karşı muti olamayacağımız kat'îdir. Meş'um mütarekenin akdedildiği on beş aydan beri aleyhimizde çevrilen entrikalar artık nazar-ı milletde kat'iyyen ayandır. Bizi saadet-i milliyyemizden uzaklaştırmaya say ve ecnebi propagandasına alet olan bu gibi alçakları kemâl-i nefretle yâd eder ve bu hareket-i sefilânelerini istikrahla karşılarız. Onları Osmaniyyemizin parçalanmasına mütecasir olan o alçak komiteye mematımızı saadet bilerek müdafaya hazır ve neticesine sabırsızlıkla mün-tazırız ferman.

Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Reisi

Fehmi, İkrad Meşayihinden Bahaeddin".

Diyadin⁶¹

"Âmâl-i Milliyye'ye hadim Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin bazı esbâb-ı siyasiyyeden dolayı istifaya mecbur olduğu istihbar kılınmıştır. Halbuki Ali Rıza Paşa siyasetini takip edemeyecek herhangi bir Kabine Riyaseti'nin mevki-i iktidarı işgaline kat'iyyen tahammül edemeyeceğimizi suret-i kat'iyye ile söylemekten geri duramayacağız maruzdur.

Diyadin Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Reisi Mehmed".

Karakilise / Karaköse⁶²

"Emniyet ve itimad-ı tammemizi sözleriyle değil fiiliyatlarıyla gösteren muhterem Kabinemizi, zimam-ı idaremizi vaktiyle elinde bulundurduğu zamanlarda ne gibi uçurumlara sürüklendiğimizi biz değil beşikteki çocuklarımız bile anlayan Ferid Paşa veyahut emsalinden birinin mevki-i iktidara gelmesi için istifaya mecbur ettiği ve bu fırladığa ecanibin müvelles elleri de karıştığı istidlâlâtı mevsumatımızdandır. Artık bu dolambaçlı oyunlara tahammül etmek zamanımız çoktan geçmiş olmakla, ne Ferid Paşa'nın ne de emsalinin mevki-i iktidara getirilerek beyhude yeni baştan bir dirliksizliğe ve vatani ebediyen halâs edilmeyecek başkaca bir vartaya düşürülmemesini bütün hayatımızla son defa olarak istirham ve müstafi Kabinemizin veyahut emsalinin mevki-i iktidara getirilmesinden emin olacağımızı fi-mâba'd vatanı tehlikeye düşürmekle menfaat-i harisanelerini temin edecekler, değil mevki-i iktidara mukaddes vatanımızda bile kalmasına razı olmadığımız, Zat-ı Hazreti Mualla-yı Hilâfetpenah sevgili Pa-dışahımız Efendimiz Hazretlerine arz ve neticenin mümkün olduğu derecede emir iradesine sabır-

60 MMZC, 1336, s.265.

61 MMZC, 1336, s.273.

62 MMZC, 1336, s.279.

sızlıkla ve bu yüzden hâsıl olan teessüratın ıstı-
rablı acılarıyla intizar etmekteyiz ferman.

**Karakilise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Namı-
na Nuri".**

Velibaba / Aras Nahiyesi⁶³

"Düvel-i İtilafıyye'nin tahammülfersa bir şe-
kilde vuku bulan müdahalat ve tazyikâtından
dolayı Kabine'nin istifaya mecbur kaldığı ve ye-
niden mevki-i iktidara Ferid Paşa veya emsa-
linin getirilmek arzusuyla İstanbul'da Ecnebi
âmâl ve efkârının tercih eylemek istenildiğini acı
acı tahassüsümüzle haber aldık. Kendi sefaha-
tine milletin namus ve haysiyetini rahnedar et-
mek isteyen bu gibilerin re'sikârda bulunması ve
milletin mukadderatını kendisine baziçe etmek
arzusunda bulunan bir komitenin ve bir Kabine
Reisi'nin icra-yı faaliyete başlamasına milletimi-
zin tahammül edemeyeceğinden protesto eder ve
istifaya mecbur bırakılan ve milletin itimad reyini
kazanmış olan Kabine'nin tekrar mevki-i idarede
kalmasını rica ve istirham eder ve bu istirhama-
tımızın husulüne kalb-i heyacanlarımızca intizar
eyleriz ve mevcudiyemize indirilmek üzere hazır-
lanan yumrukları bütün kuvvetimizle def'e hazır
bulunduğumuzu arz eyleriz.

**Aras Nahiyesi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Reisi Süleyman, Mehmed, Eyüb, Ali".**

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükelâ Mazbataları (BOA MV)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (BOA DH KMS)

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE A.)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE A.)

2. Resmi Kaynaklar

Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi, Devre: 4, (12 Ocak-18 Mart 1336).

Takvim-i Vekayi, 1336, No:3921, (Ek:319).

3. Süreli Yayınlar

Alemdâr

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

İleri

Peyâm-ı Sabah

Tasvir-i Efkar

Vakit

Yeni Gün

4. Telif Eserler

Ahmed İzzet Paşa, Feryadım, II, Nehir Yay, İstanbul, 1993.

Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele/Mutlakîyet'e Dönüş (1918-1919), c.I, İş Bankası Yay. İstanbul, 1998.

_____, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele/Son Meşrutîyet (1919-1920), c.II, İş Bankası Yay. İstanbul, 1998.

Aktepe, Münir, "Atatürk'e Dair Bazı Belgeler", XXXII, Belleten, S:28, (Ekim 1968), s.455-460.

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, (Vesikalar), III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay. İstanbul, 1973.

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, haz.Mustafa Onar, c.II, Kül. Bak. Yay. Ankara, 1995.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, Belge No:70-72, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., Ankara, 1982.

Belen, Fahri, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1973.

Byıkhoğlu, Tefik, Atatürk Anadolu'da (1919-1921), c.I, İş Bankası Yay. Ankara, 1959.

Danişmend, İsmail Hami, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.IV, Türkiye Yay. İstanbul, 1955.

Duran, Tülay, "Son Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda Felah-ı Vatan İttifakı", Belgerlerle Türk Tarihi Dergisi, S:61, (Ekim 1972), s.18-22.

Goloğlu, Mahmut, Üçüncü Meşrutîyet 1920, Ankara, 1970.

Göztepe, Tarık Mümtaz, Osmanlıların Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında, Sebil Yay, İstanbul, 1969.

Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), TİTE Yay., Ankara, 1967.

Hüseyin Kâzım Kadri, Meşrutîyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım, haz.İsmail Kara, İletişim Yay. İstanbul, 1991.

İnal, İbn'ül Emin Mahmut Kemal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, IV, İstanbul, 1982.

İngiliz Belgelerinde Atatürk, haz.Bilâl Şimşir, I, TTK, Ankara, 1992.

Konukçu, Enver, Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum, Erzurum, 1999.

Küçük, Cevdet "Ali Rıza Paşa", İslâm Ansiklopedisi, II, TDV Yay. İstanbul, 1989, ss.440-441.

Orbay, Hüseyin Rauf, Siyasi Hatıralarım, II, Emre Yay, İstanbul, 1993.

Öztoprak, İzzet, Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele, TTK, Ankara, 1989.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, Başımıza Gelenler (1918-1922), Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.

Tansel, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.III, MEB. İstanbul.

Türkgeldi, Ali Fuad, Görüp İştiklerim, TTK, Ankara, 1987.

Türkmen, Zekeriya, "Kuva-yı Milliye Döneminde İstanbul-Anadolu İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş", Atatürk Üniversitesi A.İ.İ.T. Enstitüsü Atatürk Dergisi, c.III, S:1, (Mayıs, 2000).

Uzer, Tahsin, Makedonya'da Eşkiyalık Tarihi, TTK, Ankara, 1979.

Üç Devirde Bir Adam, haz.Cemal Kutay, Tercüman Yay. İstanbul, 1980.

Vahdeddin, Nevzat, Yıldız'dan San Remo'ya, Arma Yay. İstanbul, 1999.

Yalman, Ahmed Emin, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c.I, Yayına haz. Erol Şadi Erinc, Pera Yay. İstanbul, 1997.

Palandöken'in, bu tarih kürsüsünün en belîğ hatibi ve zulme karşı köpüren amansız komutanı 23 Temmuz 1335 yılının Mustafa Kemal'idir.

.....; "Erzurum denilen tarih kürsüsü" *Doğu Gazetesi*, 29 Birinci Teşrin 1937.

Erzurum Tarih Derneği

ve Erzurum Kongresi Madalyonları

 H. Ömer ÖZDEN*

Erzurum Tarih Derneği, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği adıyla 1955 yılının Mayıs ayında Verem Hastanesi Başhekimisi Dr. Zeki Başar öncülüğünde, aralarında dönemin Erzurum Valisi Niyazi Akı; Erzurum Milletvekilleri Bahadır Dülger, Abdulkadir Eryurt, Cemil Önder; Erzurum Müftüsü Sadık Solakbay; Belediye Reisi Samih Korukçu, Belediye Reisi Muavini Nevres Ankavioğlu; Maarif Müdürü Kemal Tunçoku, Emekli Öğretmen Sıtkı Dursunoğlu, Öğretmenler Melahat Akmut, Cazim Gemalmaz, Zeki Ersoy, Kız Enstitüsü Müdürü İsmet Babalı, Lise Müdürü M. Ali Ertekin, İmam-Hatip Lisesi Müdürü Tahsin Akgün, Maarif Memuru İbrahim Ünal; Anadolu Ajansı Memuru Veysel Salman; Erzurum İlim Ocağı sahibi Necati Çelebi; serbest meslek sahiplerinden un fabrikası sahibi Hamza Polat, Eczacılar Mehmet Yazıcı, Abdurrahman Sürmen, Avukat Veli İbrahimhakkıoğlu, Dişçi Lütfi Yalım, Tüccarlar Sebahattin Solakoğlu, Osman Çilingir'in bulunduğu heyet tarafından kurulmuştur.

Heyecanla gerçekleştirilen kuruluş çalışmalarından sonra tüzük gereği kısa zamanda seçime gidilmiş, ancak derneğin İdare Kurulu (Yönetim Kurulu) oluşturulurken kimse başkanlığa talip olmamıştır. Başta Vali Niyazi Akı olmak üzere herkes işlerinin yoğunluğunu öne sürerek başkanlık için dernek fikrini de ortaya atan Dr. Zeki Başar'ı işaret etmişler ve neticede Dr. Zeki Başar derneğin başkanlığına seçilmiştir.

Derneğin tüzüğünde hangi gelirlerin elde edilebileceği belirtilmiştir. Bu gelirler arasında biri aidatlar diğeri de bağışlar olmak üzere iki önemli gelir grubu vardır. Başlangıçta aidatlar düzenli ödenmesine ve bazı bağışlar alınmasına rağmen, sonraki zamanlarda (günümüzde de durum aynıdır) aidatlar ödenmemiş ve bağışlar da maalesef kesilmiştir. Derneklerin yaşamasında bu iki gelir kaynağı çok önemlidir. Erzurum Tarih Derneği yöneticileri, kuruluş amaçları arasında yer alan şehrimizi tanıtıcı neşriyat yapmak, kurtuluş törenlerini gerçekleştirmek

gibi hedeflerine ulaşabilmek için yapılan bazı bağışlar ve o dönem muntazam olarak ödenen aidatlarla Erzurum Kongresi'nin 50. yılı kutlamalarında kullanılmak ve ileride gerektiğinde dernek giderleri için harcanmak üzere darphane, bildiğimiz kadarıyla muhtemelen beş adet altın, yine tahminen 1.000 adet de gümüş madalyon bastırmıştır. Altın madalyonlardan biri dönemin Cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay'a Kongre'nin 50. yılı kutlamaları için 1969 yılında Erzurum'a geldiğinde armağan edilmiştir. Gümüş madalyonlardan bir kısmı da derneğin giderleri için kullanılmıştır. Gümüş madalyonların gerektiğinde kullanıldığını, küçük kâğıtlara yazılan notlardan anlamaktayız. Yinelemek gerekirse bağışların kesilmesi ve derneğin tek geliri olan aidatların da ödenmemesiyle Erzurum Tarih Derneği, yıllar içerisinde atıl duruma düşmüş ve hiçbir etkinlik yapamaz hale gelmiştir. Erzurum Tarih Derneği, gelirinin olduğu iyi zamanlarında 12 Mart Erzurum'un Kurtuluşu törenlerinde özel geceler tertip ederken, uzun yıllardır bu geceleri de tertip edememiştir. Derneğin yayın organı olan ve Erzurum kültür tarihine damga vurmuş olan Tarih Yolunda Erzurum Dergisi de yine benzer nedenlerden dolayı sürekli şekilde yayımlanamamıştır.

Derneğin önemli bir hatırası ve mirası olan 4 altın ve 540 gümüş madalyon, derneğin son başkanı rahmetli Prof. Dr. Ali Kurt'un vefatından sonra yönetim kurulu kararıyla dernek başkanlığına getirilen Prof. Dr. H. Ömer Özden ve yeni yönetim kuruluna Kurt ailesi tarafından tutanakla teslim edilmiştir. Üç yıl boyunca bir kamu bankasının kiralık kasasında kira ücreti tarafımdan ödenerek saklanan madalyonlar,

kira ücretlerinin kademeli olarak artışından dolayı banka kasasından alınarak kendi evimizde muhafaza edilmeye başlanmıştır.

Yönetim Kurulu'muzun kararı ile bu madalyonlardan gümüş olanlarının Derneğe gelir sağlamak amacıyla üyelerimize daha hesaplı, olmayanlara ise biraz daha yüksek bir fiyattan satışa çıkarılmasına karar verilmiş ve söz konusu husus Dernek Karar Defteri'ne kaydedilmiştir. Ancak şu ana kadar Erzurumlu hemşerilerimiz tarafından yalnızca on iki adet madalyon satın alınmıştır. Yedi ya da sekiz adet gümüş madalyon da derneğimizi tanıtmak amacıyla, yönetim kurulu üyelerimizce yaptığımız ziyaretler-

de şehrimizin yöneticilerine Derneğimiz adına hediye edilmiştir. Satılan madalyonlardan elde edilen küçük gelir ve aidatlardan muhasebecimize muntazam olarak ödenen hizmet ücretinden kalan miktar, bir kamu bankasında derneğimizin altın hesabına aktarılarak gerektiğinde kullanılmak üzere tutulmaktadır.

Rahmetli Prof. Dr. Ali Kurt tarafından şahsi muayenehanesinde titizlikle korunan Erzurum Tarih Derneği Arşivi, onun vefatından sonra ortada kaldı. Nerede muhafaza edeceğimizi düşünürken Erzurum Teknik Üniversitesi öğretim üyesi ve ERŞA (Erzurum Şehir Arşivi) yönetim kurulu başkanı Prof. Dr. Murat Küçükuğurlu'nun teklifi ve Dernek yönetim kurulumuzun kararıyla arşivimizi Erzurum Teknik Üniversitesi'nin uhdesinde bulunan ERŞA'ya bağışladık. Arşivimiz, basında da yer aldığı üzere ETÜ Rektörü Prof. Dr. Bülent Çakmak ve Erzurum Tarih Derneği adına başkan Prof. Dr. H. Ömer Özden

tarafından mutabakat metninin imzalanmasıyla üniversiteye devredildi. ETÜ'ye bağlı ERŞA binasında bulunan bir oda da Prof. Dr. Ali Kurt Arşivi adıyla derneğimizin kullanımına verildi. Bu odada derneğimizin kuruluşundan bugüne kadarki geçmişi, gazete kupürleri ve fotoğraflarla tanıtılmaktadır. Bu anlamda ETÜ Rektörü Prof. Dr. Bülent Çakmak Bey ve projenin fikir sahibi

Prof. Dr. Murat Küçükuğurlu Bey'e teşekkürlerimizi arz ediyoruz.

Bütün bu olumlu gelişmelere mukabil, derneğimizin kendine ait bir ofisi ya da söyleşilerini yapabileceği bir salonu bulunmamaktadır. Uzun zamandır sağlık sorunlarım nedeniyle etkinlik yapamamaktayız. Öncesinde birkaç etkinliği mizi ERŞA'nın söyleşi odasında gerçekleştirdik. Ancak istiyoruz ki derneğimizin kendine ait bir söyleşi ya da etkinlik salonu olsun. Bu nedenle gümüş madalyonlarımızı, değerli hemşerilerimizin bağışları ya da belli bir ücret mukabilinde birer hatıra olarak muhafaza etmeleri için ilgilerine sunmuş bulunmaktayız. Bu yazının yazılış amacı da budur. Türkiye'nin farklı vilayetlerinde ve Erzurum'da ikamet eden değerli hemşerilerimizden ve vatandaşlarımızdan bu madalyonlara ilgi göstermelerini ve Erzurum Tarih Derneği'ne katkı sunmalarını arzu etmekteyiz.

Erzurum Kongresi'nin 107. Yıl dönümünde Erzurum tarihinin en büyük şeref sahnelerinden biri olan Erzurum Kongresi'ni anmak adına Gelişim Erzurum Dergisi tarafından hazırlanan bu özel sayıda Erzurum Tarih Derneği tarafından Kongre'nin 50. Yılında bastırılan gümüş hatıra madalyonlarını Erzurum'a yeniden hatırlatmaktan ve tanıtmaktan mutluluk duyuyoruz.

Bu fikri dile getiren değerli kardeşimiz Alparslan Kotan Bey'e teşekkür ederek yazımızı sonlandırıyorum.

MUSTAFA KEMAL PAŞA ERZURUM'DA

Cevat DURSUNOĞLU

Tarih: 3 Temmuz 1919

Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Erzurum'a geliyor.

Erzurum'un eski ve güzel bir âdeti vardır. Erzurumlular batı semtinden gelen misafirlerini şehrin ilk görüldüğü nokta olan Ilıca'dan karşılar, geniş ovanın bu başlangıç noktasından kaleye kadar kendisine yoldaşlık ederler.

O gün, Mustafa Kemal Paşa'yı da küçük bir kfile burada karşıladı. Karşılayıcıların başında Erzurum'daki kolordunun komutanı, kurmay subaylarıyla beraber bulunuyordu. Yine o tarihlerde Erzurum'da milli hareketi temsil eden Müdafaai Hukuk'un merkez heyeti de bu karşılayıcı kfilenin ikinci kısmını oluşturuyordu.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, ikindi üstü Ilıca'ya varmışlardı. Kaplıcaların önünde düşman baltasından kurtulmuş birkaç söğüdün gölgesinde misafirlere birer kahve sunuldu. Sekiz on kişilik bu küçük grup, kahvelerini içerken, günün durum konuşmaya başlandı. Mustafa Kemal Paşa, bu birkaç dakikalık görüşmede sözü hep milli hareket etrafında dolaştırıyordu. Bu sırada gözleri Ilıca'nın batısındaki sırtlara ilişti. Sıcak yaz güneşi bu sırtların arkasına doğru çekiliyor ve sırtın üzerini ışıklarıyla süslüyordu. Burada, tam yolun geçtiği yerde bir adam ufka Resmolunmuş gibi durduğu için çok irileşiyor ve arkasına güneşi aldığı için de koyu renkli ve parıltılı cevherden dökülmüş bir heykel gibi görünüyordu.

Bu güzel ışık-gölge oyununu ilk gören Mustafa Kemal Paşa olmuş ve yanındakilere göstermişti. Orada bulunanların hepsi birden o tarafa baktılar. Heykel, sırtlardan aşağı doğru yürüyor, onu ufkun arkasından çıkan yeni heykeller ve Anadolu ovalarının cefakeş kağnıları takip ediyordu. Bu kfilenin ucu, sırtların yarı beline yaklaştığı sırada sonu da ufuktan ayrılmış bulunuyordu. Bu, beş-on kağnı ile kadın erkek, çoluk çocuk yirmi-otuz kişilik bir muhacir kaflesiydi. Kfilenin önünde yürüyen heykel, yavaş yavaş söğütlüğe doğru ilerledi. Gür ve ak sakalı göğsünü doldurmuş; Anadolu ovalarının güneşi, Anadolu dağlarının rüzgârı

çehresini tunçlaştırmıştı. Omuzlarına kartal kanat attığı ve elindeki asasıyla bir yolcudan çok Doğu mitolojisindeki yarı Tanrı kabile reislerine benziyordu.

Misafirlerin önemi kimseler olduğunu anlayan ihtiyarın zeki gözleri parladı. İri ve ak tüylerle örtülü elini geniş göğsünün üstüne koyarak oturanları selamladı. Mustafa Kemal Paşa, ta yanı başına kadar geldiği halde, heykelliğinin azametini kaybetmeyen bu ihtiyarın hatırını soruyor; o da gövdesine yaraşan derin ve gür sesiyle teşekkür ediyordu.

Bu kısa hoşbeşten sonra, Paşa ihtiyara:

"Ağa, böyle nereden geliyorsun?" dedi.

İhtiyar:

"Paşam, Rus gelirken muhacir olmuştum. Çukurova'da idim. Şimdi köyüme dönüyorum" diye cevap verdi.

Paşa zamanın nezaketini, durumun emniyetsizliğini ileri sürerek, böyle bir zamanda buralara dönmesinin pek yerinde olmadığını, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi. Sonunda da:

"Ağa, yoksa oralarda geçinemedin mi?" dedi.

Ağa derhal karşılık verdi.

"Hayır, Paşam, Çukurova cennet gibi bir yer. Bir eken yüz biçiyor. Allah millete zeval vermesin. Bize tarla da verdiler, çayır da... Hamdolsun uşaklar da çalışkandırılar. Değil Çukurova gibi bir yerden, taştan bile ekmeklerini çıkarırlar. Geçimimiz Padişah'ta bile yoktu. Çok rahattık. Yalnız son günlerde işittim ki, İstanbul'daki 'ırzı kırıklar' bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki göreyim, bu 'namertler' kimin malını, kime veriyorlar?"

Tunç çehreli, ak sakallı, gün görmüş ihtiyarın iman dolu göğsünden gelen bu ses, yine onun gibi tunç çehreli kahraman askerin gözlerini yaşartmıştı. Bu eski Türk kalesine millet işi için milletle beraber çalışmaya gelen büyük devlet adamı yaşlı gözlerle arkadaşlarına döndü ve *"Bu milletle neler yapılır?!"* dedikten sonra, ihtiyarla vedalaştı.

Bu ihtiyar, Erzurum'un 1319 (1903) ve 1322 (1906) ihtilallerine, adı temiz bir yiğitlikle karışmış olan **Mezararkalı Mevlüt Ağa** idi. Mevlüt Ağa, büyük millet zaferinden birkaç yıl sonra öldü.

Yurt ve ülkü hizmetlerinde karşılık beklemeyen halk adamlarından biri olan Mevlüt Ağa'nın, o günlerde Türk milletinin azmini en kesin şekliyle anlatan bu güzel sözlerini ömrüm oldukça unutamayacağım.(1960)

Erzurum Kongresi

VE AZ BİLİNEMLER

Ali GÜLER¹

İl Kongresi Toplanıyor...

10 Haziran 1919'da toplanması kararlaştırılan Erzurum İl Kongresi, Erzurum'a bağılı bütün sancak (liva) ve kazalardaki örgütlerce seçilen temsilcilerin katılması 17-21 Haziran 1919 tarihleri arasında ile toplanmıştır. İl Kongresi'ne 21 delege katılmıştır. Toplantı, Başkan Raif Efendinin Ermeni iddialarını ve içinde bulunulan durumu özetleyen konuşması ile açılmıştır. Başkan Raif Efendi'nin açış konuşmasından sonra Vilâyet-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi tarafından hazırlanan iki adet önemli rapor, "Kâtip" sıfatıyla Cevat Dursunoğlu tarafından okundu.

Beş gün süren Kongre'de görüşülen ilk rapor, genel durumu ve Cemiyetin "Tarihçe-yi Mesaî"si, "Bütçe"si ve "Müstakbel Mesaî"sini; kısaca, cemiyetin Erzurum Şubesi'nin çalışmalarını anlatıyordu. İkinci rapor bağımsız "Ermenistan" ile "Kürdistan" yaratma gayretlerini anlatan, özellikle asılsız Ermeni iddialarını çürüten, buna karşı takip edilmesi gereken yol ve yöntemleri gösteren tarihi öneme sahip rapordur. Bu rapordaki görüşler hem Vilayet Kongresi'nin hem de Bölgesel Büyük Kongre'nin kararlarına doğrudan etki etmiş, her iki kongre beyannamesinde güçlü bir şekilde ifadesini bulmuştur.

Erzurum İl Kongresi sonunda, Osmanlı topluluğundan ayrılmamak, bunun için her türlü fedakârlığa katlanmak, Ermeni istilasına şiddetle karşı koymak, bu sebeple "Bekçi Teşkilatı" adı altında halkı silahlandırmak, köylerin ve mahallelerin 1895-1905 doğumlularını "seyyar kuvvet", 1880-1895 doğumlularını "sabit

kuvvet" olarak teşkilatlandırmak, bunlardan durumları iyi olanlara silah vermek, milli şuuru kökleştirmek için istila dolayısıyla dağıtılmış olan okulları yeniden açmak ve öğretmen yetiştirmek üzere Erzurum'da bir öğretmen okulu kurmak ve Müslümanların bulundukları yerlerden göç etmelerini engellemek gibi önemli kararlar alınmıştır.

Gerek Erzurum Cemiyet Merkezi'nin sunduğu raporda ve gerekse il kongresinin kabul ettiği kararda iki mesele üzerinde ısrar olunduğu ve bunların durmadan tekrarlandığı görülmektedir:

1. Ermeni saldırıları karşısında son ferdin ölümüne kadar savunmak.

2. "Osmanlı Camiasından" ayrılmamak için her fedakârlığı göze almak.

Cemiyetin ve İl Kongresi'nin Kâtibi Cevat Dursunoğlu bu iki temel meseledeki "ısrarın" nedenini şöyle açıklamıştır:

"Birinci mesele esasen cemiyetin varlık sebebi idi. İkinci mesele İstanbul'un ortaya attığı 'Şark vilayetlerinde muhtar bir idare kurulması' fikrini karşılamak içindi. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bunu vatanın dağılmasıyla bir görüyor ve artık son milli sınırlarına sığınmış olan Türk milleti için bir karış yerin müdafaa edilmemesinin Türk milletinin bağımsızlığının sonu olacağına inanıyordu. 'Misak-ı Milli'ye esas olan bu fikirlerin manasını o zamanki Erzurum Müdafaa-i Hukuku tamamen müdrikti. Bu ısrar ve bu idrakin ifadesinden başka bir değildi."

Bölgesel Büyük Kongreye Doğru:

3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a gelen ve İstanbul Hükümeti, Saray ve İngilizlerle yaşananlardan sonra 8/9 Temmuz gecesi askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir ve Erzurumluların bağrına basması üzerine Büyük Kongre için çalışmalarına başlamıştı. 9 Temmuz 1919 günü bir toplantı yapan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti İdare Heyeti, Heyet-i Faale (Çalışma Heyeti/Kurulu) Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı, İkinci Başkanlığına da Rauf (Orbay) Bey'i getirdi. Bu durum bir yazı ile kendilerine bildirildi. 10 Temmuz günü Heyet-i Faale, Mustafa Kemal'in başkanlığında ilk toplantısını yaptı.

İl Kongresi'nden sonra bütün Doğu vilayetleri temsilcilerinin katılacağı daha geniş kapsamlı bir kongre toplanması gerekli görülmüştü. Bunun için cemiyetin İstanbul'daki genel merkezine yapılan öneri genel merkez tarafından da uygun bulundu. Böylece Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ), Sivas illeri ve Trabzon Vilayeti ile yapılan haberleşmeler sonucunda kongrenin 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edildiği Rumi 10 Temmuz (Miladi: 23 Temmuz) yıldönümünde ve Erzurum'da toplanması kararlaştırıldı.

Kongre Ne Zaman Toplandı ve Kaç Gün Sürdü

Erzurum Büyük Kongresi önceden kararlaştırıldığı gibi Meşrutiyet'in yıldönümü olan Rumi/Mali 10, Miladi takvime göre 23 Temmuz'da toplanmıştır. Kongrenin önceden belirlenen tarihten daha geç toplandığı (yeteri sayıda delegenin gelememesi nedeniyle) yolundaki görüşler, iki tür takvim arasındaki 13 günlük farkın dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Kazım Karabekir, bunu bilerek kongrenin "23 Temmuz Meşrutiyet Bayramı" günü açıldığını belirtmiş; Mustafa Kemal de TBMM'deki bir konuşmasında bunu "10 Temmuz Rumi, 23 Temmuz Efrenci (Avrupalılara mahsus /Miladi takvim)" diye açıklamıştır.

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerek İstanbul Hükümeti'nin gerekse İtilaf Devletleri'nin bütün engellemelerine rağmen toplanan Erzurum Büyük Kongresi; o

zamanki hafta tatili olan Cuma günleri ile 30 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in Erzurum'da yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri için Vekiller Heyeti'nin tutuklama kararının geldiği gün hariç olmak üzere toplam 14 gün sürmüştür. Bu süre içerisinde toplam 13 toplantı (içtima) yapılmıştır.

Delegeler Nerede Kaldı Kongre Nerede Yapıldı?

Doğu vilayetleri ve Trabzon Vilayeti delegeleri Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere şehre gelmeye başladılar. 7 Temmuz'da Erzurum'a gelen Trabzon delegeleri törenle karşılandılar. Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'a gelen delegeleri, şehrin gençleriyle birlikte her Cuma günü Köşk mevkiindeki bahçeye davet ediyor ve çeşitli gösteriler düzenliyordu.

Erzurum'un ekonomik ve fiziki durumu kötü olduğundan, gelen delegeleri ağırlamak oldukça zor bir işti. Cemiyet, 42 mahallesi bulunan Erzurum'u 9 mıntıkaya ayırarak her mıntıkaya bir görevli tayin etmiş, gelen misafirlerin masrafları için buralardan para, yatak takımı ve sofralar malzemesi ödünç almıştı. XV. Kolordu da bu iş için önemli miktarda emanet eşya vermiş, hatta Kongre Salonu Kürsüsü Kolordu tarafından temin edilmiştir. Ayrıca gelen misafirlere hizmet etmek için her mıntikadan uygun ücretle hizmetçiler tutulmuştu. Kongre tarihi yaklaştıkça Erzurum'a gelen misafirlerin sayısı atıyor ve misafirler Erzurum ileri gelenleri tarafından evlerinde ağırlanıyordu. Tutanaklara göre Kongreye fiilen katılan delege sayısı toplam 63 kişidir.

Kongre için o dönemde Sultani olarak kullanılan Kilise Mahallesi'ndeki eski Ermeni Sansarıyan Mektebi hazırlanmıştı. Herhangi bir İngiliz tehdidine karşı gerekli güvenlik tedbirleri alındı ve okulun kapısında bir nöbet hizmeti oluşturuldu. Cevat Dursunoğlu çalışmalar hakkında şunları anlatıyor:

"Bu harap şehirde gelecek misafirleri yerleştirmek ve ağırlamak zor bir işti. Aramızda iş bölümü yaptık. Birkaç arkadaş Erzurum'a gelmeye başlayan azaların misafir edilecekleri yerleri, kongrenin toplanacağı okulun salonunu ve komisyon odalarını, istirahat yerlerini hazırlayacaklardı. Süleyman Necati gazetesinin o günkü nüshasını hazırlayacak ve esasları Heyet-i

Faale toplantılarında kararlaştırılan nizamname tasarısını kaleme alacaktı.

Raif Efendi Reis, ben de Kâtip sıfatı ile merkezde kalarak gelen delegeleri kabul edecektik. Hepimiz ateşli bir çalışma içinde idik. Gündüzleri herkes kendisine düşen işlerle uğraşüyor, geceleri de uzun toplantılar yaparak cemiyetin ve kongrenin işlerini düzenliyor ve haberleşmeleri idare ediyorduk. Bu gece toplantılarına Mustafa Kemal Paşa da bir iki defa katılmıştı. Her şey yolunda gidiyordu. 9 Temmuz 1919'da Paşa askerlikten ayrıldığı için artık açıktan açığa kongreye katılacaktı..."

Mustafa Kemal Nasıl Delege Oldu?

Kongrenin açılmasından önce halledilmesi gereken önemli bir mesele vardı. O da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in kongreye katılımlarının mümkün olup olmadığı meselesiydi. Özellikle Trabzon delegeleri arasında, delege seçilmemiş olanların kongreye katılamayacağı hususunda söylentiler başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın hedef seçildiği görülüyordu. Konuyla ilgili herhangi bir itirazı önlemek için, Erzurum merkez delegelerinden Emekli Binbaşı Kazım Bey (Yurdalan) ve Cevat Bey (Dursunoğlu) istifa ederek, yerlerini Mustafa Kemal ve Rauf Orbay Bey'e bıraktılar.

Daha sonra Kazım Bey, delege seçim sonuçları henüz bildirilmemiş olan Tortum'dan, Cevat Bey ise seçildiği halde hastalığı nedeniyle gelemeyeceğini bildiren Derviş Efendizade Ahmet'in yerine Hasankale'den delege oldular. Cevat Dursunoğlu anlatıyor:

"Bir toplantıda (heyet-i faale toplantısı) Paşa, Rauf Bey ile kendisinin Erzurum merkezinden seçilmek istediğini ima etti. Raif Efendi Erzurum merkezinin seçimi yapılmış olduğunu ve kendisiyle Kazım'ın ve benim seçildiğimizi, bunun için seçimi henüz yapılmamış olan bir vilayetten bu seçimin sağlanmasını ileri sürdü. Paşa, galiba başka bir vilayette bu seçimin dedikodu doğuracağını düşünerek milli harekete ilk merkez olan ve Doğu vilayetlerinin en büyüğü bulunan Erzurum'u tercih ediyordu.

Bu mesele o gün kötü bir konuşma konusu olmak istidadını göstermeye başlamıştı. Politika sezişi çok kuvvetli olan Kazım benim yanıma gelerek bizim istifa ederek Paşa'nın ve Rauf Bey'in seçimlerini sağlamamızı teklif etti. Benden

olur cevabını alınca işi açıkladı. Kimse bir şey söyleyemedi. Paşa da işin bu kadar kolaylıkla halledilmesinden çok memnun oldu. Yalnız o gün cemiyetten ayrılırken Kazım'la bana 'Peki, siz ne olacaksınız, kongreye girmeyecek misiniz, bu nasıl olur?' diyerek durumumuzu anlamak istedi. Biz de yarı şaka, 'Paşam bizim yerimize de istifa edecekler bulunur, biz şimdi bununla uğraşacağız' cevabıyla kendisini tatmin ettik. Mustafa Kemal Paşa Büyük Nutuk'ta bu olaya şu satırlarla işaret etmektedir: 'Bundan başka bizim, Erzurum Kongresi'ne girmemizi teshil (kolaylaştırmak/sağlamak) için kongreye Erzurum temsilcisi olarak seçilmiş olan emekli Binbaşı Kazım ve Dursun Beyzade Cevat Beyler istifa ettiler.'

Ertesi günü toplanarak henüz kongreye kimleri seçtiğini bildirmemiş olan Tortum'a ve seçtiği aza Derviş Efendizade Ahmet'in hastalığından dolayı gelemeyeceğini bildiren Hasankale'ye birer adam gönderdik. Kazım'ın ve benim seçimlerimizi sağladık. Mesele böylece kapanmış oldu."

"Gök Bulutsuz ve Koyu Mavi"

Tarihler 23 Temmuz 1919'u gösteriyordu. Günlerden Çarşamba idi. Saatler 11.00'i gösterdiğinde Atatürk'ün sonradan Nutuk'ta "pek mütevazı mektep" diye tanımlayacağı Sansaryan Mektebi'nde (Sultani) Erzurum Büyük Kongresi açılacaktı. Cevat Dursunoğlu o günün sabahını şöyle anlatıyor:

"O gün Erzurum'un en güzel günlerinden biri idi. Gök bulutsuz ve koyu mavi. Dumludağı'ndan esen serin bir kuzey rüzgârı ovayı yalıyor ve bu bin yıllık Türk şehrine bir tazelik ve ferahlık veriyordu. Sabah saat on birde başlayacak olan kongrenin azaları (üyeler/delegeler) erkenden şimdiki yapı usta okulunun yerindeki 'pek mütevazı mektebin' bahçesine kurulmuş çadırlar altında toplanmaya başlamışlardı. Bütün yüzlerde esaslı kararlar vermeye hazırlanmış insanların ciddiliği görünüyordu. 'Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' bu binanın küçük bir odasında geçici bir büro kurmuştu. Cemiyetin ücretli kâtibi Cevri Efendi her zamanki ciddiliğiyle gözlerinde gözlükleri masasının önüne oturmuş azanın bir cetvelini dolduruyordu.

'Pek mütevazı mektebin' takriben on iki metre genişliğinde ve yirmi metre uzunluktaki salonunun doğu tarafına çam tahtasından bir reis ve iki kâtip kürsüsü yapılmış ve açılış günü

İçin bu kürsüler halı seccadelerle örtülmüştü. Salonun diğer kısmına yüzleri kürsüye gelmek üzere basit ve yine çam tahtasından mektep sıraları dizilmişti. Duvarlar, pencereler çıplaktı. Gözü ve gönü oyalayacak ne bir resim ne de bir yazı vardı.

Azalar birer ikişer bu salona giriyor, toplantıda oturacakları yerleri tasarlıyor ve dışarıdaki güzel havayı kaçırmamak için tekrar bahçeye çıkıyorlardı. Bahçede, öbek öbek toplanıyor, adeta biraz sonra başlayacak olan kongrenin çok ciddi havasından korkarcasına sudan, havadan konuşuyorlar ve kendilerine ikram olunan çay ve kahveleri içiyorlardı.

“Paşa’nın Yüzü Sert Bir Kaya Gibiydi”

Saat on buçuğa doğru mektebin kapısında Kolordunun ihtişamlı arabası önde olmak üzere üç araba durdu. Öndeki arabadan Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa ve bir yaver indiler. Arkadaki arabalardan da Rauf Bey ile birlikte Mazhar Müfit, İbrahim Süreyya Beyler ve paşaların maiyetinden bir iki kurmay subay inmişlerdi. Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir paşalar Rauf Bey’le önde yürüyorlar, maiyet erkânı da bir iki adım arkadan geliyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa caketata (jaketatay) giyinmiş ve başına ala yakın bir fes örtmüştü. Kazım Karabekir Paşa üniformalı idi. Rauf Bey’in üzerinde koyu renkli sade ve fakat çok düzgün bir sivil elbise vardı.

Ev sahibi olan Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti Paşa’yı bahçenin ortasında karşıladı. Paşanın yüzü sert bir kaya gibiydi. Çok yavaş sesle konuşuyordu. Heyetin birer birer ellerini sıktıktan sonra hep birlikte yavaş yavaş binaya doğru ilerlendi. Her adımda bir aza ile karşılaşılıyor, hal hatır soruyordu. Esas binanın kapısının yanındaki ağaçların gölgesinde toplanmış olan birkaç arkadaşın yanında durarak sohbetlerine katıldı.

Saat on bire birkaç dakika kala Kazım Karabekir Paşa ile diğer zatlar işleri başına döndüler. Orada yalnız kongreye iştirak edecek olan Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey bir de Amasya’dan seçilmiş olan İbrahim Süreyya Bey kaldılar. Saat on birde hep birden salona girildi. Mustafa Kemal Paşa ön sıralardan birinde oturan Erzincan azası Şeyh Hacı Fevzi Efendi’nin yanına oturdu...”

Mustafa Kemal Başkan Seçiliyor...

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 2019 Çarşamba günü saat 11.00’de en yaşlı üye Trabzon delegesi Eyyübizade İzzet Bey’in başkanlığında çalışmalarına başladı. Onun, bir açılış konuşması yapması gerekiyordu. Fakat İzzet Bey, başkanlığı bir dostluk göstergesi olarak Erzurumlulara bırakmak istediğini belirtti. Bunun üzerine kürsüye gelen Raif Efendi (Dinç), bir iki cümle ile kongrenin açıldığını ve bir başkan seçilmesi gerektiğini bildirdi. Yoklama yaptırdı. Yapılan yoklama sonucu 56 delegenin hazır bulunduğu anlaşıldı. Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi (Polat) çok güzel bir Türkçe dua okudu. Bu dua kongreye manevi bir hava getirdi.

Söz alan Trabzon (Sürmene) delegesi Eyyübizade Ömer Fevzi Bey, delegelerin kendi aralarında bir anlaşmaya varmaları için başkanlık seçiminin ertesi güne bırakılmasını istedi. Fakat bu öneri kabul edilmedi. Başkanlık için yapılan oylama sonucunda Mustafa Kemal Paşa büyük çoğunlukla Kongre Başkanlığı’na seçildi. Seçim tutanağına göre oylamaya katılan 47 kişiden 38’i Mustafa Kemal Paşa’ya oy vermişti. Raif Efendi’ye 2, Servet Bey’e 1 oy verilmiş; 3 delege çekimser kalmış ve 3 delege de olumsuz oy kullanmıştı.

Esasında kongre başkanlığı meselesi kongre yaklaşırken gündeme gelmişti. Trabzon delegelerinin kendi aralarında yaptıkları bir toplantıda Sürmene delegesi Eyyubizade Ömer Fevzi Bey, “başkanlığa bir komutanın getirilmesinin doğru olmadığını” ileri sürmüştü. Bununla Mustafa Kemal’i kastettiği kuşkusuzdu. Kongre öncesi bu tartışmalar artarken Kazım Karabekir işe müdahale etmiş ve böylece Mustafa Kemal’in başkan seçilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştı.

“Kısmet Olursa Tekrar Giyeriz”

Mustafa Kemal’in Erzurum Büyük Kongresi’ne askeri üniforma ile gelip gelmediği konusu zaman zaman tartışılmaktadır. Bu konu, yukarıda anlatıldığı üzere Mustafa Kemal’in “Kongre Başkanlığına getirilmesi” konusunda da gündeme gelmiş idi. Ömer Fevzi Bey ve onun gibi düşünenler bir askerin, komutanın başkan olmasına karşı çıkmış idiler. Bu bakımdan Mustafa Kemal’in kongre salonuna üniformalı mı, sivil mi geldiği konusu önem taşımaktadır.

Fakat bu konuyla ilgili anlatılanlar birbiri ile çelişmektedir.

Delegelerden Dr. Naci Duyduk, Abdullah Hasip ve Feyzullah Moral ile Kazım Karabekir onun general üniforması ve “*fahri padişah yaverliği kordonuyla*” kürsüye çıktığından ve bunun bazı üyelerin tepkisine yol açtığından söz etmektedirler.

Cevat Dursunoğlu ile Mazhar Müfit Kansu, sivil elbisesi bulunmayan Mustafa Kemal’in, Erzurum Valisi Münir Bey’den alınan jaketata ile al renge yakın bir fes giydiğini belirtmektedirler. Yaveri Muzaffer Kılıç da onun askerlikten istifa ettikten sonra Vali Paşa’dan gelen sivil elbiseyi giydiğini ve “kısmet olursa tekrar giyeriz” diye askeri elbiselerini kaldırttığını söylemektedir. Doğrusu da budur. Paşa’nın 8/9 Temmuz akşamı askerlikten istifa ettikten sonra askeri üniformasını giymediğini biliyoruz. Rütbe ve nişanları geri verildikten sonraki süreçte de cepheden döndüğü zamanlar bile TBMM’ne sivil kıyafetle gitmiştir.

Paşa’nın Kongre Açılış Konuşması:

Kongrede Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi’nin duasından sonra yapılan seçimle Kongre Başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa, yavaş yavaş kürsüye geldi ve ayakta olarak açılış konuşmasını yaptı.

Kongre Başkanı Mustafa Kemal, delegelere teşekkür eden ve içinde bulunulan durumu ana çizgileriyle sergileyen bir konuşma yapmıştır. Paşa içeriği çok dolu olan ve kapsayıcı konuşmasında; Mondros Mütarekesi’nden başlayarak süregelen işgalleri, hükümetin güçsüzlüğünü belirttikten sonra, yurdun parçalanmaması için kurulan derneklerin bir “*hareket-i milliye*” doğurduğunu, vatani ve milletin geleceğini kurtaracak olanın da bu örgütlenmeden kaynaklanan “*ruh kahramanlığı*” olacağını vurguladı. Daha sonra “*milli şura*” diye adlandırdığı bir “*milli meclis*”in toplanmasının ve “*milli irade*”ye dayalı sorumlu bir hükümetin kurulmasının gerektiğini savunarak, günümüze de ışık tutan şu sözleri söyledi:

“*Şurada acıklı bir hakikat (gerçek) olmak üzere arz edeyim ki, memleketimizde külliyetli ecnebi (yabancı) parası ve birçok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye (amaç) pek aşikârdır (açıktır) ki, hareket-i milliyeyi (milli hareketi) akim (sonuçsuz) bırakmak, amal-i*

milliyeyi (milli emelleri) felce uğratmak, Yunan, Ermeni amalini (emellerini) ve bazı aksam-ı mühimme-i vatani (vatanın bazı önemli kısımlarını) işgal gayelerine teshil etmektir (kolaylaştırmaktır). Bununla beraber her devirde, her memlekette ve her zaman zuhûr ettiği (ortaya çıktığı) gibi bizde de kalp ve âsabi (yüreği ve sinirleri) zayıf, gayrı müdrik (idraksiz) insanlarla beraber vatansız ve aynı zamanda refah ve menfaat-i şahsiyesini (kişisel çıkarlarını) vatan ve milletin zararında arayan esafil (sefiller) de vardır. Şark umurunu (siyasetini) tedvirde (yürütmekte) ve zayıf noktaları arayıp bulmakta pek mahir olan düşmanlarımız memleketimizde bunu adeta bir teşkilât haline getirmişlerdir. Fakat mukaddesatının (kutsal saydığı şeylerin) gaye-yi necatı (kurtuluşu amacı) ile çırpınan bütün millet, işbu tarik-i azim (kararlı yolunda) ve mücahededesinde (çatışmasında/savaşında) her türlü mevanii (engeli) muhakkak (kesinlikle) ve mutlaka kırıp süpürecektir...”

Atatürk 1927’de okuduğu Büyük Nutuk’ta Erzurum Kongresi’nde yaptığı açılış konuşmasını ana hatları ile şöyle anlatmıştır:

“*Efendiler, bildiğiniz gibi, Erzurum Kongresi 1919 yılı Temmuzunun 23. günü, pek gösterişsiz bir okul salonunda toplandı. İlk günü, beni başkanlığa seçtiler. Kongre üyelerini, durum ve bir dereceye kadar da tutulan yol hakkında aydınlatmak için yaptığım konuşmada:*

Tarihin ve olayların sürükleyişiyle doğrudan doğruya içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri göstermeyecek ve bundan irkilmeyecek hiçbir vatanseverin tasavvur edilemeyeceğine işaret ettim. Ateşkes Anlaşması hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırı ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâredemeyeceğini, bu itibarla vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin er geç iflasa mahkûm olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin kutsal varlıklarını kurtarmak ve korumak hususunda son sözü söyleyecek ve bunun gereğini yerine getirecek gücün, bütün vatanda bir elektrik ağı hâline gelmiş olan millî akımın kahramanlık ruhu olduğunu ifade ettim.

Maneviyatın kuvvetlendirilmesine yardımcı olmak üzere de yeryüzünde bilinen bütün milletin millî gayelerine ulaşmak için içinde bulunduğumuz tarihteki mücadeleleri ile ilgili mevcut bazı bilgileri özetledim.

Ve milletin mukadderatına hâkim bir millî iradenin, ancak Anadolu’dan doğabileceğini belirttim. Millî iradeye dayanan bir Millet

Meclisinin meydana getirilmesinin ve gücünü milli iradede alacak bir hükûmetin kurulmasını, kongre çalışmalarının ilk hedefi olarak gösterdim...”

Cevat Dursunoğlu'nun yazdığına göre, “*bu nutuk birçok yerlerinde can ve gönülden alkışlandı.*” Nutuktan sonra kongre gündemine geçildi.

Heyet-i Temsiliye Seçiliyor...

Erzurum Kongresi öncesinde hazırlıklar kapsamında bir kongre tüzük taslağı hazırlanmıştı. Taslak, örgütlenme ve çalışma usullerini içermektedir. Bu nedenle kongredeki görüşmeler daha çok bu taslağın ve kongre sonrası yayımlanacak bildirinin (beyanname) nasıl olması gerektiği üzerinde sürdürülmüştür. Trabzon delegeleri “*merkeziyetçi*” bir örgütlenme yerine bir tür “*özerklik*” olan “*çok merkezli*” savunduklarından tartışmalar bu noktada yoğunlaştı.

Kongrede üzerinde çok durulan bir konu da kongrede alınacak kararların yürütülmesinden sorumlu olacak olan Heyet-i Temsiliye'nin görev ve yetkileri oldu. Erzurum ve Trabzon'da kurulmuş olan mahalli dernekler yerine yeni bir kuruluşun oluşturulması gerekli görüldü. 9-16 üyeden oluşacak Heyet-i Temsiliye bir yıl süreyle görev yapacaktı. Hüsrev Gerede'nin anlattığına göre, bu defa da Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in her ikisinin birden Heyet-i Temsiliye'ye girip girmemeleri tartışma konusu oldu. 4 Ağustos 1919 günü akşamı yapılan bir toplantıda her ikisinin de heyette yer almalarının, başlayan Milli Mücadele hareketinin o ikisine mal edileceği gibi bir sakınca doğuracağı öne sürülüyordu. Sonunda bu itirazdan vazgeçildi. Her ikisinin de yer aldığı Heyet-i Temsiliye'nin 9 üyeli olması kabul edildi. 7 Ağustos'ta yapılan seçimlerde Heyet-i Temsiliye 9 kişiden oluştu.

Nutuk'ta Atatürk, “*Dernekler Kanunu'na göre, dilekçe yerine geçmek üzere, Erzurum Valiliğine verilen 24 Ağustos 1919 tarihli yazıda, Heyet-i Temsiliye üyelerinin adları ve kimlikleri şu şekilde gösterilmiştir*” diyerek isimleri sıralamış ve bu isimlerin çoğunun bir araya gelerek bir çalışma yapmamış olduklarını şöyle belirtmiştir:

“1. Mustafa Kemal Eski 3. Ordu Müfettişi, askerlikten ayrılmış.

2. Rauf Bey - Eski Bahriye Nazırı

3. Raif Efendi - Eski Erzurum Milletvekili

4. İzzet Bey - Eski Trabzon Milletvekili.

5. Servet Bey - Eski Trabzon Milletvekili.

6. Şeyh Fevzi Efendi - Erzincan'da Nakşi Şeyhi.

7. Bekir Sami Bey - Eski Beyrut Valisi.

8. Sadullah Efendi - Eski Bitlis Milletvekili.

9. Hacı Musa Bey - Mutki Aşiret Bey'i.

Efendiler, yeri gelmişken arz edeyim ki bu kimseler hiçbir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Beyler ile Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Rauf ve Şeyh Fevzi Efendiler Sivas Kongresi'ne katılmışlar fakat ondan sonra biri Erzurum'a öteki Erzincan'a dönerek bir daha Heyet-i Temsiliye'de bulunmamışlardır. Rauf Bey ve Sivas Kongresi'nde aramıza katılan Bekir Sami Bey İstanbul'da Meclis-i Mebusan'a gidinceye kadar, bizimle birlikte bulunmuşlardır.”

Kazım Karabekir Paşa, dokuz kişilik Heyet-i Temsiliye üyelerinin içerisinde kendi ismini zikretmektedir. Hâlbuki 24 Ağustos 1919'da Erzurum Vilayeti'ne bildirilen Heyet-i Temsiliye listesinde Kazım Karabekir'in adı yoktur. Ve bu liste aynen Nutuk'ta belirtildiği gibidir. Karabekir Paşa Heyet-i Temsiliye'nin resmi üyesi değildir. Zaten, görevinin başında bir asker olarak Heyet-i Temsiliye üyesi olması mümkün değildir.

Bununla birlikte, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, kendisinin kişiliğinden ve görüşlerinden yararlanmak amacıyla, onu Heyet-i Temsiliye'nin fahri üyesi olarak kabul etmiş ve bu konuda kendisine bir yazı göndermiştir. Bu da kongrede gerçekleştirilen tüzük değişikliği ile mümkün olan bir husustur. Tüzüğe eklenen bir madde ile Heyet-i Temsiliye ile Merkez Yönetim Kurulu'nun önemli sorunlarda yetkili gördüğü kişileri kendi “*üyelerinden sayarak*” onlara danışmalarına imkan sağlanmıştı. Karabekir'e gönderilen yazı ve onun Heyet-i Temsiliye üyesi olduğunun bildirilmesi bu maddeye dayanılarak gerçekleştirilmiştir.

Tüzük'te bir yıl için seçilen Heyet-i Temsiliye'nin görev ve yetkileri şu şekilde belirlenmişti:

“Doğu Anadolu vilayetlerinde bulunan milli teşkilatın varlığı ve sürekliliğini sağlamak,

kurulmuş olan bütün cemiyetleri tek bir ülkü etrafında toplayıp birleştirmek ve bunları temsil ederek sözü geçen örgüt mensupları arasındaki uyum ve bağlılığı kurup ve korumak ve böylece milli amaç ve ilkelerin hızla ve kolaylıkla gerçekleşmesini sağlamak.”

Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesinden sonraki amacı, bu heyetin başkanı olmaktı. Çünkü kongre dağıldıktan sonra, burada alınan kararların tam olarak uygulanması, Amasya Tamimi ile kamuoyuna duyurulan Sivas'ta toplanacak milli kongrenin hazırlık çalışmalarının yürütülmesi gerekiyordu. Ordu Müfettişliği görevinden ve askerlikten ayrıldıktan sonra hiçbir resmi sıfatı kalmayan Mustafa Kemal'in kongre kararlarını uygulayabilmek için yeni bir sığata ve yetkiye ihtiyacı olacaktı. Fakat yakın arkadaşlarının bazıları Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye Başkanlığına seçilmesini sakıncalı buluyorlardı. Bu konuyu nasıl değerdendirdiğini aşağıda kendi dilinden okuyacaksınız.

Sonuçta Mustafa Kemal Paşa, bütün itiraz ve tereddütlere rağmen Heyet-i Temsiliye Başkanı seçilmiş ve bu heyetin başkanı olarak; özellikle Sivas Kongresi'ndeki ilave 6 kişi ile sayıları 15'e çıkacak olan Heyet-i Temsiliye'yi TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihine kadar adeta bir hükümet/yürütme organı olarak çalıştırmıştır. Kendisi de adeta bir başbakan gibi bundan sonra yaptığı bütün faaliyetleri “Heyet-i Temsiliye Reisi” sıfatıyla yürütmüştür.

Nutuk'ta Süreci Nasıl Değerdendirdi?

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi öncesinde kendisinin kongre delegesi seçilmesi, Kongre sırasında başkanlığa getirilmesi ve kongrede Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulması süreçlerinde yaşanan bazı olayları Büyük Nutuk'ta değerdendirmiştir. Çok basit meseleler gibi görülen ve başka gerekçelerin arkasına gizlenen konuları gündeme getirenleri “tamamen samimiyetten uzak, aksine kötü bir maksadın peşine düşenler” olarak ifade etmiştir. “Erzurum Kongresinde Görülen Kararsızlıklar” başlığı altında özellikle Trabzon/Sürmene Delegesi Ömer Fevzi Bey'den başlayarak bazı kişilerin tavırlarını şöyle değerdendirmiştir:

“Efendiler, hatıra olarak küçük bir noktaya da işaret etmek isterim. Benim bu Erzurum Kongresine üye olarak girip girmemem, üzerinde

düşünölmeye değerd bulunduğ gibi Kongreye katıldıktan sonra da başkan olup olmamam konusunda kararsızlık gösterenler olmuştur. Bu kararsızlığı gösterenlerden bir kısmını düşöncelerim iyi niyet ve içtenliklerine vermek mümkün ise de diğerd bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, aksine kötü bir maksadın peşine düştüklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Söz gelişi, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon ilinde bir yerden kendisini Kongreye temsilci seçtirerek gelen Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları gibi. Bu kişinin hainliği, sonradan Trabzon'da ve oradan kaçtıktan sonra da İstanbul'daki faaliyet ve hareketleri sabit olmuştur.

Kongrenin bitiminden iki üç gün önce başka bir tartışma da söz konusu olmaya başlamıştı. Bazı yakın arkadaşlarım benim Heyet-i Temsiliye'ye girerek açıkça faaliyet göstermemi sakıncalı buluyorlardı. Görünüşleri şu noktalarda özetlenebilir: Milli teşebbüs ve faaliyetlerin bütün anlamıyla millettenden doğduğunu, gerçekten milli olduğunu göstermek lazımdır. Bu takdirde, yapılacak teşebbüsler daha güçlü olur ve kimsenin kötü yorumuna ve özellikle yabancıların olumsuz düşöncelerine fırsat vermez. Fakat tanınmış ve hele İstanbul Hükümetine hilafet ve saltanat makamına karşı asi durumuna düşmüş hücumların hedef noktası hâline gelmiş benim gibi bir adamın bütün bu milli teşebbüslerin başında bulunduğ görülürse, faaliyetin milli gayelere dayanmaktan çok, şahsi emellerin değerdleştirilmesi maksadına dayandığı inancı uyanır. Bu bakımdan Heyet-i Temsiliye'yi illerin ve müstakil sancakların seçeceği kimseler oluşturmalıdır. Ancak, bu şekilde milli bir güç gösterilebilir.

Bu görüşlerin ne dereceye kadar yerinde olup olmadığı araştırarak değilim. Yalnız benim de bu görüşlere karşı olan düşöncelerim ve bunları dayandırdığım noktalardan bazılarını sayayım: Özellikle, ben mutlaka Kongreye katılmalı ve onu idare etmeliyim. Çünkü zaman geçirmeksizin silahlı olarak tedbirler almaya başlanmasını sağlamak gerektiğine inanıyordum. Bu esaslı noktaları, takdir ve tespit ettirebilmek suretiyle, çalışmamı zaruri görüyordum. Nitekim öyle oldu; Erzurum Kongresinin daha önce açıkladığım ilke ve kararlarını, herhangi bir temsilciler heyetinin uygulama alanına sokturabileceğime henüz inancım olmadığını itiraf ederim. Nitekim zaman ve olaylar beni doğrudanmıştır. Bundan başka, daha Amasya'da iken karar verilip de

bütün millete her türlü vasıta ile tebliğ ettirdiğim Sivas Genel Kongresinin toplanmasını sağlamak, bütün milleti ve ülkeyi yalnız bir heyetle temsil etmek, ayrıca yalnız doğu illerini değil, vatanın her köşesini aynı dikkat ve duyarlılıkla savunma ve kurtarma çarelerini bulmaya çalışmak hususlarını herhangi bir heyetin gerçekleştirebileceğine inanmadığımı açıkça ifade etmek zorundayım. Çünkü, bende böyle bir kanaat var olsaydı, benim işbaşına geçtiğim güne kadar teşebbüs ve faaliyette bulunanların çalışmalarının sonuçlarını bekler ve istifa etme yolunu tutardım. Hükûmetle Padişah ve Halifeye karşı isyan gereğini duymazdım. Aksine ben de ikiyüzlü ve iki taraflı oynayanlar gibi görünüşte pek şatafatlı ve gösterişli olan, o günün Ordu Müfettişliği görevini ve Padişah Hazretlerinin Yaveri sıfatını taşımakta devam ederdim. Gerçi benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün millî ve askeri hareketlerin başına geçmemde elbette sakınca vardı. Ancak, o sakınca başarısızlık hâlinde herkesten önce ve herkesten çok benim, en büyük ceza ve azaba uğratılmamdan başka bir şey olabilecek miydi? Oysa, bütün vatanın ve koskoca bir milletin ölüm kalım davası söz konusu olurken “vatanseverim” diyenlerin kendi sonlarını düşünmelerine yer var mıydı?

Efendiler, ben, bazı arkadaşlarca ileri sürülen düşünce ve kuruntulara uymuş olsaydım, iki bakımdan büyük sakıncalar ortaya çıkacaktı. Birincisi; düşüncelerimde, kararlarımda ve bütün kişiliğimde yetersizlik ve güçsüzlük olduğunu itiraf etmek ki bu husus, benim, vicdanımın emrine uyararak yüklendiğim görev bakımından düzeltilmesi imkânsız bir yanlış olurdu.

Efendiler, tarih, itiraz edilemez bir şekilde ispatlamıştır ki büyük davalarda başarı için sarsılmaz bir kabiliyet ve kudrete sahip bir önderin varlığı şarttır. Bütün devlet adamlarının ümitsizlik ve beceriksizlik içinde bütün milletin başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, her vatanseverim diyen bin bir çeşit insanın, bin bir hareket ve görüş tarzı ortaya attığı ve her şeyin allak bullak olduğu bir dönemde, danışmalar yolu ile birçok hatırlı ve nüfuzlu kimselere bel bağlama gereğine inanmakla, güvenli ve kararlı bir şekilde ve özellikle süratle yol almak ve en sonunda çok çetin olan hedefe ulaşmış bir topluluk gösterilebilir mi? İkincisi Efendiler; millet, ülke, siyaset ve ordu yönetimi ile hiçbir ilgi ve ilişkileri bulunmamış, bu alanda başarıları görülmemiş ve denenmemiş olan gelişigüzel kimselerden, söz gelişi Erzincanlı bir Nakşi Şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi

zavallılardan da kurulması ihtimalinden uzak olmayan herhangi bir temsilciler heyetine, söz konusu durum ve görev emanet edilebilir miydi? Edildiği takdirde, ülke ve milleti kurtaracağımız dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi aldatmış olmak gibi bir yanlışlığa düşmeyecek miydik? Bu nitelikteki bir heyete perde arkasından yardım edebileceği söz konusu olsa bile, bu tarz güvenli bir yol sayılabilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün bütün dünyaca inkâr edilemeyecek gerçekler olarak kabul edildiğine asla şüphe yoktur. Bununla birlikte, ben burada bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı hatıra ve belgeler ile bir kere daha belirtmeyi, gelecek nesillerin siyasi ve sosyal ahlak terbiyesi açısından bir görev sayarım.”

Ömer Fevzi Bey Kimdir?

Ömer Fevzi (Eyüboğlu) (1884 Maçka/ Trabzon-Şubat 1952 Samsun): Yayımladığı Selâmet ve İrşat gazetelerinde Mustafa Kemal ve Milli Mücadele karşıtı yazılarıyla tanınan, bu nedenle savaş sonunda “Yüz Ellilikler” listesine alınan gazeteci. Hukuk Mektebini bitirdikten sonra İstanbul ve Trabzon'da gazetecilik yaptı. Mondros Mütarekesi sonrası Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurucuları arasında yer aldı (12 Şubat 1919). Milli Kongreye ve Saltanat Şûrasına Trabzon delegesi olarak katıldı. Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal'in başkanlığına karşı çıktı ve Trabzon'da çıkardığı Selâmet gazetesinde halkı, padişaha ve Damat Ferit Paşa'ya sadık kalmaya çağıran yazılar yazdı. Yazılarının tepki görmesi üzerine Trabzon'dan Balıkesir'e gitti ve devraldığı İrşat gazetesinde Mustafa Kemal ve Anadolu'da gelişen Kurtuluş Savaşı'na karşı ağır eleştirilerde bulundu ve Yunan işgal kuvvetlerini, dost göstermeye çalışan yazılar yazdı. Kurtuluş Savaşı sonunda Fransa'ya kaçtı ve “Yüz Ellilikler” listesine alındı. Yurt dışında Rehber-i İnkılap adlı bir gazete yayımladı. 1938'de çıkan af yasasıyla yurda döndükten sonra Trabzon'da avukatlık yaptı.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C: I-XXX., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C: I-III., (Açıklamalı Dizin İle), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C: IV., (Açıklamalı Dizin İlavesiyle), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.N. Arsan, Ankara, 1964.

BAYKAL, B. S., **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler,** Ankara, 1969.

BAYKAL, B., S., **Heyet-i Temsiliye Kararları,** Ankara, 1974.

CEBESÖY, A. F., **Milli Mücadele Hatıraları,** Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇALIŞLAR, İpek, **Mustafa Kemal Atatürk Mücadelesi ve Özel Hayatı (1881-1927),** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.

DURSUNOĞLU, C., **Milli Mücadele'de Erzurum,** Erzurum Kitaplığı, 2. Baskı, 1998.

GOLOĞLU, M., **Erzurum Kongresi,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

GÖKBİLGİN, T., **Milli Mücadele Başlarken, C: I-II.,** Ankara, 1959.

GÜLER, A., **Atatürk ve Beytülmal (Atatürk'ün Para ve Mal İle İmtihanı),** Halk Kitabevi, İstanbul, 2016.

GÜLER, A., **Atatürk ve Cumhuriyeti Anlamak (Makaleler ve İncelemeler),** Truva Yayınları, İstanbul 2010.

GÜLER, A., **Dâhi Atatürk, C: 4, Erzurum'dan Ankara'ya,** Halk Kitabevi, İstanbul, 2021.

GÜLER, A., **Milli Mücadele Kahramanı Kazım Karabekir (Emrinizdeyim Paşam),** 2. Baskı, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017.

KANSU, M. M., **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C: I-II.,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1966.

KARABEKİR, K., **İstiklal Harbimiz,** Ankara, 1991.

KARACA, T. N., **Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

KILIÇ A., **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları,** Derleyen: Hulusi Turgut, 3. Baskı, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

KIRZIOĞLU, M. F., **Bütünüyle Erzurum Kongresi,** Kültür Ofset, Ankara, 1993.

KOCATÜRK, U., **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

MÜDERRİSOĞLU, A., **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

Nutuk, (1919-1927), Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Z. Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.

ÖZALP, K., **Milli Mücadele 1919-1922, C: 1-2.,** Ankara, 1971.

SELVİ, H., **Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923),** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

TANSEL, S., **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C: I-IV.,** Ankara, 1973.

TAŞYÜREK, M., **Erzurum Kongresi ve I. TBMM'nde Erzurum Milletvekilleri,** İstanbul, 2000.

TURAN, Ş., **Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik Mustafa Kemal Atatürk,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

TÜRKMEN, Z., **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918 - Ocak 1920),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Erzurum Kongresi ve İNGİLTERE

 Tolga BAŞAK*

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin parçalanmasını hedefleyen emperyalist politikalara karşı bir "isyan" olarak örgütlenen Erzurum Kongresi, sonuçları itibarıyla ulusal ve uluslararası politikaları etkileyen önemli gelişmelere öncülük etmiş; Erzurum'da toplanan millî kongrede alınan kararlar, Türk milletinin barış şartları olarak ortaya koyacağı prensiplerin (Misak-ı Millî) özünü oluşturmuştur.

Millî Mücadele Hareketi'nin önsözü olan, "*milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" ilkesinin ilk fiili teşebbüsü olan Erzurum Kongresi, ortaya koyduğu bağımsızlık direnci ile millî birliğe gidiş yolundaki ilk ve en önemli belgeydi. Kongrenin aldığı kararlar Türkiye'nin diğer bazı şehirlerinde de gizlice çoğaltılıp dağıtılmıştı.

Esasında Erzurum'da bir kongre toplanmasının temel sebebi bölgeye yönelik Ermeni iddiaları ve bölgede bir

Ermeni devletinin kurulma tehlikesiydi.¹ Doğu Anadolu'da kurulması tasarlanan Ermeni devletinin en önemli destek ve takipçisi ise İngiltere olmuştu. Dolayısıyla 1919 yılı Erzurum'unda, İngiltere'nin özel olarak Doğu Anadolu, Türkiye ve Kafkasya, genel olarak da Orta Doğu politikasını alt üst edecek tarzda gelişen olaylar Londra'nın dikkatinden kaçmadı. İngilizler, Erzurum'daki kongreyle yakından ilgilenmişler, gelişmeler gerek Türkiye'deki İngiliz askeri ve politik temsilcileri,² gerekse İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki elemanları vasıtasıyla gözlemlenerek bunlardan Londra haberdar edilmişti.

Bu bağlamda 21 Temmuz'da İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhından İngiliz Savaş Bakanlığı'na iletilen bir rapor ise Mustafa Kemal Paşa ve Erzurum gelişmeleri hakkında kayıtlar içeriyordu. Anadolu'da İngiliz siyaseti aleyhine gelişen ve ağırlıklı olarak "Rum ve Ermeni karşıtı izler taşıyıp" "fazla etkin hale gelme ihtimali düşük

* Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tbasak@atauni.edu.tr

1 Doğu'daki Ermenistan tehlikesine ek olarak Pontus Cumhuriyeti ve Kürdistan söylentileri yanında, İtilaf devletlerinin Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'nin bazı topraklarını işgal etmeleri kongrenin toplanma nedenleri arasında gösterilebilir. (Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.93.)

2 Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da bir İngiliz Yüksek Komiserliği oluşturulmuş ve bu komiserlik tarafından mütareke maddelerinin kontrolü için Anadolu'ya bazı İngiliz askeri yetkililerinin gönderilmesi tavsiye edilmişti. (The National Archives of United Kingdom, Public Record Office, Foreign Office 371/3657/12909, British High Commission, Constantinople to Foreign Office, No: 39, 9th January, 1919.) Adı geçen İngiliz arşivi bundan sonraki dipnotlarda [TNA. PRO. FO] şeklinde kısaltılarak verilecektir.

olan” tanımlamalar eşliğinde Anadolu’daki gelişmeler hakkında değerlendirmeler yapılan raporda, temmuz ayı başlarında Erzurum’a varmış olan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in birlikte hareket ettikleri üstünde durularak, Erzurum’da yapılacak toplantı için Doğu Anadolu’daki altı vilâyet delegelerine çağrıda bulunulduğu kaydedilmiştir.³

Bölgedeki gelişmelere ilişkin İngiliz istihbarat raporlarındaki bazı tutarsız ve çelişkili bilgilere rağmen, Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’a gelişinden sonraki faaliyetleri İngiliz asker ve politik çevrelerince mercek altına alınmış, bu noktada Erzurum’daki gelişmeler İngiliz yetkililerin üzerinde kafa yorduğu meseleler bağlamında ilk sıralara yükselmisti.

Bu arada İngiliz *The Times* gazetesi de sütunlarında Mustafa Kemal Paşa ve Erzurum merkezli haberlere yer vermeye başladı. 19 Temmuz tarihli olmak üzere “*Türk Generali Yasadışı İlan Edildi*” başlığı ile *The Times*’ta yer alan bir haberde, Mustafa Kemal’in askerlikten istifa ederek Erzurum’a geçtiği ve İstanbul Hükümeti tarafından yasa dışı ilan edildiği ifade ediliyordu. Adı geçen haber, Erzurum’da bölgesel bir kongre toplaması ihtimaline ilişkin ifadelerle genel anlamda ilk defa İngiliz kamuoyunu Mustafa Kemal Paşa ve Erzurum eksenli muhtemel gelişmeler hakkında bilgilendirmişti.⁴

Erzurum Kongresi’nin toplanmasından bir hafta sonra İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği’nden İngiliz Dışişleri Bakanı’na gönderilen telgrafın konusunu Erzurum merkezli gelişmeler oluşturunuyordu.⁵ Yüksek Komiser Calthorpe, Erzurum’daki gelişmeler hakkında İngiliz kontrol subaylarının istihbarat raporlarını Londra’ya aktarırken kaleme aldığı üst yazıda bazı noktaların altını çizme gereği duymuş, Milli Hareket’in yayılmasının kanunsuzluğu teşvik ettiğini ifade ederek İstanbul’daki Merkezî Hükümet otoritesinin giderek tükenmekte olduğunu belirtmişti. Erzurum’da milli bir kongre toplanacağına kesin gözüyle bakan Calthorpe’un, “*Anadolu’da cereyan eden Erzurum merkezli gelişmelerin, bölgede ayrı bir hükümetin kurulmasıyla sonuçlanabileceğine*” ilişkin ifadeleri ise Damat Ferit Paşa’nın yorumlarıyla paralellik arz ediyordu. Bağımsız Ermenistan, Pontus söylentileri ve Yunan işgalleriyle ivme kazanmasına rağmen “*kaynakveprogramına ilişkin pek bir şey bilinmeyen*” mili harekete karşı bir takım önlemler alınmalı, bazı kişiler tutuklanıp sürgün edilmeli, bazı subaylar ise görevlerinden uzaklaştırılmalıydı. Calthorpe tarafından ileri sürülen bu öneriler Amiral Webb tarafından daha somut bir şekle büründürülmüştü; “*Türkiye’nin bütünlüğünü korumak için kutsal bir savaş ilan eden Mustafa Kemal’in etkisindeki Milli Müdafaa Hareketi*”ne karşı

3 TNA. PRO. FO. 371/3659/117547, “Situation at Erzerum”, G.H.Q. Constantinople to War Office, repeated Egypt and Baghdad, I.6554, July 21st.

4 The Times, 19 Temmuz 1919, Cumartesi; “Turk General Outlawed”, s.13.

5 DBFP, First Series, Volume: IV, No: 470, s.705-707; “Admiral Sir A. Calthorpe (Constantinople) to Earl Curzon, (Received August 20), No: 1422, Constantinople, July 30, 1919.”; İBA, I, Belge No: 22, s.56-58.

alınacak önlemlerin başında Trabzon'un işgal durumu değerlendirilebilirdi.⁶

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a göre Erzurum Kongresi'ni doğuran şey, İstanbul'daki Merkezî Hükümet'in yetersizliği idi ve hükümetin iç kesimlerde ortaya çıkan bu hareketle mücadele edecek gücü yoktu. 1 Ağustos'ta Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta⁷ iç kesimlerin uzak bölgelerinde neler meydana geldiğine dair önemli ölçüde bir belirsizliğin söz konusu olduğunu belirten Calthorpe, Sadrazam'ın kendisine, 25 Temmuz'da bir muamma ile karşı karşıya kaldığını ifade ederek, aşırı milliyetçi hareketler ve bölgesel kongrelerle ilgili birçok söylentiden bahsettiğini kaydetmişti. Sivil otoritelerin konuyla ilgili ne düşündükleri sorulduğunda ise Damat Ferit sessizliğe bürünmüştü. Kongrenin hareket tarzı hakkında şimdiye kadar kesin bir bilgiye ulaşamadığını belirten Calthorpe, kendisine ulaşan son bilgilere göre kongrenin şu anda toplantı halinde olduğunu belirtmekle yetindi. Son telgrafında ülkenin asayiş ve düzeninin yok olma tehlikesi ihtimali ile karşı karşıya kaldığını ifade ederken mevcut durumla ilgili gelişmeleri abartmadığını düşünen Calthorpe, sözlerini tekrar Erzurum Kongresi'ne getiriyor ve sunları kaydediyordu:⁸

“...Bir kumarbaz edasıyla her şeyini

tehlikeye atmaya karar veren ve daha özgür bir bölge oluşturup Doğu Anadolu'yu İzmir'in düştüğü durumdan koruma amacıyla faaliyet merkezlerini Doğu ile Kuzey'e yönlendiren ve enerjik (genç) askerlerce yönetildiğinden başka hakkında pek bir şey bilmediğimiz Erzurum Kongresi, Merkezî Hükümet'in yetersizliği sonucunda karşımızda duruyor.”

Erzurum Kongresi ve bölgedeki gelişmeler, İngiliz askeri kesimlerince de dikkatle takip edilmekteydi. Erzurum Kongresi'nin toplantı halinde olduğu günlerde bölgedeki gelişmeler İngiliz askeri çevrelerince detaylı bir şekilde de mercek altına alınmış, Ağustos ayından itibaren, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhına ulaşan bilgiler, Londra'da Savaş Bakanlığı ile paylaşmaya başlanmıştı.

Bu noktada 1 Ağustos 1919 tarihli olmak üzere, “*Erzurum'daki Durum*” hakkında Londra'ya iletilen telgrafta⁹ konuya ilişkin birtakım değerlendirmeler yapılmıştı. Adı geçen raporlar incelendiğinde özellikle birkaç noktanın ön plana çıktığı ve daha önceki bilgi ve ifadelerin önemli ölçüde teyit edildiği göze çarpıyordu. Buna göre toplumu tahrik eden Mustafa Kemal Paşa'nın, İngiliz Genel Karargâhı'nın talebi üzerine Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a çağırılması ile ilgili sürece değinilerek, bazı çevrelerce Erzurum'daki durumun İstanbul Hükümeti'ne karşı bir “*ihtilâl deklarasyonu*”

6 Erzurum'a yönelik askeri bir operasyon için, Trabzon'un işgali ile buradan Gümüşhane, Bayburt güzergâhıyla iç kesimlere yönelik bir harekât hakkında zaman zaman İngiliz askeri yetkilileri tarafından bazı raporlar hazırlanarak Trabzon-Erzurum yolu ile ilgili detaylı harita ve resimler Savaş Bakanlığı'na iletilmiş de (TNA. PRO. War Office, 106/64, “Proposed Movement Inland from Trebizond”, Colonel Maunsel, 31 Mart 1920.) Doğu Anadolu'ya bir İngiliz birliği gönderilmesi olumlu karşılanmamıştır. (TNA. PRO. FO. 608/78/8364, “Presence of British Officers and Troops in Armenia” Delegation Minute by Mr. Forbes Adam, 24.4.1919; TNA. PRO. FO. 371/3668/70160, Foreign Office to Calthorpe, May 9, 1919.) Erzurum Kongresi'nin toplanmasından iki gün önce kaleme alınarak İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na gönderilen bir telgrafta da bu durumun altı çizilmiş Erzurum, Van ve Bitlis bölgeleri için herhangi bir kuvvet ayırmanın söz konusu olmadığı ifade edilmişti. (TNA. PRO. FO. 608/79/17922, “G.H.Q., Constantinople to War Office, No: L.655, 21.07.19”)

7 BDFA, Part II, Series B, Volume I, Document No: 40 (115568), Vice-Admiral Sir A. Calthorpe to Earl Curzon, Constantinople, 1 August, 1919, (Received August 13.), No: 1328, s.76-77; DBFP, First Series, Volume: IV, No: 472, s.712-714.

8 BDFA, Part II, Series B, Volume I, Document No: 40 (115568), s.77; DBFP, First Series, Volume: IV, No: 472, s.713.

9 TNA. PRO. FO. 371/3659/117547, “Situation at Erzerum”, G.H.Q. Constantinople to War Office, L.6654, August 1st.

şeklinde algılandığından bahsedilmiş, Erzurum Kongresi delegelerinin Ermeni tehlikesi tartışmalarının yoğun olduğu altı vilâyetten geldikleri kaydedilmişti. Ermeni saldırılarına karşı planlı savunma yöntemlerini tartışacak olan kongre, Rum işgallerine karşı da direnme teşkilatı oluşturacaktı. Erzurum Kongresi'ne başkanlık eden Mustafa Kemal hakkında herhangi resmi bir işlem yapmayan ve mütareke maddelerinin uygulanmasına yönelik bir ikilem yaşayan Kâzım Karabekir Paşa faktörüne de değinen rapor, sonuç itibarıyla tüm bu olumsuz gelişmeleri İstanbul Hükümeti'nin Doğu Anadolu'da otoritesinin kalmamasına bağlarken İngiliz siyâsi ve askeri çevrelerinin en önemli gündem maddelerini Erzurum merkezli gelişmeler oluşturmaya başlıyordu.

İngiliz Askeri İstihbarat Servisi'nden Eylül ayında Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve Erzurum'daki İngiliz Kontrol Subayı Yarbay Rawlinson tarafından kaleme alınan 11 Ağustos tarihli bir raporda Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal ve Doğu Anadolu'daki gelişmelerle ilgili son derece özel ve detaylı bilgiler bulunuyordu. Erzurum ve bölgedeki milli teşkilatlanma sürecine kendi yorumlarıyla ışık tutmaya çalışan Rawlinson, oldukça ilginç değerlendirmelerde bulunmuştu.¹⁰ Buna göre Erzurum Kongresi'nin toplanmasına nisan ayında karar verilmişti ve kongrenin amacı, ABD Başkanı Wilson'un prensipleri doğrultusunda "self-determinasyon" ilkesine dayalı bir hükümet şekli oluşturmaktı. Çoğu İngiliz belgelerinde "illegal" olarak tanımlanan bu hareketin

merkezi, teşkilatlanma açısından Doğu'nun diğer vilâyetlerine nazaran birkaç adım öne çıkan Erzurum'du.

Rawlinson'un, Doğu Anadolu'daki nüfus profilini tanımlamaya çalışırken kayda geçirdiği ifadeler de ilgi çekiciydi. Buna göre Doğu'da terhis edilen Türk ordusu, genel olarak Ermeni saldırı ve tecavüzüne karşı koymak üzere şekillenmiş olan "milli irade" (national desire) sebebiyle bölgeyi terk etmemiş, sonuçta bölgede daha çok eğitilmiş askerlerden oluşan bir nüfus meydana gelmişti. Rawlinson'a göre bu durum, toplumun kolay bir şekilde teşkilatlanmasını sağlayarak bölgedeki herhangi bir "ihtilâl" (revolution) hareketi için alt yapı ve güç unsuru oluşturmıştı.

Rawlinson'un raporunda göze çarpan önemli bölümlerden biri de Doğu'daki "Silahlanma Faaliyetleri" başlığı altında verilmişti. Mondros Mütarekesi uyarınca bölgedeki silahsızlandırma faaliyetlerini kontrol için Erzurum'da bulunan Rawlinson, geline nokta bu görevini yürütemediğini daha önceki yazılarında ifade etmiş, adı geçen raporunda da bu bağlamdaki bazı değerlendirme ve izlenimlerini "Silahlanma" başlığı altında kaleme almıştı. İngiliz subayına göre Türk ordularının 1914 sınırlarına çekilmeleri sürecinde sistematik bir silah dağıtımı ile bölge halkı militarize edilirken, terhis edilen askerî birlikler de silah ve cephane stoklarını muhafaza etmişlerdi. Bu noktada Türklerin bölgede hazır hale getirebilecekleri "sivil ve askeri kaynak" potansiyeline değinen Rawlinson, bu duruma ilişkin tahminin son derece güç olduğunu ifade ile yine de bazı

10 TNA. PRO. FO. 371/4158/12601, Department of Military Intelligence to Foreign Office, "Situation in Eastern Anatolia, September, 1919.

tespitler ortaya koymuştu. İngiliz subayına göre “popüler bir amaç” için çağrılmaları durumunda Türkiye’nin doğu bölgesindeki bu potansiyel 100.000’i aşacak şekilde ortaya koyulabilirdi.

Rawlinson’un raporunun özgün taraflarından birini de Mustafa Kemal’le ilgili kayıtlar oluşturmuştu. Daha önce Mustafa Kemal ve Erzurum merkezli gelişmeler hakkında İstanbul Hükümeti ve İngiliz istihbaratınca kayda geçirilen yorumlar, Erzurum’da Mustafa Kemal Paşa-Rawlinson görüşmesi esnasında Mustafa Kemal tarafından teyit edilmişti. “Hareket”, Osmanlı Hükümeti’ni “dikkate almıyor” ve “ihtilâlcı” bir karakter taşıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson’la görüşmesi esnasında net ifadelerle bir durumun altını çizmişti. Uyarı niteliği taşıyan bu ifadelere göre Paris Barış Konferansı’nın Ermeni Hükümeti’ne Doğu Anadolu’da bir toprak parçası vermesi halinde “ihtilâlcı ordu” ve “düzenli Türk birlikleri” bu karara karşı koyacaktı.

İngiliz yarbayı, raporunun son bölümünde bir noktanın altını çizerek belki de bölgedeki gelişmeler hakkında İstanbul ve Londra’da yapılan çelişkili yorumlara son noktayı koymuştu. Mustafa Kemal’in etkisinde Erzurum merkezli bir ihtilâl hareketinin başarı şansı vardı ve eğer bölgede bir Ermenistan haritası çizilecekse, İtilaf devletleri ellerini taşın altına koymak zorunda kalacaklardı. Raporunun son cümlesini “bir yanlış”, “bir doğru” ile noktalayan Rawlinson, “*zaten çiğneyebileceklerinden daha büyük bir lokma ısırmış olan Ermenilerin idare kabiliyetleri*

yoktur” derken, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Kafkasya eksenli gelişmeler sürecini doğru bir şekilde tahlil etmiş, bununla beraber “*Ermeniler, daha fazla toprak edinmeyönünde bir eğilim içerisinde değiller*” şeklindeki ifadeyle Paris Barış Konferansı’na sunulan “Ermenistan” projesini yok saymıştı. Tüm bu doğru, yanlış ve eksik bilgilerine rağmen, Rawlinson tarafından kaleme alınan rapor, bölgedeki gelişmeler hakkında Londra’ya aydınlatacak özgün ve özel bilgiler içeren bir belge özelliği taşıyordu.

18 Ağustos 1919’da İngiliz Genel Karargâh Başkomutanlığı’ndan Savaş Bakanlığı’na gönderilen ve yine Rawlinson tarafından hazırlanan “*Doğu Anadolu’da Durum*” başlıklı bir başka raporda da masaya yatırılan konu Erzurum gelişmeleri ve “*Milliyetçi Parti Kongresi*” tanımlamasıyla Erzurum Kongresi olmuştu:¹¹ Bölgedeki gelişmelere ilişkin daha önce kaleme aldığı raporlardaki konulara ek olarak İstanbul Hükümeti tarafından görevinden azledilen Mustafa Kemal’in Erzurum’daki “*Milliyetçi Parti Kongresi*”ne başkanlık etmiş olduğunu vurgulayan Rawlinson, milli hareketin merkezi olarak yine Erzurum’u gösteriyordu. Silahsızlandırma faaliyetleri hakkındaki sıkıntılı duruma ilişkin önceki kayıtlarını tekrar eden Rawlinson, adı geçen raporunda Yunanlıların İzmir’i işgaliyle Doğu Anadolu’daki huzursuzluğun paralellik arz ettiğini ifade etmişti. Kâzım Karabekir tarafından kendisine verilen kongre kararlarının tahlili de Rawlinson tarafından hazırlanan raporun satır başlarını oluşturuyordu. Rawlinson’a göre Erzurum Kongresi sonucunda

11 TNA. PRO. FO. 371/4158/120011, “Situation in Eastern Anatolia”, August 22, 1919; Chief, G.H.Q., Constantinople to War Office, No: 6814, 18.8.19., 21.30.

alınan kararlar, İzmir'in işgaline müsaade ederek halkın arzu ve isteklerine sırtını dönüp, İtilaf devletlerinin elinde oyuncak konumuna düşen Osmanlı Hükümeti'nin zayıflığını ortaya koymaktaydı. Yine Rawlinson'un ifadeleriyle kongre, Sultan ve Halife'ye bağlı kalınacağını, fakat Osmanlı Hükümeti'nin kararlarına boyun eğilmeyeceğini kararlaştırıp, Ermeni ve Rum müdahalesine yönelik herhangi bir girişime kuvvetle karşı koyulacağını belirlemişti. Bölgede tedirginlik yaratan şey, Ermenilerin Erzurum, Yunanlıların da Trabzon'u işgal etme ihtimali ve bu işgallere İtilaf devletlerinin destek verme durumu idi ki; bu ihtimal üzerine ivme kazanan hareket, Türk bütünlüğünün muhafazası ekseninde organize oluyordu. Rawlinson'un, İngiliz Savaş Bakanlığı'na iletilmiş olan bu raporunun son bölümleri daha önce de kısmen değinilmiş olan bazı uyarı ifadeleri ile şekillenmişti. Buna göre bölgedeki askerî birlik ve silahlanmış halkın, sayıları 30.000'i bulan Kürt çetelerinin de katılımıyla Mustafa Kemal gibi ateşli birinin yönetiminde harekete geçmesi, mevcut duruma ciddi bir boyut kazandırabilirdi. İngiliz kontrol subayına göre Ermenilere yönelik bir saldırı ve Azerbaycan Türklerinin de desteği ile Kars'ın ele geçirilmesi şu an için mümkün görünmese de bu ihtimal her zaman göz önünde bulundurulmalıydı.

Sonuç olarak 1919 yılı Erzurum'unda, İngilizlerin tüm öngörü ve politikalarını alt üst edecek tarzda gelişen olaylar Londra'nın dikkatinden kaçmamış, Erzurum'da toplanan kongre İngiliz yetkililerin üstünde kafa yordduğu meseleler bağlamında önemli bir yer işgal eder hale gelmişti.

Konuya ilişkin İngiliz belgelerinin içerik

ve terminolojisi incelendiğinde genel olarak İngiliz siyasetinin Erzurum merkezli gelişmelere ve burada toplanan kongreye yönelik bakış açısının üç başlık altında şekillendiğini söylemek mümkündür: Algılama, tanımlama ve değerlendirme.

Öncelikle, Erzurum'da bir kongre ile somutlaşıp ivme kazanan hareketin içeriğine yönelik bir algılama devresinin yaşandığı söylenebilir. Bu noktada ön plana çıkan ana başlık ise "Hristiyan karşıtı" faaliyetlerdir. Daha alt başlıkta Ermeni ve Rum karşıtlığı izleri ön plana çıkmıştır. Dönem itibarıyla ortaya atılan Ermenistan projesi eşliğinde, sınır bölgelerinde ve Kafkasya'da günlük olaylar haline gelen Ermeni katliamları, bölgede bir direnci organize etmeye başlamıştır. Hristiyan karşıtlığı konusunda ön plana çıkan diğer iki etken ise Pontus söylemleri ve Batı Anadolu'daki Yunan işgalidir. Bu noktada Batılı Hristiyan güçlerden bir şeyler beklemekten ziyade, Hristiyan karşıtı önlemler olarak Türkiye'nin bütünlüğünü korumak yolunda "kutsal bir savaş ilan etmek" Erzurum'daki hareketliliğin amaç ve hedefi şeklinde açıklanmıştır. Bu noktada yöntemsel algılama ise bölgede self-determinasyon ilkesi doğrultusunda bağımsız ve bölgesel bir hükümet oluşturulması yönünde değerlendirilmiş ve hareketin Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasıyla sonuçlanma ihtimali üzerinde durulmuştur. İngiliz belgelerindeki bu algılama devresinin son derece tutarlı tespitlerle şekillendiği görülmektedir.

Adı geçen belgelerde Erzurum merkezli gelişmeleri tanımlama sürecinde ise ilginç ifade ve tespitlerle karşılaşılır. Sadrazamın ifadesiyle belgelere "*Bağımsız İstanbul*

Anadolu'sunun kurulmasını amaçlayan hareket” olarak geçen ifadeler daha sonra çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Bu noktada genel olarak hareketi tanımlama sürecinde; “Milli Hareket”, “Milliyetçi Hareket”, “Milliyetçi Güçler”, “Milliyetçi Parti”, “Milli Teşkilat”, “Milli Savunma Organizasyonu”, “Vatansever Organizasyon”, “Askeri Parti”, “Türk İsyanı”, “Müslüman Direnci” gibi ifadeler ön plana çıkmışken, delegelerinden hareketin politik danışmanları şeklinde bahsedilen Erzurum Kongresi için de; “Parlamento”, “Küçük Çaplı Delegeler Toplantısı”, “Milli Kongre”, “Milliyetçilerin Kongresi”, “Milli Kongre Hareketi”, “Milliyetçi Parti Kongresi” gibi farklı ifadeler kullanılmıştır.

Hareketin İngiliz belgelerine yansıyan değerlendirilme süreci ve buna karşı alınacak önlemler bağlamında ise şunlar söylenebilir. Bu süreçte ön plana çıkan isim Erzurum'daki İngiliz Kontrol Subayı Alfred Rawlinson'dur. Rawlinson'un raporları önemli ölçüde İngiliz siyasetinin gelişmelere ilişkin bakış açısını şekillendirmiştir. Samsun başta olmak üzere Karadeniz kaynaklı bazı bilgi ve değerlendirmeler ise önemli ölçüde tutarsızdır. Genel olarak bakıldığında ise başlangıç itibarıyla hareketle ilgili yapılan değerlendirmelerde bir belirsizliğin ortaya çıktığı, daha sonra ise bazı durumların netleşerek, önlemler bağlamında bir takım tartışmalara girildiği görülür. Öncelikle, etkin hale gelme ihtimali düşük olup, tahrikçilerin çabalarıyla ortaya çıkmış olan geçici ve yerel başkaldırıları şeklinde değerlendirilmiş olan sürece daha sonra, ciddi ve tehlikeli boyutlara ulaşma ihtimali ile bakılmaya başlanmıştır. Öyle ki; hareketin, “İstanbul'un otoritesini ve

Sultan'ın egemenliğini reddederek son derece fanatik, bağımsız ve Avrupa karşıtı bir hükümetin kurulmasıyla sonuçlanabilme”, ihtimali ağırlık kazanmış, bu noktada bazı karşı plan ve önlemler gündeme gelmiştir. Yapılan bazı öneri ve tartışmalardan sonra ise mevcut şartlar altında Kafkasya'yı bile tahliye etmek zorunda kalan İngiliz Hükümeti'nin Doğu Anadolu'ya yönelik bir yükümlülük üstlenemeyeceği son derece açık bir şekilde ifade bulunmuştur.

Sonuçta bir takım genel değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Milli Mücadele döneminde Erzurum merkezli gelişmeler İngilizler tarafından yakın takibe alınmıştır. İngiliz Dışişleri ve istihbarat belgeleri bu takip esnasında yapılan değerlendirmeler açısından son derece özel bilgi, ifade ve yorumlar içermektedir. Erzurum'da başlayan bu süreç sonunda İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik tüm öngörü ve politikaları anlamsız hale gelmiştir. Bununla beraber özellikle İngiliz askeri çevrelerince yapılan uyarılara rağmen Doğu Anadolu'ya yönelik politikalar bağlamında bir revizyona gidilmemiş, sonuçta İngiliz Hükümeti, kendisini bir yükümlülüğe sokmayacak şekilde özel olarak Doğu Anadolu, genel olarak da Türkiye'ye yönelik savaş esnası ve sonrasında şekillendirdiği politikalarında ısrar ile bu politikaları Sevr masasında uygulamaya koymuş, neticede bu ısrarlı taksim politikaları, temeli Erzurum'da atılan “Milli Hareket” duvarına çarpmıştır.

GÖREV VE ASKERLİKTEN AYRILMA BELGESİ

"Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emeline kurban etmemek için açılan mücadele-i milliye uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmaya sıfat-ı resmiye ve askeriyyem artık mani olmaya başladı. Bu gaye-i mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek âşıkı bulunduğum silk-i celîl-i askeriyyeye bu gün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gaye-i mukaddese-i milliyetimiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücâhid suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilân eylerim."

MUSTAFA KEMAL

ارزروم

۸- تموز - ۱۳۳۵

مبارك وطن وملتى پارچەلاننى تهلەكسەندىن قورنارمىق ويونان
وارمنى آمانە قوربان ايشەمك ايچون آچلان مجاہدە مليه
اوغورنده ملله برابر سربست صورتده چالشمە صفت رسميه
وعسكريم آرتق مانع اولمە بائلادى . بوغايە مقدسه ايچون
ملله برابر نيايه قدر چالشمە مقدسانم نامە سوزويرمش اولديم
جهتله پك عاشقى بولنديم سلك حليل عسكرى يه بوكون وداع
وامتغا ايتدم . بوندىن صكره غايە مقدسه مليه من ايچون هر درلو
فداكارلقه جا ليشقى اوزره سینه ملندم برفرد مجاهد صورتيله
بولمقدە اولديمى تميمى عرض واعلان ايلرم .

« مصطفى كمال »

Erzurum Kongresi'ne karşı İstanbul Hükümeti'nin tutumu hakkında OSMANLI ARŞİV BELGELERİ NELER SÖYLÜYOR?

 Nurullah NEHİR¹

Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleriyle Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Anadolu'daki Türk varlığını yok etmek üzere kurgulanmıştı. Antlaşmanın 7.maddesi ile İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durum karşısında Anadolu'da stratejik noktaları işgal edebileceklerdi. Aynı antlaşmanın 24.maddesi ise Vilayet-i Sitte olarak adlandırılan Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas'ta karışıklık çıkması durumunda, İtilaf devletlerine bu illerin herhangi bir kısmını işgal etme hakkını veriyordu. Nitekim antlaşmanın ardından yaşanan bazı gelişmeler, her iki maddenin de İtilaf Devletleri tarafından suiistimal edildiğini gösteriyordu. 13 Kasım 1918'de İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri, ardından Osmanlı Devleti'nin muhtelif bölgelerini işgal etti. Bu olumsuz gelişmelerin doğu vilayetlerinde yarattığı kaygı ise 24.maddenin uygulanması riski idi. Nitekim emperyalist güçlerin Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile Osmanlı Devletine kabul ettirdikleri Ermeni islahatı meselesi o tarihten beri gündemdeydi ve Vilayet-i Sitte olarak adlandırılan illeri yakından ilgilendiriyordu. Doğu Anadolu'nun Ermenilere verilmesi ihtimaline karşı tepki ise ilk olarak İstanbul'da ortaya çıktı. Kasım 1918'de Beyrut Eski Valisi İsmail Hakkı, Hicaz Eski Valisi Mahmut Nedim, Bayezid Mebusu Şefik, Diyarbakır Mebusları Zülfü

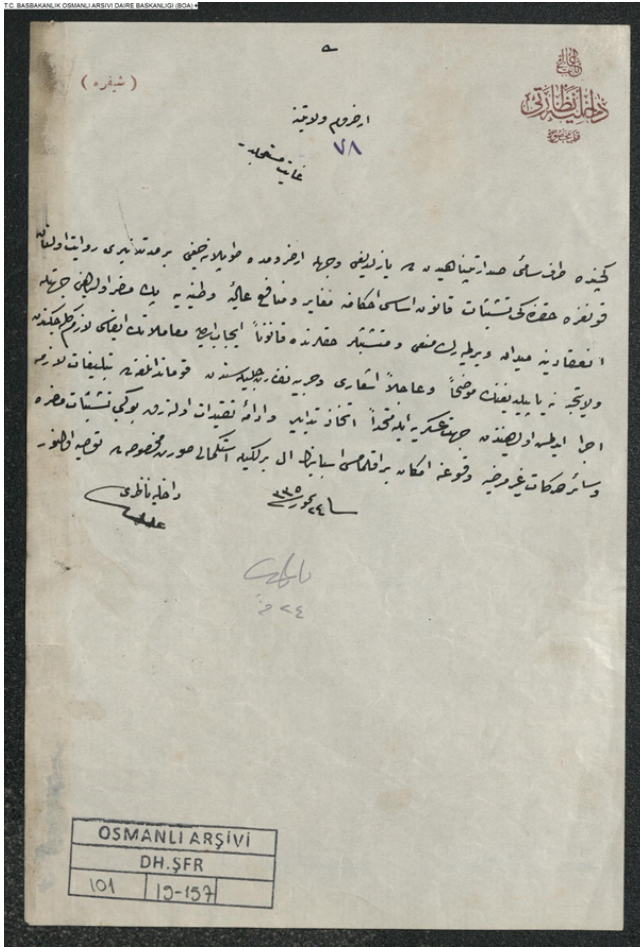
ve Feyzi, Süleyman Nazif, Cevat Bey ve Raif Efendi'nin önderliğinde teşekkül eden Vilâyât-ı Şarkîyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, doğu vilayetlerinin Ermenilere verilmesini engellemek maksadıyla faaliyete geçti. Cemiyetin Erzurum'daki şubesi de Cevat Dursunoğlu ve Süleyman Necati Güneri Bey'in önderliğinde 3 Mart 1919 tarihinde kuruldu. Kuruluş amaçlarına uygun çalışmalar yürüten cemiyet, 10 Temmuz 1919 tarihinde doğu vilayetlerinin Ermenilere verilmesini engellemek maksadıyla bir kongre düzenleme kararı aldı. Ancak kongre bazı aksaklıklar nedeniyle 23 Temmuz 1919 tarihine ertelendi.

Öte yandan 9.Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa ise 19 Mayıs 1919 tarihinde çıktığı Samsun'daki görevlerini bitirmiş ve 25 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla Erzurum'a doğru yola çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa, refakatindeki önemli şahsiyetlerle geldiği Erzurum'da toplanması kararlaştırılan kongre için hazırlıklara başladı. Erzurum, Trabzon, Bitlis ve Van vilayetlerinden toplamda 56 üyenin katıldığı Erzurum Kongresi 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapıldı ve başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçildi.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde toplanan Erzurum Kongresi, İstanbul Hükümeti tarafından da yakından takip

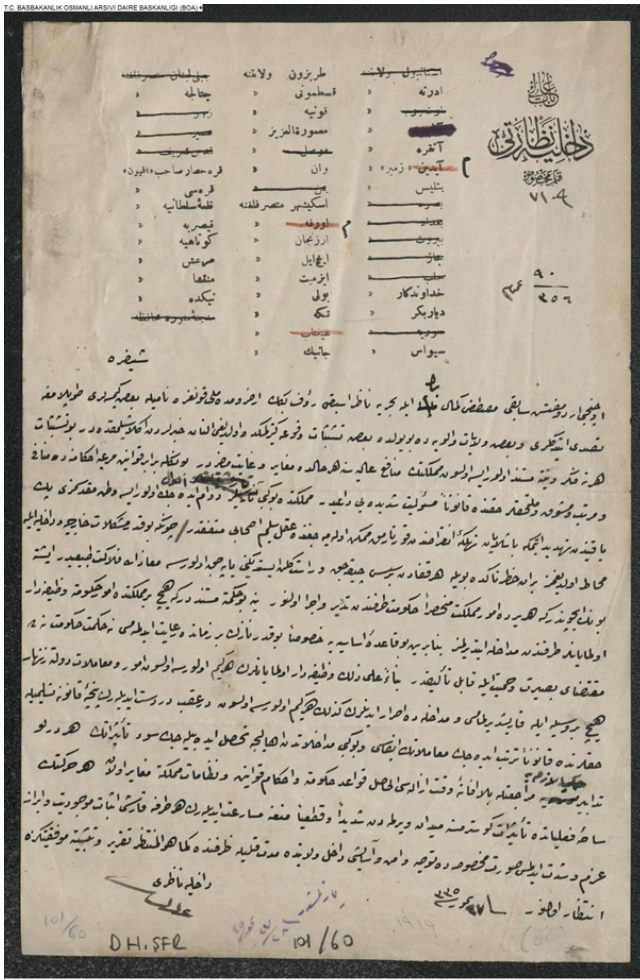
¹ Öğr.Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

ediliyordu. Kongrenin başlangıcından bir gün sonra, 24 Temmuz 1919'da Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey tarafından Erzurum Valiliğine çekilen telgrafla, Erzurum'da bir müddetten beri bir kongrenin toplanacağı şayiasının olduğu, kongrenin toplanmasının Kanuni Esasi ahkamina aykırı olduğu, dolayısıyla söz konusu kongrenin toplanmasının engellenmesi istendi. (BOA. DH.ŞFR.101.19-157. 24 Temmuz 1919).

DH.ŞFR.00101.00019.157.001

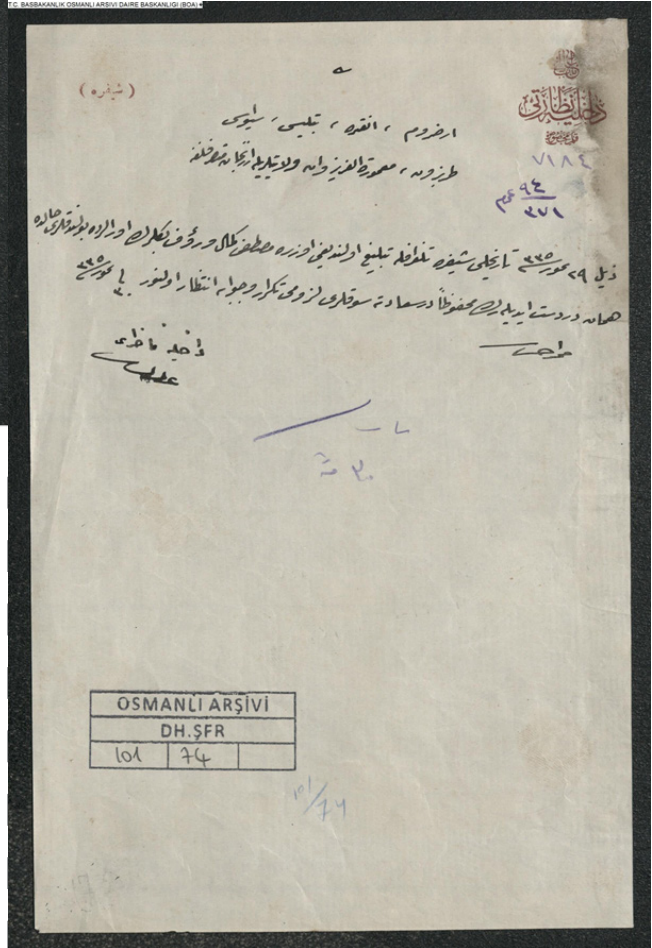
Kongrenin engellenmesi için gerekli teşebbüslerin yapılmasının istenmesine rağmen Erzurum Kongresi'nin toplanmasının önüne geçemeyen İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e karşı tavrının daha da sertleştirdi. Bu sefer 27 Temmuz 1919 tarihli bir telgrafla Edirne, Ankara, İzmir, Bitlis, Hüdavendigar, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuretülaziz, Van valilikleriyle; Eskişehir, Erzincan, İçel, İzmit, Bolu, Teke, Canik, Çatalca, Afyon, Karesi, Kala-i Sultaniye, Kayseri, Kütahya, Maraş, Mentese, Niğde mutasarrıflıklarına bir talimat gönderen Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Erzurum'daki kongre benzeri toplantıları diğer mahallerde de yapmayı planladıkları bilgisinin olduğunu, bu teşebbüslere karşı gerekli önlemlerin alınmasını istedi. Söz konusu telgrafla Erzurum Kongresi ile başlayan süreci korsan ve yetkisiz bir işlem olarak niteleyen Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, vatanın meseleleri ile ilgili konularda yetkinin hükümette olduğunu, dolayısıyla her kafadan bir ses çıkmaması gerektiğini belirtti ve bu tür eylemlerde bulunan kişilerin tutuklanmasını ve haklarında kanuni işlem yapılmasını istedi. (BOA. DH.ŞFR.101.60. 27 Temmuz 1919).

DH.ŞFR.00101.00060.001

İstanbul Hükümeti'nin her türlü önlemine rağmen Erzurum Kongresi faaliyetlerini sürdüren Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının aldıkları kararları yakından takip eden Dahiliye Nezareti, tutumunu daha da sertleştirdi. 29 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum, Ankara, Bitlis, Sivas, Trabzon, Mamuretülaziz, Van vilayetleriyle; Erzincan mutasarrıflığına bir telgraf çeken Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Mustafa Kemal Paşa ve kongreye katılan diğer azaların tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi hakkında Meclisi Vükela kararı alındığını belirtti ve bu kararın acilen uygulanması talimatını verdi. (BOA.DH.ŞFR.101.67. 29 Temmuz 1919).

Erzurum Kongresi'nin kararlarını İstanbul Hükümeti'ne karşı bir başkaldırı olarak algılayan Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'in Mustafa Kemal Paşa aleyhine olan tutumu ısrarla devam etti. Son olarak 30 Temmuz 1919 tarihinde yine Erzurum, Ankara, Bitlis, Sivas, Trabzon, Mamuretülaziz, Van vilayetleriyle; Erzincan mutasarrıflığına bir telgraf daha gönderen Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkındaki tutuklama kararını hatırlattı ve muhataplarından aldıkları önlemler hakkında bilgi istedi. (BOA.DH.ŞFR.101.74. 30 Temmuz 1919).

DH.ŞFR.00101.00074.001

Türk tarihinin önemli sayfalarından birisi olan Erzurum Kongresi'nin toplanması, İstanbul Hükümeti tarafından engellenmek istendi ancak bu teşebbüsler başarılı olmadı. Nitekim Erzurum'da başlayan milli hareket ilerleyen günlerde toplanacak olan Sivas Kongresi'yle yeni bir aşamaya evrildi.

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivinde Bulunan Erzurum Kongresi Belgeleri

 Akın AKTAŞ¹

Tarihi bir olay, kişi veya konu hakkında bilgi alınacak kaynakların en önemlisi, arşiv vesikalardır. Bu vesikalardan edinilen bilgiler doğrultusunda bir konu, tarihi bir kimlik kazanır ve literatüre dâhil edilir. Belgelerin bulunduğu kurumların başında ise devlet arşivleri gelmektedir. Bu arşivlerden biri olan Tarihi Harp Şubesi, ilk olarak Osmanlı Devleti idaresinde 29 Mart 1916 tarihinde İstanbul'da kuruldu ve 1919 yılında Genel Kurmay Başkanlığına bağlandı. Zaman içerisinde ismi birçok kez değiştirilen arşiv, günümüzdeki adı olan *Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi* (ATASE) adını, 1978 yılında aldı. 1916-1923 yıllarında İstanbul'da, 1923-1926 yıllarında Konya'da hizmet veren arşiv, 1926 yılından itibaren Ankara'da hizmet vermektedir.² Açıldığı ilk dönemde yüz yüze faydalanan bu arşiv, 2023 yılından itibaren Devlet Arşivleri Başkanlığının resmi internet sitesi üzerinden erişime açılmıştır.

Envanterinde, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yanı sıra konumuz itibariyle önemi olan Erzurum Kongresi hakkında bilgi veren kıymetli belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerden muhtelif zamanlarda araştırmacılar

faydalanmıştır.³ Erzurum Kongresi hakkında en kapsamlı çalışmayı hazırlayan rahmetli Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi* ismini verdiği eserinde yer verdiği askeri belgeleri, dönemin Genel Kurmay Başkanı Semih Sancar vasıtasıyla edinmiştir. Bu durumun en önemli nedeni, yukarıda da bahsedildiği üzere belgelere ulaşımında yaşanan zorluklardır

5 Nisan 2026 tarihi itibariyle yaptığımız tarama neticesinde kongre hakkında bilgi veren 130 belgeye ulaşılmıştır. Bu arşivde yer alan belgelerde:

- Erzurum Kongresi'nin toplanmasının zaruri olduğu
- Kongrenin toplanması için tedbirler alındığı
- Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması için emir verildiği
- Kongreye katılacak bazı mebusların muhtelif nedenlerden dolayı kongreye katılamadıkları
- Kongreye katılacak delegelerin temsil edileceği bölgelerin belirlendiği
- Kongreye yönelik muhalif girişimler olduğu
- İstanbul Hükümeti ve Damat Ferit

¹ Araştırmacı Tarihçi Yazar.
akinaktas.history25@gmail.com

² Semih Yalçın, Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları, s.48-52. ;Erzurum Kongresi beyannamesi, Genel Kurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivinde (Koleksiyon: Atatürk Dolap No: Özel Göz. No:1, Klasör No:6, Dosya No:1335/4-2 Fihrist No:12-8/12-9) bulunmaktadır. Milli Egemenlik Belgeleri Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Milli Beyannamesi, Der. Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ankara 2015.

³ <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Default.aspx> Erişim Tarihi 07.07.2026. Araştırmacı tarafından ilgili interaktif veri tabanına giriş yapıldıktan sonra "Detaylı Arama" bölümünden "Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi" sekmesi seçilip, arama bölümüne de "Erzurum Kongresi" yazılarak belge taraması yapılmaktadır.; Erzurum Kongresi hakkında bilgi veren kitap, makale ve arşiv belgeleri hakkında bkz. Akın Aktaş, Erzurum Kongresi Bibliyografyası (1919-2020), Akademisyen Yayınevi, Ankara 2021.

Paşa'nın Erzurum Kongresi'ni engellemek için her türlü girişimde bulunduğu

- Kongrede yaşananların Padişah'a bildirildiği
- Kongrede yapılan bazı önemli konuşmaların kayıt altına alındığı
- Temsil Heyetinin oluşturulduğu
- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulduğu
- Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey ve İngiliz General Rawlinson'un çok önemli faaliyetlerde bulundukları
- Ermenilerin yaptığı Türk mezalimine tepki gösterildiği ve Ermenilere yönelik bazı tedbirlerin kararlaştırıldığı
- Kongrede, bağımsızlık için önemli kararlar alındığı ve bir beyanname neşredildiği
- Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'yle Erzurum'daki cemiyetlerin işbirliği yaptığı
- Kongre sonrasında Sivas Kongresi'ne yönelik bazı hazırlıklar yapıldığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Erzurum Kongresi'nde yaşananlar ve alınan kararlar, Kurtuluş Savaşı kadar önemli ve kıymetlidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin lideri seçilmesinin ilk resmi adımı Erzurum'da atılmıştır.

Belgelerden ve hatıratlardan anlaşıldığı kadarıyla Erzurum aslında Mustafa Kemal'in İstiklal Harbi sürecindeki ilk sivil cephesi olmuş ve zor da olsa bu cepheyi kazanmıştır.

Paşa'nın Erzurum delegesi seçilmesi, Temsil Heyeti'nin başkanlığına getirilmesi gibi birçok tarihi olay kongrede alınan kararlar neticesinde gerçekleşmiştir. Bu mühim kararların kayıt altına alındığı belgeler, Erzurum Kongresi'nin en önemli bilgi kaynaklarıdır. Yakın zamanda erişime açılan bu belgeler sayesinde daha önce gün yüzüne çıkmayan birçok bilgi araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Biz tarihçilerin üzerine düşen asli görevlerinden biri de, Erzurum Kongresi gibi önemli tarihi olay ve olguların yer edindiği belgelerin bibliyografik çalışmalarını hazırlamak ve gelecek nesillere hediye etmektir. Bu makale bu minvalde hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA**Arşivler**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi

Erzurum Kongresi Beyannamesi, Genel Kurmay ATASE

Daire Başkanlığı Arşivi (Koleksiyon: Atatürk Dolap No:

Özel Göz. No:1, Klasör No:6, Dosya No:1335/4-2 Fihrist

No:12-8/12-9)

Kitaplar

AKTAŞ, Akın, Erzurum Kongresi Bibliyografyası (1919-2020), Akademişyen Yayınevi, Ankara 2021.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Kültür Ofset, Ankara 1993.

Milli Egemenlik Belgeleri Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Milli Beyannamesi, Der. Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ankara 2015.

YALÇIN, Semih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

Tablo-ATASE’de Bulunan Erzurum Kongresi Belgeleri.

Yer Bilgisi MSB.ATA	Belge Özeti
110-9-1-11/1-0-49	Erzurum Kongresi hakkında Dâhiliye Nezareti’nin vilayetlere gönderdiği şifrede, devletin sorun ve işlevlerine hiçbir bahane ile karışılmamasının istendiği ve Mustafa Kemal ile Rauf Bey’in tutuklanması talebiyle Sivas Kongresi için Sivas’a gelmiş ve gelecek olan şahıslardan kimliklerini gizli tutmalarının istendiği.
110-9-1-10/45-0-33	Erzurum Kongresi hakkında Kazım Karabekir tarafından Harbiye Nezaretine verilen malumat.
110-9-1-10/24-0-105	Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Erzurum Kongresi Beyannamesi.
110-9-1-10/24-0-107	Üçüncü Ordu Müfettişliği tarafından Sadaret ve Harbiye Nezaretine Erzurum Kongresi hakkında malumat verildiği, kongre müzakeratının sona erdiğinin bildirildiği.
110-9-1-10/98-0-29	Vilâyât-ı Şarkiye ve Elviye-i Müstakille Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri namına seçilen murahhasların Erzurum’a gelerek Erzurum Kongresini teşkil ettikleri.
110-9-1-10/194-0-171	Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili Kazım Karabekir’in Erzurum Kongresi hakkında bilgi içeren şifresi.
110-9-1-10/206-0-92	Erzurum Kongresi’nin hangi sebeple toplandığı, kanuni olan bu toplantıya kolorduların müdahale edemediği, Meclis-i Mebusan’ın toplanmasına gerek olduğu.
110-9-1-10/206-0-99	Erzurum Kongresi’nin vatanı müdafaa kaygısıyla toplandığı, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in milletin bir ferdi olarak kongreye katıldıkları.
110-9-1-10/206-0-108	Erzurum Kongresi üyelerinin cemiyet üyelerinden oluştuğu.
110-9-1-10/206-0-117	4 Eylül 1335’te Sivas’ta akdedilen Sivas Kongresi’ne ait mevadd-ı esasiye risalesi ve Erzurum Kongresi’nde hazırlanışı neşredilen nizamnamenin bazı maddelerinin Sivas Kongresi tarafından tadil edildiğine dair yazı.
110-9-1-10/271-0-59	Erzurum Kongresi Beyannamesi ve Heyeti.
110-9-1-10/275-0-4	Erzurum Kongresi Beyannamesi.
110-9-1-10/1-0-69	Arapgir Heyet-i Temsiliye Şubesinin Erzurum Kongresine katılamadıkları ancak, Sivas

	Kongresine katılacaklarının tahriratla Sivas Heyet-i Temsiliye Riyasetine bildirildiği.
110-9-1-10/4-0-87	Erzurum Kongresi sona erdiği sırada, Diyarbakır ahalisi adına Müftü İbrahim Efendi'nin gönderdiği ve Ermenilerin faaliyetleriyle vatanın herhangi bir parçasına vuku bulacak taarruz hakkındaki telgrafın alındığı ve kongrede okunduğu.
110-9-1-10/5-0-3	Erzurum Kongresinin 24 Temmuz 1919 tarihli oturumunda görüşülen encümenlerin ve program heyetinin seçimiyle ilgili müzakere zabıtları.
110-9-1-10/5-0-6	Kongre nizamnamesi maddeleri ile vahdet ve istiklali tehlikeye düşürecek şekilde vatanın herhangi bir ecnebi unsur tarafından işgal ve istilasına karşı birlikte mukavemet ve müdafaa edileceğine dair Erzurum Kongresi müzakere zabıtları.
110-9-1-11/1-0-59	Erzurum Kongresi tarafından kabul edilen ve 11 maddeden oluşan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin mukarrerat ve nizamnamesinin şifre halinde 4 telgraf ile gönderileceğinin bildirildiği.
110-9-1-11/1-0-69	Arapgir Heyet-i Temsiliye şubesinin Erzurum Kongresi'ne katılmadıkları ancak, Sivas Kongresi'ne katılacaklarının tahriratla Sivas Heyet-i Temsiliye Riyasetine bildirildiği.
110-9-1-11/2-0-17	Trabzon Heyet-i Merkeziyesi'nden sorulan mütalaaya cevap gelmediği, Heyeti Temsiliye'nin önce Erzurum Kongresi'nde kabul edildiği, Sivas Kongresi'nin neticeleri hakkında bilgi verildiği.
110-9-1-11/4-0-59	Erzurum Kongresi için Harput'tan 2 temsilcinin seçildiği.
110-9-1-11/4-0-63	Erzurum Kongresi için delegelerin toplanmasının beklendiği.
110-9-1-11/4-0-64	Doğu vilayetlerinde İslam hukukunun iptali ile Ermeni istilasına kayıtsız kalan hükümetin tutumunun protesto edildiği ve Doğu vilayetlerinin iştirakiyle Erzurum'da genel bir kongre yapılmasına dair yazışmalar.
110-9-1-11/4-0-67	Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kongreye davet edilmesi isteği.
110-9-1-11/4-0-68	Erzurum Kongresi için Trabzon'dan Servet Bey'in seçildiği.

110-9-1-11/4-0-69	Erzurum Kongresi'ne Doğu vilayetlerinden katılacak delegelerin tespit edilerek yola çıkarıldıkları ve Erzurum'da bu delegeler için yapılan iskân hazırlıkları.
110-9-1-11/7-0-132	Vilayat-ı Şarkiyye'nin müdafaası için Erzurum'da yapılacak olan milli kongreye Divriği Müftüsü Hayrullah Efendi'nin seçildiği.
110-9-1-11/7-0-133	Erzurum Kongresi için Kığı kazasından Kahraman Hayri Bey'in seçildiği.
110-9-1-11/7-0-134	Erzurum'da yapılacak kongrenin çalışmaları esnasında telgraf çekmek için İsmail Bekirzade Said Bey'in görevlendirildiği.
110-9-1-11/7-0-135	Erzurum'da yapılacak kongrede cemiyet mümessili olmak üzere azadan Kumbur karyeli Hayrobeyzade Said Bey'in tayin edildiği.
110-9-1-11/7-0-136	Erzurum'da teşkil edilen Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinde Karahisar-ı Şarki ahalisi namına Hükümet Tabibi Abdülmecid Efendi'nin seçildiği.
110-9-1-11/7-0-137	Kığı kazası mahalli eşrafından İsmail Beyzade Said Bey ile Kahraman Hayri Efendi'nin mümessil olarak seçildikleri.
110-9-1-11/7-0-138	Erzurum'da açılacak Vilayat-ı Şarkiyye Kongresi'ne dava vekili Alemdarzade Mehmet Tevfik Efendi'nin seçildiği.
110-9-1-11/4-0-73	Vilayetlerden Erzurum Kongresi'ne iştirak edecek delegelerin hareketlerinin çabuklaştırılması isteği.
110-9-1-11/4-0-74	Erzurum Kongresi'ne gelecek kişilerin yola çıkmış olduğu.
110-9-1-11/7-0-140	Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Sivas ve Darende'den Ziya ve Mor Ali Babazade Fazlullah Efendilerin murahhas seçildikleri.
110-9-1-11/7-0-141	Erzurum'da yapılacak vilayetler kongresine katılmak üzere, Yusufeli kazasında mümessil olarak Yaralızade Ahmed Bey'in seçildiği.
110-9-1-11/7-0-142	Erzurum'da yapılacak kongreye Firuzbeyzade Ahmed Battal'ın aza seçildiği.
110-9-1-11/7-0-143	Erzurum Kongresi için çeşitli bölgelerde murahhas seçimine devam edildiği.
110-9-1-11/7-0-145	Erzurum'da yapılacak kongreye Tercan kazası namına Çadırcızade Ali Bey'in seçildiği.

110-9-1-11/7-0-146	Erzurum'da yapılacak kongreye Tokat heyeti azasından Hamamcızade Rıfat Efendi'nin murahhas seçildiği.
110-9-1-11/4-0-75	Erzurum Kongresi azalarının yola çıkarılmaları için gerekli yerlere tebliğde bulunulduğu.
110-9-1-11/4-0-76	Erzurum Kongresi'ne katılacak Sivas, Amasya, Tokat, Trabzon ve Erzincan delegelerinin acilen Erzurum'a gelmeleri.
110-9-1-11/15-0-1	Vatanın kurtarılması ve bağımsızlık amacıyla toplanan Erzurum Kongresi'nin gazeteler vasıtasıyla bütün halka duyurulmak istendiği.
110-9-1-11/4-0-77	Erzurum Kongresi için vilayetlerden seçilen temsilcilerin yola çıkarılmaları, Diyarbakir Valisi Faik Ali Bey'in Erzurum Kongresi'ne delege gönderme hususunda gösterdiği gayretlere rağmen delegelerin zamanında kongreye yetişemediği.
110-9-1-11/7-0-147	Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Zara için Süvari Yüzbaşı Emekli Recep Efendi'nin seçildiği.
110-9-1-11/7-0-148	Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Diyadin'den İsmail Efendi'nin aza olarak seçildiği.
110-9-1-11/7-0-158	Van vilayeti namına Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Erzurum eşrafından Hacı İsmail Efendizade Tevfik ve Gümrük mütevellisi Cazim beylerin seçildikleri.
110-9-1-11/5-0-41	Erzurum Kongresi'nin açılışı. Müslümanları katleden Ermenilerin mahkemeye verilmesi ve Müslümanların meşru haklarının savunulması için, 15.Kolordu Komutanlığı'nın Erzurum Kongresi nezdinde aracılık yapmasının istendiği.
110-9-1-11/4-0-78	Mamuretülaziz ahalisinin Erzurum Kongresi'ne aza gönderip göndermeme konusunda Vali tarafından serbest bırakıldıkları.
110-9-1-11/6-0-50	Ermenilerin Van, Bitlis, Erzurum ve Erzincan'da yaptıkları mezalimin Avrupa'ya duyurulması için Erzurum Milli Kongresi'nin başarıya ulaşması isteği.
110-9-1-11/1-0-39	Erzurum ve Sivas Kongrelerine delegelerin seçilerek gönderilmesinin istendiği.
110-9-1-11/7-0-151	Erzurum'da toplanarak Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetince Reşadiye kazasının durumunu iyi bilen Hacı Sırrı Efendi'nin murahhas olarak seçildiği.

110-9-1-11/7-0-149	Evrak Eski Müdürü Maksud Bey'in Eleşkird kazası namına mümessil olarak seçildiği.
110-9-1-11/6-0-51	Ardahan ve çevresini, toplanacak kongrede Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Hariciye Eski Nazırı Fahreddin Bey ile Ardahan eşrafından ve Şura-yı Milli Azası Rasim Bey'in temsil edecekleri.
110-9-1-11/5-0-1	Erzurum ve Sivas namına Erzurum Kongresi'ne katılacaklar.
110-9-1-11/7-0-152	Toplanacak Erzurum Kongresi'nde Erzurum'un Mustafa Kemal Paşa tarafından temsil edilmesinin istenildiği.
110-9-1-11/34-0-22	Erzurum Kongresi'ne vatanın kurtarılması için çalışan bütün cemiyetlerin katıldığı, askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa'ya da oluşan heyet adına düşüncelerini açıklama vazifesinin verildiği.
110-9-1-11/7-0-153	23 Temmuz'da Hükümet Dairesi'nde yapılacak kabul resmine Erzurum'da bulunan Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Sivas heyetinin de katılmasının istendiği.
110-9-1-11/7-0-154	Tortum kazası namına Tortum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden Hasım Bey'in seçildiği.
110-9-1-11/7-0-155	Erzurum Eski Mebusu Raif Efendi'nin Erzurum Merkez mümessillğine seçildiği.
110-9-1-11/7-0-156	Erzurum'da toplanacak kongre için Dursunbeyzade Cevad Bey'in aza olarak seçildiği.
110-9-1-11/4-0-93	Erzurum Kongresi'nin resmi açılış programı.
110-9-1-11/7-0-157	Erzurum Kongresi'nin 23 Temmuz 1335 tarihinde açılmasının kararlaştırıldığı.
110-9-1-11/4-0-95	Kongre yeri olarak Erzurum'un seçilmesi nedeniyle şehir namına gönderilen teşekkür mesajı.
110-9-1-11/4-0-94	Erzurum Kongresi'nin ilk oturumunun yapıldığı ve kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın, Erzurum Murahhaslığı'na da Rauf Bey'in seçildiği.
110-9-1-11/34-0-23	Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ne reis seçilmesi üzerine murahhaslara yaptığı konuşma.
110-9-1-11/4-0-99	Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına seçilmesi sebebiyle kongre heyetine teşekkürleri ve kongreye sunduğu açılış nutku.
110-9-1-10/34-0-26	Vatanın kurtarılması gayesiyle toplanan Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'ta bir kongre toplanacağı, Mutki'de aşiret reisi Hacı Musa Bey'in, Heyet-i Temsiliyeye aza olarak seçildiği.

110-9-1-11/4-0-96	Erzurum Kongresi'nin açılış ve kapanışında Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi'nin okuduğu dualar.
110-9-1-11/4-0-97	Erzurum Kongresi'nin açılışı dolasıyla Padişah'a sunulan rapor.
110-9-1-11/5-0-2	23 Temmuz 1919 tarihinde iki celse halinde toplanan Erzurum Kongresi'nde Başkanlığa Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesiyle birlikte divan üyeleri seçiminin de sonuçlandırıldığı.
110-9-1-11/7-0-159	Erzurum Kongresi'ne katılan şahısların isimlerinin bildirildiği.
110-9-1-11/5-0-3	Erzurum Kongresi'nin 24 Temmuz 1919 tarihli oturumunda görüşülen encümenlerin ve program heyetinin seçimi ile ilgili müzakere zabıtları.
110-9-1-11/34-0-24	23 Temmuz 1919 tarihli yayınlanan ajansta, Sadaretin Anadolu'da karışıklık zuhur ettiğine ve Kanun-ı Esasi'ye muhalif olan Meclis-i Mebusan namı altında toplantı yapıldığı, bu hareketin memurine-i mülkiye ve askeriye tarafından engellenmesinin icap ettiğinin bildirildiği, Sadaret'in bu beyanatını düzeltmesi ve tezkibini istediğine ait yazısı.
110-9-1-11/10-0-10	Samsun'a gelen Amerikalı zabitin, Erzurum Kongresi'nin Ermenilere felaketi getireceği hakkındaki malumatlar.
110-9-1-11/7-0-161	Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti namına eski Mutasarrıf Süreyya Bey'in murahhas olarak seçildiği.
110-9-1-11/7-0-139	Erzurum'da yapılacak kongreye Koyulhisar kazasından Sedat Efendi'nin seçildiği.
110-9-1-11/5-0-4	Memleketin genel durumuyla ilgili Erzurum Kongresi üçüncü içtima, birinci celse zabıtları.
110-9-1-11/5-0-6	Kongre nizamnamesi maddeleri ile vahdet ve istiklali tehlikeye düşürecek şekilde vatanın herhangi bir ecnebi unsur tarafından işgal ve istilasına karşı birlikte mukavemet ve müdafaa edileceğine dair Erzurum Kongresi müzakere zabıtları.
110-9-1-11/7-0-162	Erzurum Kongresi müzakerelerine katılmak üzere Hemşinli Necati ve Hasan efendilerin murahhas olarak seçildikleri.

110-9-1-11/5-0-7	Vilayat-ı Şarkîye'nin muhacereti konusunda Erzurum Kongresi üyelerinin 28 Temmuz 1919 tarihli müzakere zabıtları.
110-9-1-11/5-0-46	Erzurum Kongresi'nin bütün ruh ve gayesinin her türlü siyasi cereyanların ve fırkacılığın üzerinde olduğu.
110-9-1-11/1-0-49	Erzurum Kongresi hakkında Dahiliye Nezareti'nin vilayetlere gönderdiği şifrede, devletin sorun ve işlevlerine hiçbir bahane ile karışılmamasının istendiği ve Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin tutuklanması talebi.
110-9-1-11/7-0-33	Erzurum Kongresi çalışmalarının iyi gittiğinin bildirildiği ve Sivas Kongresi için çeşitli bölgelerden seçilen murahhaslar hakkında bilgi verildiği.
110-9-1-11/5-0-8	Murahhasların itimatname ve mazbataların okunmasına dair Erzurum Kongresi zabıtları.
110-9-1-11/17-0-20	15.Kolordu Kumandanı Miriva Kazım Karabekir'in Erzurum Kongresi'nin gerekliliği ve önemine dair görüşleri.
110-9-1-11/7-0-164	Erzurum Kongresi program, encümenin aldığı kararlar.
110-9-1-11/5-0-9	Nizamname maddeleri müzakereleri ve vilayet delegeleri tarafından heyet-i murahhasa seçilmesi hakkında Erzurum Kongresi zabıtları.
110-9-1-11/4-0-100	23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'da toplanan kongre tarafından alınan kararlar.
110-9-1-11/7-0-165	Şarki Anadolu'nun ittifaknamesiyle Erzurum'da akdolunan ilk kongrenin ilk kararları.
110-9-1-11/5-0-10	Vatan müdafaasının Vilayet-ı Şarkîye ahalisiyle birlikte yapılacağı ve idari ve askeri vaziyetler hakkında Erzurum Kongresi zabıtları
110-9-1-11/5-0-11	Heyet-i Temsiliye'nin umumi kongreye karşı senelik hesabat ve muamelattan sorumlu olacağı ve Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanı hakkında Erzurum Kongresi zabıtları.
110-9-1-11/5-0-12	Erzurum Kongresi'ne Diyarbekir ve Elaziz temsilcilerinin henüz gelmediği, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanı ve cemiyet beyannamesi müzakereleri.
110-9-1-11/5-0-13	Nizamname encümenine yapılan üye seçimi ve bütçe müzakereleri hakkında Erzurum Kongresi zabıtları.

110-9-1-11/5-0-14	Heyet-i Temsiliye seçimi ve Şarki Anadolu ve Sivas'ta Umumi Kongre yapılması konusunda Erzurum Kongresi zabıtları.
110-9-1-11/4-0-102	Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1335 tarihli beyannamesine göre Erzurum, Trabzon, Van, Sivas, Diyarbekir, Trabzon, Mamuretülaziz ve Bitlis vilayetlerinin ayrılmaz bir bütün olduğu, milli iradenin hakimiyetinin esas olduğu, gayri Müslimlerin hakkının korunacağı, müstevli olmayan devletlerin yardımlarının kabul edileceği, milli meclisin kurulacağı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanının Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak değiştirildiği.
110-9-1-11/5-0-15	Erzurum Kongresi'nin son oturumunda Sadrazam'a telgraf çekilmesine karar verildiği, Heyeti Temsiliye azalarının seçildiği ve kongrenin dua ile kapatıldığına dair zabıtlar.
110-9-1-11/7-0-166	Şarki Anadolu vilayetlerinin Erzurum Kongresi beyannamesi.
110-9-1-11/7-0-7	Erzurum Kongresi'nce Sivas Kongresi'ne katılmak üzere Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey, ulemeden ise Raif Efendi ve Şeyh Efendi'nin görevlendirildikleri.
110-9-1-11/34-0-25	Erzurum Kongresi'nin bitiminde Mustafa Kemal'in yaptığı konuşma.
110-9-1-11/4-0-87	Erzurum Kongresi'nin sonra erdiği sırada Diyarbekir ahalisi adına Müftü İbrahim Efendi'nin gönderdiği ve Ermenilerin faaliyetleri ile vatanın herhangi bir parçasına vuku bulacak taarruz hakkındaki telgrafın alındığı ve kongrede okunduğu.
110-9-1-11/17-0-22	Eski Bitlis Mebusu Sadullah, Hoytal Aşireti Reisi Mirzabeyzade Hacı Musa ve sabık Tokat Valisi Bekir Sami Bey'in Erzurum Kongresi'ne Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi azalıklarına seçildiklerini; Kazım Karabekir Paşa'nın da Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi özel maddesi gereğince Heyet-i Temsiliye azasından olduğunu Mustafa Kemal'in bildirdiği.
110-9-1-11/7-0-41	Erzurum Kongresi'nin sonuçlanması sebebiyle Sivas Kongresi'nin toplanmasının gerekli olduğu ve

	Sivas'a gitmiş olan murahhasların isimlerinin bildirilerek, gitmemiş olanların hemen hareket etmelerinin temin edilmesi.
110-9-1-11/17/-0-23	Rawlinson'un, Kazım Karabekir Paşa'dan Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin bir nüshasını istediği.
110-9-1-11/34-0-26	Vatanın kurtarılması gayesiyle toplanan Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'ta bir kongrenin toplanacağı.
110-9-1-11/15-0-92	Heyet-i Temsiliye'nin Erzurum'dan hareketi ve Sivas'a gelişi hakkında yazışmalar.
110-9-1-11/15-0-63	Erzurum Kongresi beyannamesinin bir suretinin alındığı.
110-9-1-11/1-0-59	Erzurum Kongresi tarafından kabul edilen ve 11 maddeden ibaret olan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin mukarrerat ve nizamnamesinin şifre halinde 4 telgraf ile gönderileceğinin bildirildiği.
110-9-1-11/34-0-27	Üçüncü Ordu Eski Müfettişi Mustafa Kemal'in yapılan Erzurum Kongresi ile vatanın istiklalini temin için çalışacağı, yine aynı maksatla Sivas'ta bir kongre toplanacağı.
110-9-1-11/7-0-54	Erzurum Kongresi'nin bitiminde Bekir Sami Bey'in Heyet-i Temsiliye azalığına seçildiği gösterir telgrafın, Heyet-i Temsiliye tarafından çekilmiş olduğunun anlaşıldığı.
110-9-1-11/34-0-31	Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar ile kongreye katılan cemiyetlerin Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştikleri, cemiyetin merkezinin Erzurum olduğu ve Heyet-i Temsiliye'nin meydana getirildiği.
110-9-1-11/16-0-6	Milli Mücadele'ye katkısından dolayı 13. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Halid Bey'e teşekkür edildiği, Sivas Kongresi ile Erzurum Kongresi'nin çalışmalarının sürdürdüğü.
110-9-1-11/7-0/64	Erzurum Kongresi tarafından Şarki Anadolu vilayetleri namına Sivas Umumi Kongresi'ne katılmak üzere Heyet-i Temsiliye'den memur edilen şahısların hareket edecekleri.
110-9-1-11/10-0-40	Erzurum Kongresi'ne Sürmene mümessili olarak gelen Eyüpzade Ömer Fevzi adındaki şahsın hareketleri ve ordunun varlığı ile askerlik aleyhindeki sözlerinin dikkati çektiği, bu şahsın

	Erzurum ve Sivas kongreleri aleyhinde konuşmaya başladığı belirtilerek bu gibi kimselerin Sivas Kongresi'ne de girmesi ihtimaline karşı dikkatli olunmasının istendiği.
110-9-1-11/7-0-97	Önceden Erzurum Kongresi'ne seçilen Malatya murahhasının Sivas'a gelmesine ihtiyaç olup olmadığının bildirilmesi.
110-9-1-11/7-0-130	Erzurum Kongresi'yle ilgili belgeler.
110-9-1-11/34-0-43	Erzurum Kongresi'nin Şarki Anadolu'nun kurtuluşu için toplandığı ve kararını o bölge için verdiği, Sivas Kongresi'nin ise bütün milleti temsil eden bir kongre olduğu ve bu kongrenin bir Heyet-i Temsiliye oluşturulmasının kongre kararı olduğu.
110-9-1-11/3-0-107	Erzurum ve Sivas Kongrelerine her vilayetten birer delege seçilmesi teklifinin yanlış anlaşıldı.
110-9-1-11/19-0-6	Erzurum'da yapılan kongreye Harput'ta encümen azasından Hacı Kerim Efendi'nin seçildiği halde Vali Galip Bey'in geçirildiği.
110-9-1-11/10-0-16	Erzurum ve Sivas Kongrelerinin gayesinin, vatanın istiklali için yeni bir kabinenin iş başına getirilmesi yolunda olduğu ve Gayrimüslim hakların korunacağı ile ilgili olarak ecnebi mümessillere gönderilen muhtıra.
110-9-1-11/1-0-69	Arapgir Heyet-i Temsiliye Şubesi'nin Erzurum Kongresi'ne katılmadıkları ancak Sivas Kongresi'ne katılacaklarının tahriratla Sivas Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne bildirildiği.
110-9-1-11/195-0-247	Erzurum'da bir kongre toplandığının haber alındığı, bunun ise kanun-ı esasiye aykırı olduğu ve tertip edenler hakkında ne gibi bir işlem yapıldığının 15.Kolordu Kumandanlığına sorulduğu.
110-9-1-11/2-0-17	Trabzon Heyet-i Merkeziyesi'nden sorulan mütalaaya cevap gelmediği, Heyet-i Temsiliye'nin önce Erzurum Kongresi'nde kabul edildiği.
110-9-1-11/9-0-44	Erzurum Kongresi, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya kongrenin başarısı hususunda yazılan takdir edici yazılar.
110-9-1-11/34/0/67	Erzurum ve Sivas Kongresi kararları ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nizamnamesinin Sadaret'e gönderildiği.

110-9-1-11/3-0-126	Gönen'den Sami Bey'in Sivas-Erzurum Kongre Heyeti'ni çalışmalarından dolayı tebrik ettiği.
110-9-1-11/18-0-84	Çeşitli cemiyetlerin Erzurum Kongresi'nde birleştirildiği.
110-9-1-11/4-0-98	Erzurum Kongresi'nin açılışı sebebiyle Sadrazam'a, vilayetlere ve müstakil livalara gönderilen rapor.
110-9-1-11/4-0-107	Genç ahalisinin Erzurum Kongresi'nin aldığı kararları samimiyetle desteklediği.
110-9-1-11/5-0-107	Redd-i İlhak ve Trakya Paşaeli Cemiyetlerinin, Erzurum ve ondan sonraki Sivas Kongreleriyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildiği.

GAZETE HABERLERİ

Milliyet

İSTİKLÂL SAVAŞI

gazetesi

KALK UYAN YOKSA ARDI HICRANDIR

HAZIRLAYAN: ÖMER SAMİ COŞAR

Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'in emrine girdi...

ERZURUM

15 NİSAN

İkinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa dün İstanbul'a Genelkurmay Başkanlığına yolladığı bir telgrafta, memurların kumandanlarına itaat etmemeleri yolunda eski İçişleri Bakanı Ali Kemal tarafından evvelce gönderilmiş olan talimatın derhal iptalini istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'ya iltihak eden Kolordu Kumandanı bu telgrafta, bir tehlike vukuunda seferberlik ilânına da kanunen yetkili bulunduğunu, İslâm ahaliyi her türlü tecavüze karşı korumak, haddattan hiçbir Ermeninin geçirilmesini hususlarında da hükümet kararı ile Harbiye Bakanlığı'nda kendisine yetki vererek bu durumu tasdik eylediğini hatırlatmakta ve şöyle demektedir:

"Bu böyle olduğu halde İçişleri Bakanlığının Ali Kemal imzasıyla 26 haziran 1335 tarihli tamiimin kâğıdında muntıkadaki valilere ve halka tebliğ edildiğini"

KARABEKİR, ESKİ İÇİŞLERİ BAKANI'NIN GÖNDERDİĞİ TALİMATIN İPTALİNİ İSTEDİ

mateensüf pek geç olarak haber aldık. Bu tebliğde, hükümet memurlarına ve halkımıza kumandanlar tarafından verilecek seferberlik emrine itaat etmemeleri ve bu fesadın önünü almak için ne yapmak lazımsa yapılmasını, aksi halde o emri verenlerle ıcrâ edenlerin de mesul edileceğini söylüyor. Ne gibi bir şekilde yazıldığını anlayamadığım bu tamin eğer madunlara tebliğ edilmiş ise derhal iptal edilmesini her makamdaki rica ederim.

Bu havalinin müdafaa-i namusu ve hayata uhde me mevdu her hangi bir muntıkasına taarruz vukuunda vereceğim seferberlik emrine her kim itaat etmez veya fülen veya kavien zorluk çıkarsa derhal Divan-ı Harp kararıyla mahv ve jına olunur.

Yüzbinlerce şehidatın titrestığı bu topraklar elden giderse Anadolu'nun baştan başa bir İslâm metarlığı olacağını herkesin bilmesi lazımdır. Kanunun pençesine düşmekten ziyade Cenab-ı Hakkın gazap ve lâzcin-den korkulmasını icab edenlere tebliğini rica ederim. Bu emir bilmum za-bitana ve Ahz-ı Asker şubasına tamim edilmiştir."

BAKANLIĞIN EMRİ

Dün Karabekir Paşa bu telgrafı çekerek İstanbul'dan da Harbiye Bakanı Ferit Paşa 15. ve 3. kolordulara bir emir yollamış. 3. Ordu Müfettişliği feshedildiğinden bu kolorduların doğrudan Harbiye Bakanlığı ile temas kumalarını ve emirlerini oradan almasını istemiştir.

Kolordusu ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın emrine giren Kâzım Karabekir Paşa.

MUSTAFA KEMAL'İN İSTİFA SEBEBİ AÇIKLANDI

ERZURUM

MUSTAFA Kemal Paşa, dün Erzurum vilayetine bir yazı yollayarak ne sebeple Osmanlı ordusundan istifa ettiğini açıklamış ve vatan ile milleti parçalamak tehlikesinden kurtarmak için çalışacağını ilân etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu mühim yazısı aynen şöyledir:

"Müharek vatan ve milleti parçalamak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emaline kurban etmemek için açılan mücadele-i milliyet uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmaya aklıma razıyım ve askeriyem artık manî olmağa bağladı. Bu gayei mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışacağım."

hımağa mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek aski bulunduğum silki celli askeriyeye bugün veda ve iltifa ettim. Bundan sonra gayeyi mukaddesi milliyet için her türlü fedakarlıkla çalışmak üzere sinei milletle bir ferdi mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tamamen arz ve ilân ederim."

Bugüne kadar Mustafa Kemal Paşa, bütün telgraflarını ve yazılarını altına: "Üçüncü Ordu Müfettişi, Fahriyaver Hazret-i Şehidiyâ Mirvâ Mustafa Kemal" olarak imzasını atıyordu. Dün ilk defa Erzurum vilayetine yolladığı bu yazı altında yalnız: "M. KEMAL" bulunmaktadı.

MUSTAFA KEMAL'İN AZIL KARARI NASIL DUYULDU?

KONYA

İkinci Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü Hasan Bey, İstanbul ile Konya arasında cereyan eden bir telgraf muhaberesine şahit olmuş ve bundan gıclice Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar etmiştir.

İkinci Ordu Şifre Müdürünün Mustafa Kemal Paşa'ya yolladığı şifrede şöyle denilmektedir:

"Telgraf ve Posta Umum Müdürü Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey 6/7 temmuz gecesi, telgrafla makine bagında muhabere ettiler.

Muhaberecin şu suretle cereyan ettiğini haber aldım: — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin icabına bakıldı. İstanbul'a getirilecek. Cemal Paşa Hazretlerinin de hakkında yapılacak muamele derdestir.

Konya Valisi de: — Teşekkür ederim, dediler."

Konya Valisi de: — Teşekkür ederim, dediler."

GAZETE HABERLERİ

İSTİKLÂL SAVAŞI

KALK UYAN YOKSA ARDI HICRANDIR

gazetesi

HAZIRLAYAN: ÖMER SAMİ ÇOŞAR

MUSTAFA KEMAL AÇIKLIYOR:

Elimizde tek kurşun kalıncaya kadar mücadele edeceğiz

ERZURUM

MUSTAFA Kemal Paşa dün burada yapılan çok mühim bir toplantıda "Millî mücadeleyle milletim büyük ekseriyetine dayanarak süratle hızlandırarak organize etmek zorundayız. Memlekette ve elimizde tek tepe ve tek kurşun kalıncaya kadar mücadele etmek azmimiz daima mahfuz kalacaktır ve kalmak mecburiyetindedir" demiştir.

Erzurum Kalesi muhafızlığına ait küçük bir binada ve göçkünün yapıları ilk toplantıda 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Erzurum Valisi Münir Bey, İzmit'in eski mutasarrıfı Süreyya Bey, Ordu müfettişliği Kurmay Başkanı Kazım Bey, Kurmay Binbaşı Hüseyin Bey, Dr. Binbaşı Refik Bey ve Bitlis Valisinden azledilen Mazhar Müfidi Bey hazır bulunmuşlardır.

Mustafa Kemal üçüncü meclisin içinde bulunduğu durumda, karşılaştığı tehlikeleri aydınlatıcı bir konuşma yapmış ve demiştir ki:

"Muhasım devletler Osmanlı vatan ve devletini mahv ve tahsisine karar vermiş bulunsunlar. Bu kararlarını tatbik edebilmek için de her türlü maddi ve manevî tecavüzü yapmaktan geri kalmıyorlar. Hükümet, muhasımların her türlü tecavüz ve

emirlerine miskince boyun eğmekte, her türlü zulme katlanmaktadır. Padışah ise anımsı mahfuz ve haki kalmak partiyle her şeye razı bulunuyor."

TEK TEDBİR

Mustafa Kemal Paşa uzun boylu milletlin perişan ve ırdıraklı halini, Cihan Harbinden bitkin çıkan ordunun buna rağmen vatanın parçalanmasını önlemek için ölümlü çareler aramakta ciddi

mesgul bulunduğuna anlattıktan sonra: "Memleketi kurtarmak için ne yapmalıyız?" sorusuna sormuş ve kendi sualine kendisi şu şekilde cevap vermiştir:

"Arkadaşlar tek tedbir: Hâkimiyet-i Millîye'ye müstenid bulakaydışart müstakıl bir Türk devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemahâl vassal olmaktır. Hedefimiz bu olacaktır. Kolsay şey değil. Büyük

makavemetlerle, ihânet ve hiyanetlerle karşılaşıyoruz. Mücadele-i Millîye'ye atılanların mahv ve ifnası için, saray, hükümet, ecnebler muhakkak ki, ilk andan itibaren farkedilecek hareketlerdir."

Mustafa Kemal Paşa kendisinin azledildikten sonra şüphesi bulunmadığını, bu sebeple kendisi ile beraber çıkacak olanların da aynı tehlikeleri göze

almaları gerektiğini belirtmiş, millî mücadeleyi sürdüreceği liderin kendisinin olacağı gibi bir vaziyet bulunmadığını da ilâve ederek, bu liderin seçilebileceğini kaydetmiştir.

Öğrendiğimize göre, toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerine diğer zevat da katılmış ve "İçin başında Mustafa Kemal Paşa'nın kalmaması"nı istemişlerdir.

Bütün dünya gazetelerinin "Anadolu isyanının lideri" olarak bahsettikleri Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a vardiktan sonra yaptığı toplantılardan birinde çekilen fotoğrafı. Sağdan sola: İstanbul hükümeti tarafından azledilen Bitlis Valisi Mazhar Müfidi, eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya, Mustafa Kemal Paşa, Dr. Bnb. Refik (ayakta) ve Erzurum Valisi Münir Bey.

Yunan alayı

Menderes

Köprübaşı'na

saldırdı

● YOLLAR, AYDIN'DAN GÖÇ EDENLERLE DOLU

A YDIN'ı işgal eden Yunan işgaline mensup bir alay dîn Büyük Menderes Köprübaşı istikâmetinde saldırılarına devam etti. Bütün gün cereyan eden çatışmalardan sonra Albay Şefik, Binbaşı Hacı Şükrü ve bir kaç yüz kişilik nizami kuvvetleri geceleri çekilerek buraya geldiler.

Millî kuvvetlerinden çekilenler, Büyük Menderes Köprübaşı'nda kimsenin kalmadığını ve muhtemelen Yunan alayının nehri aşarak buraya işgal ettiğini söylediler. Fakat bu nokta karanlıktır.

Diğer taraftan sabahleyin Telsiztepe sırtlarından ilerleyen bir Yunan müfrezesini, topçu yardımı ile geri atmış olan Yörük Ali Efe ile arkadaşları Külhaglu Hüseyin Efe'nin müfrezeleri, ikinci bir Yunan taarruzunda doğu istikâmetinde bir çekilme yaptıklarından onlarla da irtibat kaybolmuştur. Şu ana kadar

Yörük Ali Efe'den hiçbir haber alınmamıştır.

Dün sabah Petroki çiftliğine yerleştirilen obüs topları, uzun süre diğmen du-durmaya muvaffak olamasa da, akşama doğru Yunan kuvvetlerinin Köprübaşı'na sızmasına başlamaları üzerine geriye Çine'ye doğru çekilmiş ve kurtarılmıştır.

Topların emniyetle geri hatlara çekilmesinde, dünki çatışmalara yetiğin Koçarlı nahiyesinin 50 kadar millî etrafının rolü büyük olmuştur.

YOLLAR MUHACİR DOLU

Büyük Menderes nehrinden Çine'ye giden yol dün göçe muhacirlerle doluydu. Aydın'dan da kaçanlarla, Menderes nehrine kadar olan bölgedeki köy halkı da yollara dökmüştür ve Yunan istikâsından kaçmaktadır.

GAZETE HABERLERİ

Milliyet **İSTİKLÂL SAVAŞI** **gazetesi** **HAZIRLAYAN: ÖMER SAMİ DOĞAR**

KALK UYAN YOKSA ARDI HICRANDIR

CUMA 4 TEMMUZ 1919

MUSTAFA KEMAL VE ARKADAŞLARI ERZURUM'A GELDİ

İTALYA, İZMİR'İN TİCARİ ABLUKAYA ALINDIĞINI SOYLOYOR

ROMA
İtalyan gazetelerinden **TILBUNA**, **Büyük Amerika**, **İngiltere** ve **Fransa** ile, **İzmir** ve **Balkanlar** bütün ticaretini zahırmış olduklarını bildirmekte ve bu yüzden **millîyetlerini** temsil eden **İtalya'nın** saf dışı bırakılmasının makul olduğunu açıklamaktadır.

Yıldız yarışı için iki kişi tevki edildi

Şehrimizi kapay kavuşmak olan **Niğmet** ve **Karagözü** yarışları ile ilgili tahakkuk devam ediyor fakat hiçbir sonuç alınamamıştır. Buna karşılık **büyük** **İzmir** **Yıldız Yarışı** yarışları ve iki kişinin bu sebeple **tevki** edildikleri **polis** müdürlüğünden bildirildi.

Aydın girişimlerinde fedakârlık dövdüğünden **Şeh. Hacı Şakir**, **parlayan** **enüğü** ile **birlikte**.

Yunan kuvvetleri Aydın'ı yeniden işgal etti

BÜYÜK MENDERES KÖPRÜBAŞI
İki tagay mevcutlu **Yunan kuvvetleri**, **şeh. sepa** ile **desteklenerek** bütün gün **devam** eden **taarruzları** bulundular ve **Aydın'ı** **tekrar işgal** ettiler.
Aydın'ı, iki yıl önce **birlikte** **millî kuvvetler** **sonuna** kadar **savunduktan** sonra **Büyük Menderes** **cehri** **gün** **Çio'ya** **doğru** çekildi.
Yaklaşık **Yörük** **Ah** **Efe** ile **elli** **kişilik** **tehdit** **grubu** **Büyük Menderes'in** **güneyinde** **vadi** **kişine** **girdi**.
Bu kuvvet, **Yunan kuvvetlerine** **anli** **haskınlama** **devam** edecek **tehdit** **birliklerini** **yaptıracaktır**.
Aydın'ın **son** olarak **terkedenlerden** **biri** de **115'inci** **Alay** **Komandanı** **Yekûl** ve **devlet** **ayrıştı** **ettirildi**. **Birleşik** **Hacı Şakir** **Bey'dir**. **Kendisine** **90** **kadın** **Aydın'ı** **grevi** **ile** **de** **yardıma** **olmuşlar**.
Çekilen **kuvvetlerin** **silah** **sayısı** **ise** **120** **tüfele**, **8** **atlı** **makinesi** **ve** **4** **de** **teker**.
Yunan'ın **tekrar işgal** ettiği **Aydın** **ise** **öteki** **bir** **şehir** **gibi** **bombardı**.

Mühim toplantılar sahne olması beklenen Erzurum'dan bir manzara.

Istanbul kapısında karşılanan Paşa, yaptığı konuşmada vatani felâket ve musibetlerden arındıracağını belirtti

ERZURUM
MUSTAFA **Kemal** **Paşa** ile **akademi** **bir** **hafta** **devam** eden **yorum** **bir** **ayrıştı** **sonra** **dün** **şehrinin** **günlük** **ve** **tercihi** **karşılıklar**.
Şehrin **dışında** **İzmir** **mekine** **giden** **Kürüm** **Karabekir** **Paşa'nın** **MUSTAFA** **Kemal** **ile** **karşılıklarını** **çok** **hoşlandı** **oldu**.
Paşa ile **birlikte** **Hamidiye** **Kahramanı** **Rauf** **Bey**, **Millet** **İttifakı** **Kurmay** **Başkanı** **Miralay** **Kürüm**, **Doktor** **Birleşik** **Refik**, **veki** **İsmail** **Mütemerri** **Süleyman** **boyku** **de** **gelmektedir**.
Otomobillerle **şehre** **varışında** **Istanbul** **kapısında** **bi-**

Bankalarda grev başladı
Şehrimizdeki bankalarda grev **dün** **başlamıştır**. **Osmanlı** **Bankası**, **Kas**, **Selânik**, **Atina**, **İtalya** **Bankası** **di** **Roma**, **Osmanlı** **MİT** **Kredi**, **Kredi** **Lion** **bankaları** **dün** **görevde** **bulunmamıştır**.
Banka **memurları** **yaptıkları** **açıklamada**: **"Sonuna** **kadar** **dayanacağız"** **denmektedir**.
Banka **müdürleri** **ise** **dışardan** **yeniden** **denarlar** **aragatında** **bir** **şey** **değildir**.

Bankaların **grevi** **başladı**
Şehrimizdeki bankalarda grev **dün** **başlamıştır**. **Osmanlı** **Bankası**, **Kas**, **Selânik**, **Atina**, **İtalya** **Bankası** **di** **Roma**, **Osmanlı** **MİT** **Kredi**, **Kredi** **Lion** **bankaları** **dün** **görevde** **bulunmamıştır**.
Banka **memurları** **yaptıkları** **açıklamada**: **"Sonuna** **kadar** **dayanacağız"** **denmektedir**.
Banka **müdürleri** **ise** **dışardan** **yeniden** **denarlar** **aragatında** **bir** **şey** **değildir**.

SARKI İLLERİ KONGRESİ
Şehrimizde **10** **temmuzda** **"Sarkı** **Vilayeti** **Kongresi"** **den** **toplantı** **edildi** **ve** **büyük** **güç** **sağlandı**. **Bütün** **Doğu** **vilayetlerine** **haber** **varmaktadır**.

GAZETE HABERLERİ

EN SON HABERLER

Başvekil 1 Teşrinsanide itimat istiyecek

Balkan Erkânı-harbiye reisleri

Bugün Ankarada ilk toplantılarını yapıyorlar

Ankara, 28 [Hususî muhabirimizden] — Balkan Antantı Erkânı-harbiye reisleri yarın sabah saat onda burada ilk toplantılarını yapacaklardır. Bu toplantıya ağabiden sonra devam edilecektir. Burada bulunan askeri heyetler Kırkkale ve Kayseri tebrikalarmı gezmişlerdir.

Iran Harbiye Nazırı da bugün Kırkkaleye giderek fabrikaları gözet.

Balkan Antantı toplantısına iştirak edecek olan ve Romen Genel Kurmay Başkanının başkanlığında bulunan Romen askeri heyeti beraberlerinde Fahri Mengü ve atase-misimler olduğu halde buisus trenle dün Ankaraya gelmişlerdir.

İstasyon baştanbaşa Romen ve Türk bayraklarla süslenmiştir. Haaz askeri koca tarafından selâm remi ifa edildi. Müzik Romen ve Türk marşları çaldı. İstasyonun iç ve dışını dolduran kessit ve kalabalık bir halk kütlei müteferri heyet hararule ve büyük tezahüratla karşılamışlardır.

Misafirlerle Ankarapalas otelinde daireler tahsis edilmiştir.

Milletler heyeti Antakyada

Türk mümessilleri görüşti

Ankara, 28 [Hususî muhabirimizden] — Milletler Cemiyeti Hatay kontrol heyeti Antakyada Türk mümessillerini kabul ederek, kenilerini düşündüler. Heyet bu yukarılarda köylerde tedidat yapmaya çıkacaktır.

Dünkü İstanbul gazeteleri

İstanbul, 28 [Hususî muhabirimizden] — Gazeteler Başvekil Celâl Bayar hakkında yazdıkları yazılarda kendisinden meziyetlerini tebarüz ettirmektedirler.

"Son Posta", gazetesinde Muhiddin Birgen diyor ki:

"Hükümet başına Celâl Bayar gibi memleketin iktisadî işlerini iyi gören, anıyan bir insanı Antakyada Türk mümessilleri kabul ederek, kenilerini düşündüler. Heyet bu yukarılarda köylerde tedidat yapmaya çıkacaktır."

"Cumhuriyet", gazetesinde Yunus Nadi de şunları söylüyor:

"Atatürkün ilham ve ısratlarından fayz alan Celâl Bayarın muvaffakiyetlerle dolu hamleleri, şimdî Başbakanlıkta memleketi daha şamîl faydalara verecektir."

"Akşam", gazetesinde Necmeddin Sadık diyor ki:

"Yeni kabinenin teşekkülü dolayısıyla Abdülhak Rendânın tekrar Meclis riyasetine geçirilmesi anlamlıdır."

İtiraz

Gazeteler, makinelere nakli esnasında bazı parçaların kırılması ve bunların Erzurum ve Diyarbakır vilâyetlerinden de temin edilmesini ve elinde bulundurmasını da bu beyan zorluklarından dolayı çok kısa bir müddet sonra muntazam çıkması beklenmektedir.

Kabine değişti, Yalnız Sıhhat Vekâletinde değişiklik yapıldı

Başvekil Celâl Bayar kabinesindeki değişiklik olmuş, diğer vekiller mesandaki kabinede bulunuyor. İki gün evvel kabinede vakua gelen değişiklik üzerine Başvekil Celâl Bayar yeni kabinesini teşkil etmiş bulunuyor. Yeni kabinede yalnız Sıhhat Vekâleti

Diyarbakır - Cizre hattının temeli atılıyor

Nafia Vekili Sivas - Erzurum hattında da yeni bir istasyon açacak

Ankara, 28 [Hususî muhabirimizden] — Nafia Vekili Ali Çetinkaya Türk demiryollarını Irak buduna ulaştırarak olan Diyarbakır - Cizre hattının temel atma merasimine riyaset etmek ve Sivas - Erzurum hattındaki Divriği istasyonunu açmak için Rânel Teşrinde buradan hareket edecektir.

Diyarbakır - Cizre demiryolunda şimdiye kadar yapılmış olan istikşafatlar bitirilmiş ve hattın güzergâhı tespit edilmiştir. Yakın senelerde Türk demiryolları bu hatları Irak ve İran demiryollarıyla birleşmiş olacaktır.

Diyarbakırdan en kısa zamanda Cizreye uzanacak olan bu yeni yol Irak gibi, İran gibi dost memleketlerle yalnız ticaret ve iktisadî münasebelerimizin değil, aynı zamanda münasebelerimizin üzerinde çok faydalı bir rol oynayacaktır. Bu bakımdan yeni hattın temel atma merasimi memleket için tarihî bir gün olacaktır.

Nafia Vekili Ali Çetinkaya

Kovarsana Bakır Madeni bugün büyük merasimle faaliyete geçiyor

Dünyanın en zengin madenlerinden olan Kovarsana, istihsal hayatımıza mühim bir unsur olarak giriyor

Bölgeimiz bugünkü büyük bayram içinde kısa Cumhuriyet yıllarında geniş ve hummalı bir kalkınma faaliyetini her taraftan artırmış bir halde, her yerde yeni binaların, yolların, caddelerin parkların, mekteplerin açılma veyahut temel atma törenlerini sevinçle kutluyor.

Bu meydana bölgemizin servet kaynaklarından biri olan Kovarsana bakır madeninin Üçüncü Umumi Müfettişimiz Tahsin Uzer'in elli açılış töreni bugün yapıyor.

Bu ayın on beşinde Başvekil Vekili Celâl Bayarın Umumi Müfettişliğinde şöyle bir telgraf yollatıldı:

"Kovarsana bakır madeninin kıtası resmi Cumhuriyet bayramına müsadif 29-10-937 günü icra edilecektir. İşbu merasime riyaset buyrunarak kıtası resminin tarafı illerinden yapılmasını rica ederim."

Kovarsana bakır madeni bundan sonraki ileri günlerde bölgemizin hayati damarlarından biri olarak işleme nazmet bulunuyor.

Müfettişimiz Tahsin Uzer bu madeni bugün işlemeye ayırmak gibi şerefli bir vazifeyi de ifa etmektedir. Tahsin Uzer bugün saat 15 te Kovarsana bakırından yapılmış bir mas-

ERZURUM DENİLEN TARİH KÜRSÜSÜ

"Palandöken'in bu tarihi kürsüsünün en belig hatibi ve zulme karşı köpüren âmansız kumandanı 23 Temmuz 1335 yılının Mustafa Kemalidir."

Yazan: Kâzım Mûşavir R. Tarakçıoğlu

Haksızlık demek için lâkâm yüksek çıkar, harp eden kumandan da daima yüksek yer arar; karanlık ve gölge güneş yükseldiği zaman yok olur. Palandöken eteği tarihin yüksek bir kürsüsüdür. Tarih büyük simaları bu kürsüden ara sıra haykırışlardır. Roma generallerinden POMPEYUS, meşhur İngiliz aratörü MİHRİDÂT, İranlı KUBAT şarkî Romay, Türk kahramanı ALPASLAN Bizans İmparatoru DİYOJEN'i yılmak ve dağıtmak için bu kürsiye çıkmışlardır. CENGİZ'in oğlu BAYCUM da kürsiye ele geçirmek için Erzurumda ayakta adam bırakmadı. Kara Yusuf, Uzun Hasan bu kürsi için çok kan döktüler, Yavuz, bu minbere çıkmak için bir hayli kılınc salladı.

Rahunda haksızlığa isyan etmek kuvvetini duyanlar Erzurum denilen tarihin bu kürsüsüne çıkırlar. Yeniçerilerin haksızlıklarına tahammül edemeyerek Ferhat Paşa vakası adile Osmanlı tarihinin en büyük haksızlığıdır. Genç Osmanın tahkir ve idam edilmesinin bir aksülâmel olan (Abbâs Paşa isyanı), vergisi şahsi ve hayvanatı ehliye vergisi bahanesi ikinci Abdülhamidin istibdadına karşı yükselen 322 halk sesi bu kürsüden söylenmiştir.

Palandökenin bu tarihi kürsüsünün en belig hatibi ve zulme karşı köpüren âmansız kumandanı 23 Temmuz 1335 yılının Mustafa Kemal idi. Bu eşsiz halp aynı zamanda pek yanan bir kumandan idi. Tarih kürsüsünden, Büyük Harbin yorgun ve bozgun Türk milleti tam 14 gün haykırdı. Bu on dört günlük söyleyiş, Türk milletinin dinç ve hiç bozulmamış olan hayat cevherini kabartan, şahlatan, kükrüten, fırtınalar yapan bir ekis, ilâhi bir kuvvet oldu, adına (Kon gre mukarrefatı) dediler.

Kongre mukarrefatı mu, ruhları bir birine bağlayan pîlâv bir bağ mı, kahrman Türk ruhunun ulaşılmaz tepelerden yuvarlanıp etkilerine, ayaklarına zardamların üstüne yıklan bir adalet ve kuvvet çığı mı, dünya karanlığını yartan bir Türk yıldırım mı, Türkün azim ve iradesinden yapılmış bir hak ve adalet çekici mi, ne idi? o akış ve o taş ne idi? Herkesin aksi edilemeyeceği Türk enerjisinden yapılmış taahhüdün bir kalkanı, Türk milletinin zindanı olan ve tam 6 ayardırdı Türkün hayatı ve...

BENİM GÖRÜŞÜM

Borazan sesleri ve gözyaşları

Tam on yedi sene evvel yine böyle bir sonbahar gündüdü.

İki terideki bir köy arabama bir ucuna sıkışmış bozuk düzene, çamurlu yollarda sarımsa sarımsa Toroslara doğru yol almaya cabalıyorduk. Etrafı bir ölüm stükneti vardı.

O gece bir dağ kasabasının perişan bir ovasında birkaç memur ailesi buluştu. Ben henüz 8-9 yaşlarında bir ilköğretim çocuğuyum.

Delik deşik bir ocak karşısında dolak ve bir türlü tutuşmayan ısıtıcı odunların titreyerek yanmasını bekliyoruz.

Suluk ve ısı bir lambanın köşesinde süzün, yorgun ve yüzlere ümitsiz gözler yapıp söylerim.

Ben yalnız şu kadamı biliyorum. — Düşman geliyor. Babam işini tek kederememiş ve şehide kalmış. Biz köylere doğru kayıyoruz.

İşte şu dağ kasabasının kırık duvarlarında toplanmış şu kadimlerin şu çocukları, hepisi kaçacak atırlar.

Dar ve kavrayışsız kalemim. — Bir daha babamı; bir daha yavımı ve bir daha denizi görebilecek yim? Diye düşünüyorum.

Yatsı yaklaşıyor. Heran kapa açılmak ve daha kötü bir haber alınacak şiz gibi, içimizde bir şüphe var.

Yorgun argın bir köşede bütünü kalmış ve uyumuyor.

Sabahleyin borazan sesleriyle uyumuş ve telaşa pencereye koşmuş Karşı tepesinde bir bayrak direği önünde düşman askerlerinin karakolu haberi.

Gözlerime yaşarmış, boğazıma şeyler tıkanmış. Acele giyinmek ve o loru toplamak ve yine bir köy arabası bir köşeyine sığınarak hanı yollara meçhul yarıllara doğru daldık.

Aradan 17 yıl geçti. Yine bir bahar sabahı borazan sesleriyle uyuyorum. Pencereye koşuyorum. Al bayrağın ardına diziymiş ge ve etler geçiriyor. Yine gözlerim sardı. Boğazıma bürüyor tıkanmış. Giyinidin bir park gibi olanı a tırladım. Birkaç yoldan 14 saat uyan yalın tırla. Sanki 14 saat yarıllara doğru daldım.

GAZETE HABERLERİ

ÂL SAVAŞI CUMARTESİ 2 AĞUSTOS 1919
HAZIRLAYAN: ÖMER SAMİ COŞAR

**Kâzım Karabekir Paşa,
Harbiye Bakanı'na
cevap verdi:**

**«MUSTAFA KEMAL'İ
TEVKİF EDEMEM»**

**Telgrafında, Damad Ferid hükümetini ağır bir dille
suçlayan Karabekir, Mustafa Kemal
için «Vatanperver ve güzide bir asker» dedi**

ERZURUM. —
KOLORDU Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, dün buradan Harbiye Bakanı'na çektiği telgrafa, vatanperverliğiyle, namusıyla tanınmış ve bütün adâletlerin pek ziyade hürmet ettikleri güzide asker Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifi için hiçbir sebep görmedığını bildirmiş ve ayrıca büyük tehlükeler karşısında bulunan Damad Ferid hükümeti de ayrıca bu taleplerinden dolayı suçlamıştır.

**KARABEKİR PAŞA'NIN
MÜHİM TELGRAFİ**

Karabekir Paşa'nın bu mühim telgrafı aynı gibiydi:

“Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in mukarretatı hükümete muhalif e'âl hareketlerinden dolayı derdestleriyle Dersaadet'e izamları hakkında mahallî memuriyetine emir verildiği cihatte Kelorduca da ciddi mesavenette bulunulması emir buyruluyorsa.

Hükümetin mukarretat ve siyasetinin ne olduğuna bilmediyoruz da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın e'f'â hareketinde vatan ve mübela maksad ve mesafiline ve kavranın mevcudiyetini muhalif telâkî edilecek hiçbir hal ve hareketi olmadığını görüyoruz. Müşâvâriyle mülk ve milletin saadet ve selâmeti ile alakadar her ferdi vatanperver gibi yaşamaktadır.

Pontus hükümeti teşkilî hümayunla Trebizond ve Samson havâlisine mahacir cefakârı akın eden müsteflah Rus çeteleri çıktığı ve Ermenilerin büyük Ermenistanı hayâlini besledikleri ve hükûdalarının kadar her türlü fecaet ve şerâati yapmaktâ ve Sivas'a diye feryatla devam ettikleri ve HÂİM mensuplarının da bunlara hafî ve câsi her türlü mesavenet ve müzaheretle bulundukları herkesçe malûm ve bu hal İstanbul gazetelerinin editörlüğüyle sahit olduğu bakîde hükümetin, mevcudiyetimizaleyhine hazırlanan bu müthiş tehlikeden bîhaber varlığıta kâlenek millete hiçbir ümit esintisi ve istinad vermemesi ve bilâkis en münevver ve kıymetli zevat ve kumandanlarını birer suret ve bahane ile mübela arasından tecrit ve hapis ve tevkif edilmesi, bir taraftan da aşk'a vesâletinin olmaması bilhassa tehlikeyi pek yakın güreş ve muhafaza-i ve hayât endişesiyle çırpınan bu mümtâza halkında pek haklı olarak Ermeni ve Rumların kırım gibi nâgehanı olarak buraları da ılgâ edeceği ve bütün Müslümanlara aykırı olarak çıngeneceği kanaatini hasıl ettirmiştir ve bundan dolayı da millet kendi kuvvetine istinat ederek bu ihtisassatına hükümet-i celâliye imâla ve basus için her fedakârlığı yapmaya ve her ümitsiz mahrum bir halde namussuzca Ermeni ve Rumların şingâ ve baskıları altında ölmekte nâmusakârane müdafiyeye kâse vermiş olduklarını evvelce arzettiğimiz. Geçenlerde vukus gelen şingâ kolu ve kamaların sevkine müvâfık olan ahvalin de böyle bir kırım ve karanlık zeticce olduğuna şüphe yoktur.

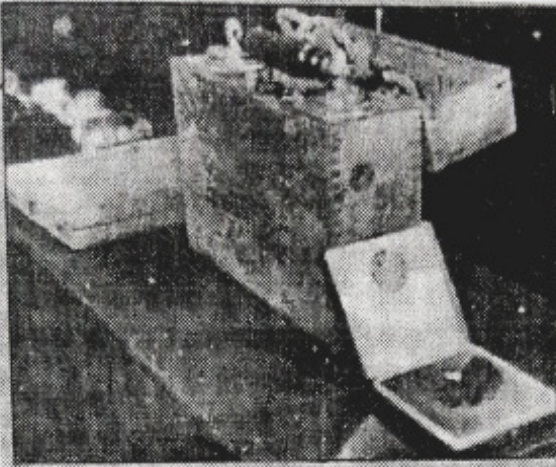
Yurdun, istiklâlimizin kurtarılacağına dair yeni ümitler doğmasına sebep olan kongrenin toplandığı Erzurum şehrinin geçen kış çekilmiş bir fotoğrafı.

Kadı Hurşit Efendi, Damad Ferid'in emrini dinlemedi

ERZURUM. —

ŞAHSİ mazeretleri dolayısıyla şehrimizden ayrılmış olan Vali Münür Bey'e vekalet etmekte olan Kadı Hurşit Efendi, Başbakan Damad Ferid'in kongrenin toplanmasına mani olunması hususunda yollamış olduğu tamimi almış ve Jandarma Kumandanı Ferit Bey'e, tamimin nazarı itibara alınmayacağını ve kongre çalışmalarına katıyen müdahale edilmeyip yardımcının olacağını tebliğ etmiştir.

GAZETE HABERLERİ

ERZURUM KONGRESİ BEYANNAMESİ

ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Yavuz ÖZDEMİR¹

Erzurum Kongresi, Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin ortaklaşa yürüttükleri çalışmalar sonucunda 23 Temmuz 1919'da toplanmıştır. 7 Ağustos 1919 tarihinde çalışmalar tamamlanmış, on maddelik bir beyanname ve yedi maddelik bir nizamname yayımlanmıştır.

Biz bu çalışmamızda Erzurum Kongresi Beyannamesi'ni yorumlamaya çalışacağız. Bu maksatla önce beyannamenin kendine has metnini sunacağız.

ŞARKÎ ANADOLU MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ BEYANNAMESİ

Bismillah

Erzurum, 7 Ağustos 1335 (1919)

Şarkî Anadolu Vilâyatı'nın Erzurum Kongresi Beyannamesi'dir.

Mütareke'nin (30 Ekim 1918'de Mondros Limanı'nda) akdini müteakip gittikçe artan ahd-şikenane muameleler; ve İzmir, Antalya, Adana ve havalisi gibi aksam-ı mühimme-i memalikimizin fiilen işgali; ve Aydın Vilayeti'nde ika edilen tahammülsüz Yunan fecayi'i; ve Ermenilerin Kafkasya dahilinde hudutlarımıza kadar dayanan (Nahçıvan, Iğdır, Kağızman, Sarıkamış, Kars, Gölle'deki) katliam ve imha-yı

İslam siyasetiyle istila hazırlıkları; ve Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması; ve sırf bu maksatla Rusya (Karadeniz) sahillerinden akın akın muhacir namı altında gelen (Rus teb'ası) Rumların ve bu meyanda da müsellah (Rum) eşkiya çetelerinin sevk ve celbi edilmesi gibi hadisat karşısında, mukaddes vatanın inkısam ve inhilal tehlikesini gören milletimiz, hiçbir irade-i milliyeye istinad etmeyen Hükûmet-i Merkeziyemiz'in bu âlâm ü fecayi'e çare-saz olamayacağına, emsal-i meş'ûmesiyle kani'; ve birçok müessirat tahtında, ihtimal ki daha elim ve gayr-i kabil-i hazm ü kabul mukarrerat'a da serfûrû edeceğinden endişenâk bulunuyor.

Binaenaleyh, kendini en yakın ve hunûn tehlikeler karşısında gören Şarkî Anadolu Vilâyatı'nın mukaddesatını bizzat muhafaza gayesiyle, her taraftan vicdan-ı millîden doğmuş cemiyetlerin iştirakiyle, ahîren mün'akid olan Erzurum Kongresi, 7 Ağustos 1335 (1919) tarihinde mesaisine hitam vererek bi-lütfihi Teâlâ bervech-i âti mukarreratı ittihaz etti:

1- Trabzon Vilâyeti (Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu) ve Canik (Samsun) Sancağı'yla, Vilâyat-ı Şarkîye namını taşıyan; (Bayazıd/Ağrı ili, Erzurum, Kuzey Bingöl, Kiğı, Yusufeli ve Bayburt'u içine alan) Erzurum; (Amasya, Tokat, Şarkîkarahisar/Şebinkarahisar, Sivas Merkez sancaklarıyla) Sivas; (Siverek, Diyarbakır, Mardin ve Palu kesimini içine alan) Diyarbakır; (Adıyaman,

¹ Öğr. Üyesi. Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Ve Türkçe Eğitimi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

Malatya, Dersim/Tunceli, Harput/Elaziz'i içine alan) Mamûretülaziz; (Hakkâri ve Van illerini içine alan) Van; (Siirt, Bitlis Merkez, Muş ve Güney Bingöl/Genç bölgelerinden kurulu) Bitlis Vilâyatı ve bu saha dâhilindeki (Erzincan ve Samsun gibi) Elviye-i Müstakile, hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Câmî'a-i Osmaniyye'den ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir küldür.

Saadet ve felakette iştiraki tamını kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bilcümle anâsır-ı İslâmiyye, yekdiğerine karşı bir hiss-i fedakârlık ile meşhun ve vaziyet-i ırkiyye ve içtimaiyyelerine riayetkâr öz kardeşirler.

2- Osmanlı Vatanı'nın tamamıyeti ve istiklâl-i millîmizin temini ve makam-ı saltanat ü hilafetin masuniyeti için Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır.

3- Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telakki edileceğinden, müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyet-i siyasiyye ve muvazene-i içtimaiyyeyi muhil olacak surette, anasır-ı Hristiyanıyye'ye yeni birtakım imtiyazat itası kabul edilmeyecektir.

4- Hükûmet-i Merkeziyye'nin, bir tazyik-i düvel karşısında, buraları terk ve ihmali ıztırarında kalması ihtimaline göre, Makam-ı Hilafet ve Saltanat'a merbutiyetini ve mevcudiyet ve hukuk-ı milliyeye kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5- Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız anasır-ı gayrimüslimenin, Kavanin-i Devlet-i Osmaniyye ile müeyyed hukuk-ı müktesebelerine tamamıyla riayetkâriz. Mal, can ve ırzlarının masuniyeti, zaten mukteziyat-ı diniyye, an'anat-ı milliyeye ve esasat-ı kanuniyyemizden olmakla, bu esas Kongremizin kanaat-i umumiyesiyle de teyit olunmuştur.

6- Düvel-i İtilafiyye'ce, Mütareke'nin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 1334 (Ekim 1918) tarihindeki hududumuz dâhilinde kalan; ve her mıntıkasında olduğu gibi Şarkî Anadolu

vilayetlerinde de ekseriyet-i kahireyi İslamlar teşkil eden; ve harsî, iktisadî tefevvuku Müslümanlara ait bulunan; ve yekdiğerinden gayr-i kabil-i infikâk öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimizin, mukasemesi nazariyesinden billkülliye sarfınazarla; mevcudiyetimize, hukuk-ı tarihiyye, ırkiyye ve diniyyemize riayet edilmesine; ve bunlara mugayir teşebbüslerin tervic olunmamasına; ve bu suretle tamamıyla hak ve adle müstenit bir karara intizar olunur.

7- Milletimiz insanî ve asrî gayeleri tebcil; ve fennî, sınaî, iktisadî hâl ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh, Devlet ve Milletimizin dâhilî ve haricî istiklâlî ve Vatanımızın tamamisi mahfuz kalmak şartıyla, Altıncı Madde'de musarrah hudut dâhilinde; milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, sınaî ve iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılız. Ve bu şerait-i adile ve insaniyyeyi muhtevi bir sulhun da acilen takarruru, selamet-i beşer ve sükûn-ı âlem namına ahass-ı amal-i milliyemizdir.

8- Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde, Hükûmet-i Merkeziyyemizin de irade-i milliyeye tabi olması zaruridir. Çünkü irade-i milliyeye gayrimüstenid herhangi bir heyet-i hükûmetin (Millet Meclisi'nden kuvvetini almayan) indi ve şahsî mukarreratı, milletçe muta olmadıktan başka, haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı, şimdiye kadar mesbuk efal ve netayic ile sabit olmuştur.

Binaenaleyh, milletin içinde bulunduğu hâl-i zaruret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan, Hükûmet-i Merkeziyyemizin Meclis-i Millî'yi hemen ve bilâ-ifâte-i an toplaması; ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bilcümle mukarreratı Meclis-i Millî'nin murakabesine arz etmesi mecburidir.

9- Vatanımızın maruz kaldığı âlâm ve hadisat karşısında ve tamamen aynı maksatla vicdan-ı milliden doğan **Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Vilâyat-ı Şarkıyye**

Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Diyarbakır **Muhafaza-i Vatan Cemiyeti** adlarındaki cemiyetlerin ittifak ve ittifakından hasıl olan kütle-i umumiyye, bu kerre **Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti** unvanıyla tesmiye olunmuştur.

İşbu cemiyet, her türlü fırkacılık cereyanlarından külliye âridir. Bilecümle İslam vatandaşlar, cemiyetin aza-yı tabiiyesindendir.

10- Kongre tarafından müntehap bir **Heyet-i Temsiliye** kabul edilmiş; köylerden itibaren vilayet merkezlerine kadar mevcut teşkilat-ı milliye tevhid ve teyit olunmuştur.

7 Ağustos 1335 (1919), Perşembe

(İmza: Kongre Heyeti)

Erzurum Kongresi

23 Temmuz–7 Ağustos 1919 tarihleri arasında çalışmalar yapmış olan Erzurum Kongresi'nin, yukarıda tam metni sunulan beyannamesi, 63 delege tarafından imzalanmıştır.²

Kongre, toplanışı itibarıyla mahallî bir görünüm vermektedir. Çünkü kongre delegeleri tamamen Doğu bölgesinin idarî birimlerinde meskûn halkı temsilen kongreye iştirak etmişlerdir.

Erzurum Kongresi'nde gündemde bulunan konular, teşkil edilmiş olan komisyonlarda ele alındıktan sonra kongre genel kuruluna intikal ettirilerek karar altına alınmıştır. Yani kongre, çalışma şekli olarak parlamento usulünü takip etmiştir.

Toplanış şekli itibarıyla mahallî olan ve çalışma şekli bakımından parlamento usulünü takip ettiğini belirlediğimiz Erzurum

Kongresi'nin amacı, birinci ve ikinci maddede mündemiçtir.

Şöyleki; birincimaddede Doğu'da yaşayanların birbirini sevip sayan öz kardeşler olduğu saptaması yapılıyor ve bunların birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmasının mümkün olamayacağı vurgulanıyor. Böylece toplumsal bütünlük temel amaç olarak ortaya konuyordu.

İkinci maddede ise; **"Osmanlı Vatanı'nın tamamıyeti ve istiklâl-i millîmizin temini ve makam-ı saltanat ü hilafetin masuniyeti için Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır."** denilmek suretiyle, vatanın bütünlüğü, millî istiklâlin sağlanması, saltanat ve hilafet makamlarının dokunulmazlığı için millî kuvvetlerin etkili ve millî iradenin hâkim kılınması esasının altı çiziliyordu.

Bu ifadelerle vatanın bütünlüğü ve milletin istiklâlî temel ekseninde, siyasal felsefenin kapsamlı ve vurgulu kavramlarından olan **millî irade** kavramı çerçevesinde millî ve meşrutî ana amaçlar netleştiriliyordu.

Kısaca, Erzurum Kongresi'nin amacı milletin ve vatanın bütünlüğü ile istiklâlidir.³ Bu amaca ulaşmanın yöntemi ise **"Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak"** esasıdır.⁴

Beyannamenin üçüncü maddesinde, "Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik gayesine yönelik sayılacağından, birlikte müdafaa ve **mukavemet esas kabul edilmiştir.**" şeklindeki ifadelerle egemenliğin dışa dönük yönü vurgulanmakta ve bu konuda radikal bir tavırla, dolaylı bir şekilde 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti tarafından imzalanmış olan Mondros Mütarekesi'nin yedinci ve yirmi dördüncü maddeleri askıya alınmaktadır.⁵

Egemenliğin içe dönük özelliklerini

2 M.Fahrettin Kırzioğlu. Bütünüyle Erzurum Kongresi. Ankara-1993. s.251-255

3 Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi. Ankara-1968, s.111.

4 Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946. s.121

5 Yedinci Madde: Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek bir vaziyet zuhuru hâlinde herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkını haiz olacaklardır.

Yirmi Dördüncü Madde: Vilâyât-ı Sitte'de (Van, Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Sivas ve Elazığ) bir ihtişaş zuhuru hâlinde, mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler.

Kaynak: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi I: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1992, s. 47–49.

dikkate alan kongre, Osmanlı Devleti'nin zafiyet göstermesiyle birlikte özellikle Rusya ve İngiltere'nin, zaman zaman da Fransa'nın azınlıklara sürekli yeni imtiyazlar sağlamak yolunda Osmanlı Devleti'ne baskı yaptıklarının farkında olmuş ve bu durumun aleyhte sonuçlar verdiğini idrak ederek, yeni imtiyazlar verilmeyeceğini karar altına almıştır. Bu ise, adli kapitülasyonların daha ötelere taşınmasının kabul edilmeyeceği anlamına gelmektedir.

Kongre Beyannamesi'nin dördüncü maddesinde, **"Hükûmet-i Merkeziye'nin, bir tazyik-i düvel karşısında buraları terk ve ihmalî ıztırarında kalması ihtimaline göre, Makam-ı Hilafet ve Saltanat'a merbutiyetini ve mevcudiyet ve hukuk-ı milliyeye kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur."** denilerek yeni bir oluşumun sinyalleri verilirken, bu konuya Nizamname'nin dördüncü maddesiyle açıklık getirilmiştir.

Söz konusu madde şöyledir:

"Hükûmet-i Osmaniye, bir tazyik-i düvel karşısında buraları terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idarî, siyasi ve askerî vaziyetin tayin ve tespiti:"

"Hükûmet-i Osmaniye bir tazyik-i düvel karşısında (Allah göstermesin) vatan-ı umumînin izmihlali namına bir mukaddime demek olan buraları terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu takdirde, yani Şarkî Anadolu vilâyatının Hükûmet-i Osmaniye'ye ve Makam-ı Hilafet'e merbutiyeti muahadat imza edilmek ve Düvel-i İtilafiye'ye muhtıra ve notalar ita olunmak suretiyle veya kanaatbahş olacak vesaik-i saire-i siyasiye ile terk ve ihmal olunduğu tahakkuk eylediği hâlde, Hilafet-i Mukaddese'ye ve Saltanat-ı Osmaniye'ye olan merbutiyetimizi muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal mıntika-i musarrah olan Şarkî Anadolu'da bir idare-i muvakkate teşekkül edecektir.

Ve hâlen mevcut olan teşkilat ve kavanin-i mevzu'a-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye dairesinde tedvir-i umura devam edilecektir. Ve bilcümle mülkî ve askerî rüesa ve memurin-i devlet işbu idare-i muvakkateye tabi olacaktır.

İdare-i muvakkate, tekml ecnebi devletlerine işbu vaziyet-i ciddiye usulen ve resmen iblağ edecektir.

Mevzuubahis olan idare-i muvakkate, teşkilat-ı mülkiyemizin vücuda getirdiği kongrece intihap olunacak heyettir. Tasavvur edilen hâl, kongrenin mün'akid bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde Heyet-i Temsiliye, işbu intihap vazifesini muvakkaten deruhte ederek derhal vilayetleri haberdar edecek ve hemen kongreyi içtimaa davet eyleyecektir.⁶

Beyannamenin beşinci maddesi, üçüncü maddenin ikinci cümlesiyle tam sarahate kavuşturulmamış olan azınlık hakları ile alakalı olup, azınlıkların mevcut haklarının kabul edildiği anlamıyla yüklüdür.

Bu madde iki yönlü bir maddedir. Birinci yönü azınlıklardır. İkinci yönü ise, adeta azınlıkların avukatlığını görünüşte yüklenmiş olan İtilaf Devletleri'dir. Her iki tarafa da söz konusu madde ile bir nevi garanti verilmiş, hukuka bağlı kalmacağı vurgulanarak taraflara mesaj verilmiştir.

Altıncı maddede, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanırken mevcut olan fiili sınırlar, siyasi sınırlar olarak kabul ediliyor; bunun gerekçesi objektif kavramlarla ortaya konularak rasyonel bir tavır sergileniyordu.

Bu tavırla barışın genel şartları da **"tamamıyla hak ve adle müstenit bir karara intizar olunur"** şeklinde belirleniyordu.

En hassas ve üzerinde en çok tartışılan yedinci madde ile manda ve himaye reddediliyor,⁷ ancak Amerika'nın ismi zikredilmeden üstü kapalı bir

6 Mazhar Müfit Kansu. Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, CI, Ankara, 1988, s.118-119.

7 Kemal Atatürk, Nutuk (1919-1920). C.I. İstanbul. 1992. s.66.

şekilde, herhalde değişebilir tutum ve niyetler dikkate alınarak art niyetsiz yardımların kabul edileceği belirtilerek, **"şerait-i âdile ve insaniyeyi muhtevi bu sulhun da acilen takarruru"** isteniyor ve bir kez daha barış vurgulanıyordu.

Bu madde ile tatlı-sert, açık kapıcı bir siyasetin de sinyalleri veriliyordu.

Sekizinci madde, yaşanan siyasî sürecin en önemli unsuru olan **"self determinasyon"** (milletlerin kendilerini yönetme) prensibi esas alınarak ifade edilmiş ve bunun millî irade ile örtüştürülerek, açılması istenilen meclisle hükûmete taşınması üzerinde durulmuştur. Milletin ve memleketin geleceğinin Millî Meclis'in denetimine bırakılması **"mecburidir"** ibaresiyle net bir şekilde ifade edilmiştir.

Beyannamenin dokuzuncu maddesinde, **"vicdan-ı milliden doğan"** ve millî hareketin istinadgâhları olan yerel cemiyetler birleştirilerek, **Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti** adı altında mahallî bir teşkilat kurulmuş ve milliliğe giden köprü oluşturulmuştur.

Bütün Müslüman vatandaşlar söz konusu cemiyetin tabii azası sayılarak toplumsal tabanı oldukça geniş tutulmuş ve özellikle siyaset üstü olduğu vurgulanmıştır.

Kongre beyannamesinin onuncu ve son maddesinde, **Heyet-i Temsiliye** seçimle oluşturulmuş ve adeta bir hükûmet gibi yürütme yetkileriyle donatılmıştı.⁸ Heyet-i Temsiliye, kurulması gerekebilecek **"idare-i muvakkate"** nin bir nevi hükûmeti gibi yapılandırılmıştır. Heyet-i Temsiliye kongreye karşı sorumlu tutulmuştur ki, bu yapılanma **"Meclis Hükûmeti"** modelinin de ilham kaynağını teşkil etmiştir.

Ayrıca aynı madde ile teşkilatlanma, en küçük idarî birimden en büyük idarî birime, yani alttan üste doğru bir organizasyona başlanmış ve adeta ağ sistemiyle örülmüştü.

Netice itibariyle, Hürriyet Bayramı'nda

toplanarak ilk mesajını **"istiklâl"** kavramıyla veren Erzurum Kongresi, toplanış şekli itibariyle mahallî, aldığı kararlar bakımından yüzde seksen nispetinde millîdir.

Bir parlamento gibi çalışan Erzurum Kongresi, mevcut problemlerin tespit edildiği, tartışıldığı ve çözüm önerilerinin ortaya konulduğu tarihî zemin olmuş; aynı yöntem beyannameye de hâkim olmuştur.

Mustafa Kemal'in başkanlık ettiği, dolayısıyla millî hareketin liderinin belirginleşmeye başladığı ilk kongre olan Erzurum Kongresi Beyannamesi, kapsam bakımından geniş, üslup bakımından yeterince net ve radikaldir.

Siyasal felsefenin itibarlı ve güncel kavramları üzerine oluşturulan kararlar, hem rasyonel hem de pragmatiktir.

Vatanın sınırlarının ilk belirlendiği, barışın genel şartlarının ilk defa rasyonel bir şekilde ortaya konulduğu, bir yürütme gücünün millî hareket için ilk olarak teşkil edildiği ve millî hareketin programının genel hatlarıyla belirginleştirildiği Erzurum Kongresi, Millî Mücadele'nin ilk adımı olmuştur.

"Tarih, bu kongrenizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir."

Mustafa Kemal

"Erzurum Kongresi'nin beyannamesi ve nizamnamesi muhteviyatından başka hafi kalmış hiçbir karar yoktur."

Mustafa Kemal

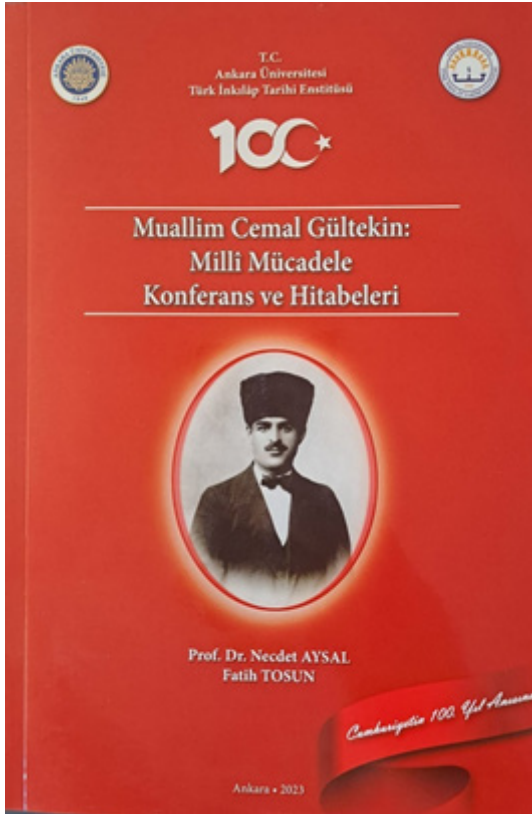
ERZURUM KİTAPLIĞI

Hazırlayan: Dr. Fatma Zehra KURT

Muallim Cemal Gültekin: Millî Mücadele Konferans ve Hitabeleri

Prof. Dr. Necdet Aysal – Fatih Tosun

*T. C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi
Enstitüsü Yayınları No:69, Ankara, 2023. 198
say.*

Erzurum Muallim Mektebi muallimlerinden, Erzurum Türk Ocağı'nın kurucularından ve başkanlarından, Özdilek Mecmuasının naşiri Cemal Gültekin'in Millî Mücadele döneminde vermiş olduğu konferans ve hitabeleri T. C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi'nde bulunan el yazısı not defterinden transkripsiyonu yapılarak TİTE tarafından yayımlanmıştır.

Prof. Dr. Necdet Aysal ve Fatih Tosun tarafından hazırlanan eser, Millî Mücadele dönemine ait geniş bir perspektif sunarak bir avuç Türk aydınının Türk milletinin bağımsızlık mücadelesine nasıl rehberlik yaptığının da bir göstergesi niteliğindedir.

Anadolu'nun İlk Vilayet Gazetesi Envâr-ı Şarkıyye

Prof. Dr. Besim Yıldırım, Prof. Dr. Naim Ürkmez, Prof. Dr. Murat Küçükuşurlu

Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2024. 595 sayfa.

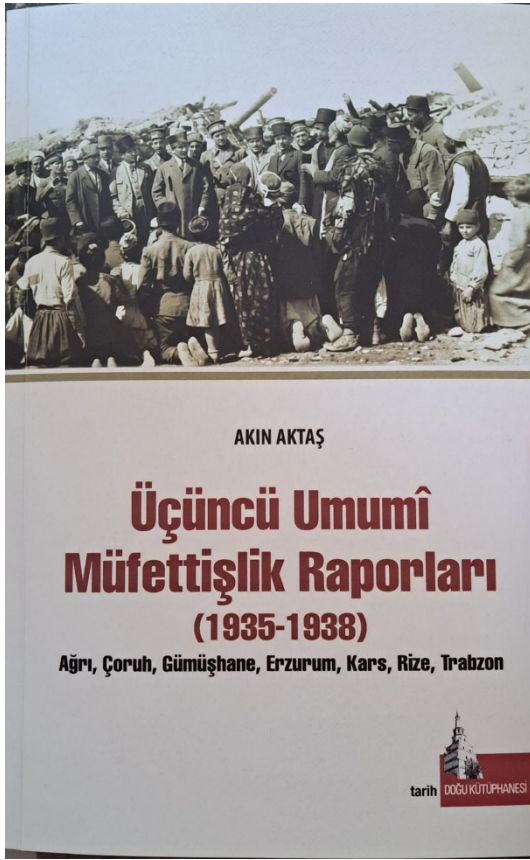
Osmanlı Devleti'nin taşradaki modernleşme çabalarının ve basın faaliyetlerinin öncü örneklerinden biri olan Envâr-ı Şarkıyye Gazetesi Anadolu'da yayımlanan ilk gazete olarak 17 Temmuz 1867'de Erzurum'da yayımlanmıştır.

Eserde Envâr-ı Şarkıyye'nin muhtelif koleksiyonlardan temin edilen 79 nüshası incelenmiş ve bu nüshaların tıpkı basımlarının yanı sıra, transkripsiyonları ve günümüz Türkçesine çevirileri de sunulmuştur. Büyük emek ve titiz bir çalışma mahsulü olan eser yerel basının şehir tarihçiliğinin önemli kaynaklarından birisi olduğu gerçeğinden hareketle Erzurum şehir tarihi için önemli bilgiler içermektedir.

Üçüncü Umumî Müfettişlik Raporları (1935-1938)

Akın Aktaş

Doğu Kütüphanesi Yayınları No:404, İstanbul, 2026. 208 sayfa.

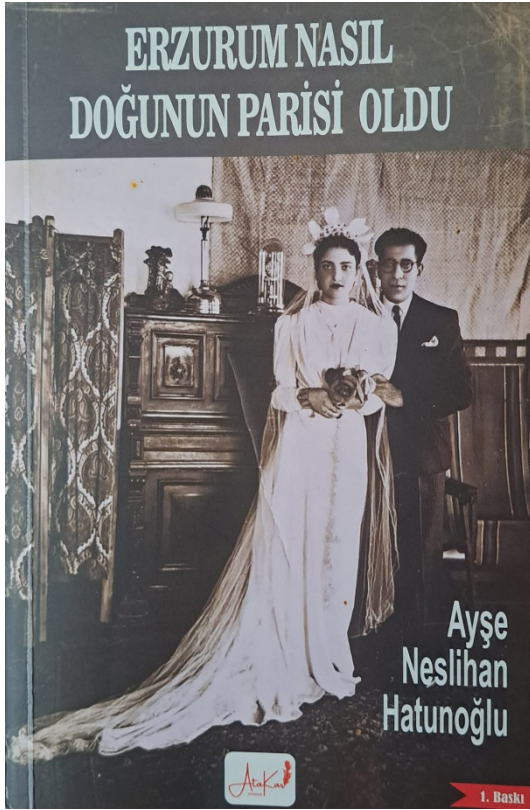
Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önemli projelerinden biri olan Umumî Müfettişlikler, Cumhuriyet idaresinde askerî ve sivil bürokrasinin birlikte işletilmeye çalışıldığı ve ana gayesi devlet ve millet bütünlüğünü sağlamak olan stratejik kurumlardan birisidir. Erzurum merkezli olarak Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı vilayetlerini ihtiva etmek üzere kurulan Üçüncü Umumî Müfettişlik özellikle 1935 – 1948 yılları arasında bölgede çok önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

Eserin birinci bölümünde Üçüncü Umumî Müfettişlik tarihi ve Tahsin Uzer'in bölgede yaptığı çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümünde ise Müfettişlik tarafından 1935-1938 yılları arasında yayımlanan, bölgenin genel problemleri ve bunların çözüm önerilerinin aktarıldığı raporlar tam metin olarak yayımlanmıştır.

Erzurum Nasıl Doğunun Parisi Oldu

Ayşe Neslihan Hatunoğlu

Atakar Yayıncılık, İstanbul, 2025. 500
sayfa.

Kitapta Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine aktarılan Erzurum geleneklerinin ve sosyal yaşamının Cumhuriyet devrindeki uygulamaları hakkında verilen bilgiler kültürün devamlılığın en önemli göstergeleridir.

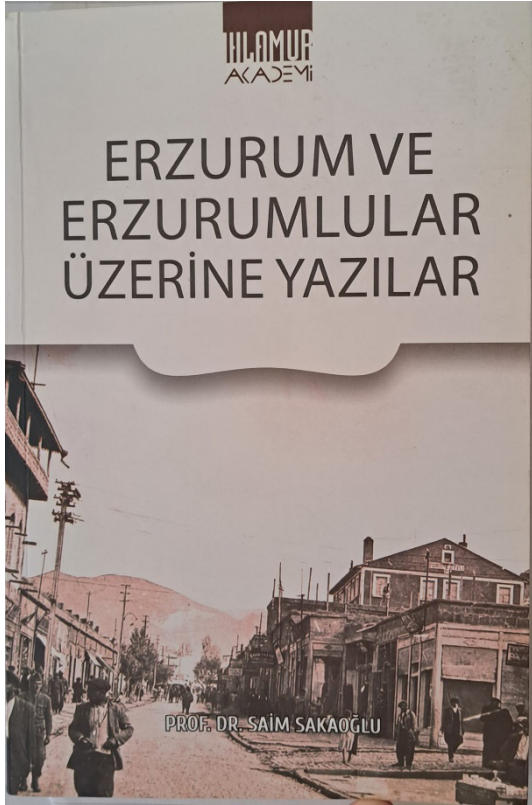
Erzurum'un Cumhuriyet devri yerel tarihine ilişkin önemli bilgiler içeren eser, özellikle tanıklıklar ve tanışıklıklar üzerinden bu devrin önemli kurumlarına ve simalarına ilişkin verdiği bilgilerle ön plana çıkmaktadır.

Kitabın sonuna eklenen yaklaşık 90 sayfalık fotoğraf albümü Cumhuriyet devri Erzurum tarihi için zengin bir koleksiyon sunmaktadır.

Erzurum ve Erzurumlular Üzerine Yazılar

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu

*İhlamur Akademi, İstanbul, 2022. 400
sayfa.*

Ömrünün 21 yılını Erzurum'da, Erzurum halk kültürüne hizmetle geçirmiş olan Erzurum'un Konyalı hemşerisi Prof. Dr. Saim Sakaoğlu akademik hayatı boyunca Erzurum kültürü ile ilgili kaleme aldığı yazılarını "Erzurum ve Erzurumlular Üzerine Yazılar" başlığıyla bir araya getirmiştir.

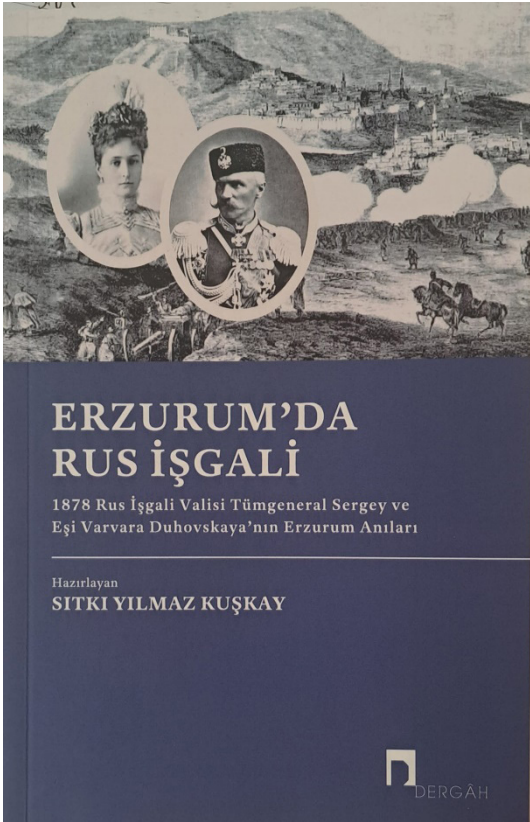
İki kitap halinde takdim edilen eserin "Birinci Kitap – Yazılar" başlıklı bölümünde Sakaoğlu'nun Erzurum halk edebiyatı üzerine kaleme aldığı birbirinden değerli yazıları yer almaktadır. "İkinci Kitap – Erzurum Üstüne Hatıralar" başlıklı bölümde ise Sakaoğlu'nun Erzurum'da geçirdiği 21 yıla ait hatıraları aktarılmıştır.

Kitabın ekler bölümünde ise Sakaoğlu tarafından hazırlanan "Özel Bir Erzurum Kaynakçası", Naci Elmalı'nın Sakaoğlu ile yaptığı bir Konuşma ve Sakaoğlu'nun Erzurum günlerine ait fotoğrafları kitaba eklenmiştir.

Erzurum'da Rus İşgali

Sıtkı Yılmaz Kuşkay

*Dergâh Yayınları:1129, İstanbul, 2025.
116 sayfa.*

1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı (93 Harbi) sonunda Erzurum yaklaşık yedi ay Rus işgalinde kalmıştır. Yedi aylık Rus işgali sırasında Erzurum Askerî Valiliği görevini yerine getiren Tümgeneral Sergey Mihailoviç Duhovsky'in ve eşi Varvara Duhovskaya'nın 1878 yılında yayımladıkları hatıratları Sıtkı Yılmaz Kuşkay tarafından hazırlanarak, Dergâh Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Hatıratların Rusça aslından çevirileri Prof. Dr. Hacı Necefoğlu tarafından yapılmıştır.

93 Harbi ve sonrasındaki işgal günlerinin Erzurum'una ait birçok detayın bulunabileceği kitap Erzurum'un yakın tarihine ilişkin önemli bilgiler içeren bir kaynak eser niteliği taşımaktadır.

Erzurum'un Saklı Türküleri – Dârü'l Elhan Derlemeleri – 1929

Ahmet Feyzi – Salih Turhan

İstanbul Erzurumlular Kültür ve Dayanışma Vakfı Kültür – Sanat Yayını, İstanbul, 2022. 250 sayfa.

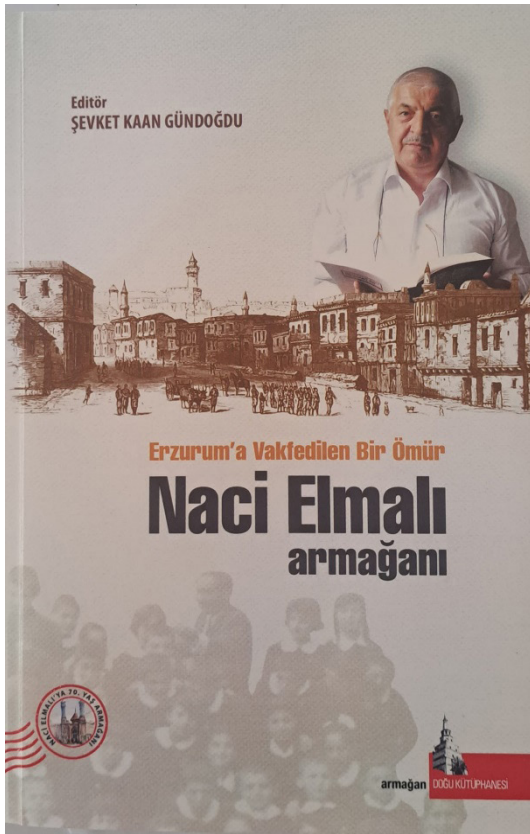
Dârü'l Elhan tarafından Cumhuriyet'in ilk yıllarında dört büyük derleme gezisi düzenlenmiştir. Erzurum, Erzincan Gümüşhane, Bayburt, Trabzon ve Sinop yörelerine yapılan dördüncü derleme gezisi 15 Ağustos 1929 tarihinde başlamış ve 35 gün sürmüştür. Yapılan dört derleme gezisinde derlemesi yapılan 674 eserden 87'si Erzurum'dan derlenmiştir.

Ahmet Feyzi ve Salih Turhan tarafından hazırlanan eserde Dârü'l Elhan derleme gezilerinde tespit edilen 87 Erzurum türkü ve bar havası notalarıyla birlikte ele alınmış, tekrar çalınır – söylenir hale getirilmek amacıyla bir araya getirilerek İstanbul Erzurumlular Kültür ve Dayanışma Vakfı tarafından yayımlanmıştır.

Erzurum'a Vakfedilen Bir Ömür: Naci Elmalı Armağanı

Editör: Şevket Kaan Gündoğdu

Doğu Kütüphanesi Yayınları No:382,
İstanbul, 2026. 430 sayfa.

Erzurum'un diline, ilmine, edebiyatına, tarihine, kısaca her yönüyle kültürüne ömrünü adayan Naci Elmalı, yaşadığı şehri belgeleyen, araştıran, koruyan değerli gayretleriyle bir vefa ve irfan örneği olarak temayüz etmiştir.

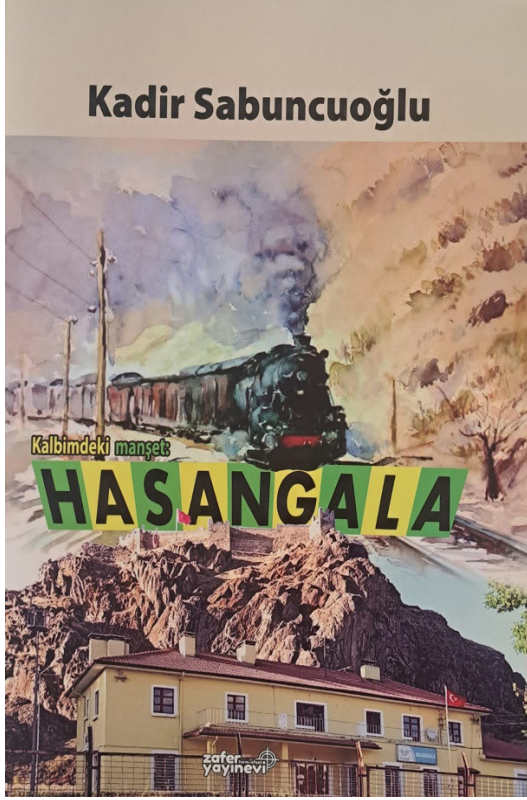
Armağan kitap Naci Elmalı'nın 70. doğum yıl dönümünde yayımlanmış olması itibarıyla şehrin önemli değerlerine hala hayattayken vefa ve ilgi gösterilmesi hususunda çok önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Şevket Kaan Gündoğdu'nun editörlüğünde hazırlanan eser Doğu Kütüphanesi tarafından yayımlanmıştır.

Kalbimdeki Manşet: Hasangala

Kadir Sabuncuoğlu

Zafer Yayınevi, Erzurum, 2025. 264 sayfa.

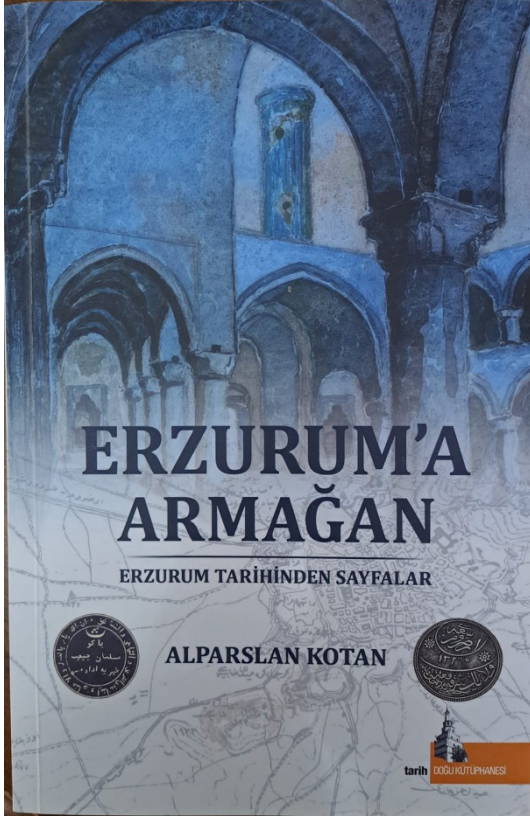
Hürriyet Haber Ajansı, Günaydın Gazetesi ve Doğan Haber Ajansı'nda 38 yılı yönetici olmak üzere 41 yıl gazetecilik yapan, Erzurum'un duayen gazetecisi Kadir Sabuncuoğlu, yarım asırlık gazetecilik deneyimini doğup büyüdüğü topraklara bir vefa borcu olarak sunmuştur.

Kalbimdeki Manşet: Hasangala, Sabuncuoğlu'nun meslekî hayatındaki tanıklıklarına dayanarak kendi üslubuyla anlattığı Hasankale öykülerinden oluşuyor. Özellikle 70'li ve 80'li yıllara ait yakın dönem tarihi olayları ve kişilikleri Sabuncuoğlu'nun eseriyle Erzurum tarihine kaydedilmiştir.

Erzurum'a Armağan – Erzurum Tarihinden Sayfalar

Alparslan Kotan

*Doğu Kütüphanesi Yayınları No:402,
İstanbul, 2026. 303 sayfa.*

Yakın dönem Erzurum tarihiyle ilgili birbirinden bağımsız yirmi makaleden oluşan "Erzurum'a Armağan" kitabı akademik disiplin içerisinde hazırlanmış, rahat okunabilen serbest bir anlatım tekniğiyle kaleme alınmıştır.

Kitapta ele alınan konuların özgünlüğü ve her bölümün konuyla ilgili renkli görsel materyallerle ve belgelerle desteklenmesi kitabı Erzurum tarihi için orijinal ve değerli kılan en önemli hususlardan biridir.

Erzurum'a Armağan, 1916 yılının Şubat ayında vecibe-i namusu karış karış kan dökerek ifa etmesine rağmen Erzurum'dan çekilmek zorunda kalan Üçüncü Ordu'nun artçı birliklerini ve Erzurum'u korumak için Erzurum halkı tarafından gönüllü olarak çıkarılan 3000 kişilik Erzurum Milis Müfrezesinin isimsiz büyük kahramanlarına ithaf edilmiştir.

Tanzimat Dönemi Erzurum Vakıfları – Mustafa Hayali Defteri

Prof. Dr. Murat Küçükuğurlu

Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları
No:27, Erzurum, 2023. 276 sayfa.

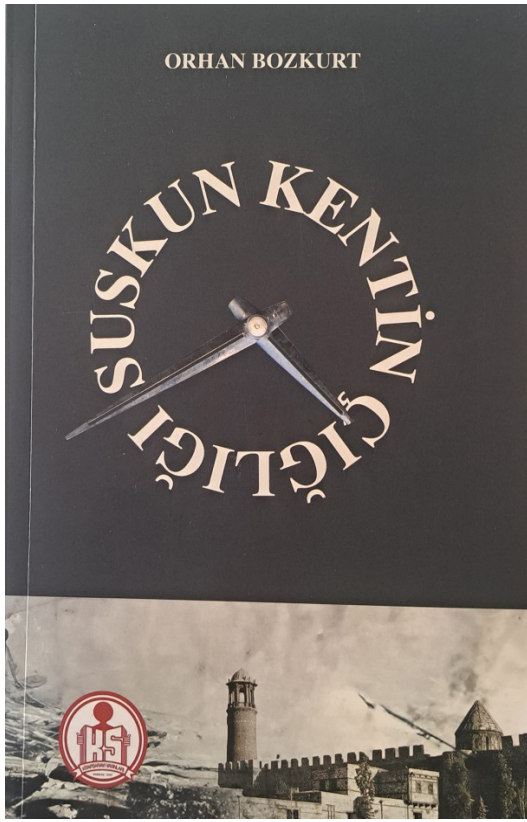
Hayalî Efendi Defteri, Osmanlı dönemi boyunca Erzurum vakıfları hakkında hazırlanmış en kapsamlı defterdir. Rus işgali sırasında kaybolan bu defter Prof. Dr. Murat Küçükuğurlu'nun gayretli çalışmaları ile Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Evkaf Defterleri arasından bulunarak gün yüzüne çıkarılmıştır.

Erzurum Şehri Vakıf Kütüğü niteliğindeki defter 1843 yılında tutulmuştur. Deftere göre 1843 yılı itibariyle Erzurum şehir merkezindeki vakıf sayısı 164'tür.

Erzurum Vakıf tarihine ilişkin önemli bir kaynak niteliğindeki eser Hayalî Efendi Defteri'nin orijinal metninin transkripsiyonunun ilgili fotoğraflarla desteklenmesi ile hazırlanmıştır.

Suskun Kentin Çığlığı**Orhan Bozkurt**

Kitap Sarayı Yayınları, Erzurum, 2025. 208 sayfa.

Her şehir bir kalp gibidir ve o şehrin saat kulesi de nabzıdır. Bu kentin sessizliğinde yankılanan rüzgâr uğultusu, taş duvarlara çarpan zamanın sesidir.

İşte...

"Suskun Kentin Çığlığı" geçmişle bugünün arasında sıkışan bir kentin hikâyesi...

Zamanı, mekânı ve insanı sorgulayan bu yazılar, okurunu hem tarihsel hem de içsel bir yolculuğa çıkarıyor.

Her rüzgâr bir hatırayı taşır, her sessizlik ise bir çığlığa dönüşür...

ERZURUM'A ARMAĞAN

Erzurum Tarihinden Sayfalar

ALPARSLAN
KOTAN

Erzurum
Kitap Sarayı'nda
ve Online Satış
Noktalarında

Bu kitap,

1916 yılının Şubat ayında vecibe-i namusu karış karış kan dökerek ifa etmesine rağmen Erzurum'dan çekilmek zorunda kalan Üçüncü Ordu'nun artçı birliklerini ve Erzurum'u korumak için Erzurum halkı tarafından gönüllü olarak çıkarılan 3000 kişilik Erzurum Milis Müfrezesinin isimsiz büyük kahramanlarına ithaf edilmiştir.
Ruhları şad olsun.